

Sfera Politicii

REVISTĂ LUNARĂ DE ȘTIINȚE POLITICE EDITATĂ DE FUNDATIA „SOCIETATEA CIVILĂ”

Anul III – Nr. 21 octombrie 1994

32 pagini 400 lei

Contents

Editorial Board

CĂLIN ANASTASIU
DANIEL CHIROT
GHIȚĂ IONESCU
KENNETH JOWITT
DAN OPRESCU
STELIAN TĂNASE (editor)
VLADIMIR TISMĂNEANU
G.M. TAMÁS

Fundatia Societatea Civilă

Președinte: DAN GRIGORE

Redacția:

Stela Arhire, Cătălin Avramescu,
Mircea Boari, Romulus Brâncoveanu,
Aurelian Crăiuță, Mihail Dobre
Liana Ionescu, Gabriel Ivan, Bogdan
Popescu-Necșești, Victor Neumann
Dan Pavel, Cristian R. Pîrvulescu,
Cristian Preda, Florin Sicoie,
Valentin Stan, Ștefan Stănciugelu,
George Voicu

Graphics:
Tomnița Florescu

Economist:
Alice Dumitrashe

Ω OMEGA PRESS '93

Vali Alexandru
Manuela Gheorghiu

SFERA POLITICII
încearcă să fie un spațiu al dialogului între diferite puncte de vedere, uneori diametral opuse. În consecință, articolele inserate în paginile noastre implică exclusiv pe autorii lor.

* Reproducerea articolelor apărute în publicația noastră se face numai cu acordul redacției.

* Editorii își rezervă dreptul de a edita materialele, conform uzanțelor internaționale.

* Ultima zî de primire a materialelor colaboratorilor noștri este data de 1 (înfi) a fiecărei luni. Articolele vor fi însoțite de un scurt „curriculum vitae“ și un rezumat, ambele în limba engleză.

* Annual subscription for abroad readers is \$ 50 or its equivalent in your country's currency.

* Pentru cititorii din țară costul unui abonament pe 6 luni este de 4.000 lei (inclusiv cheltuielile de expedite postală).

SFERA POLITICII este înregistrată în Catalogul publicațiilor din România la numărul 4165. Se pot face abonamente la orice oficiu poștal din țară.

3. Political Culture	Zoltán Rostás Cristian R. Pîrvulescu	The Traps of "Political Culture" Political Culture – A Theoretical Instrument to Evaluate the Adjustment to Change of Romanian Society
6.	Ștefan Stănciugelu	Ideal Types and Real Types inside the Romanian Political Culture
8. The Anatomy of Communism	Stelian Tănase	Revolution as Failure
10. Communism	Matei Călinescu	Dictatorship against Facts
11.	Richard Hall	Blue Horizons: Intellectuals and Democracy in Romania
13. Public Opinion	Radu Călin Cristea	The Barometer of Public Opinion
15. Polls	Traian Rotariu	Permanence and Change
16. Interview	Stelian Tănase – A Dialogue with Daniel Chiro	Antiwestern Authoritarianism is the Danger in Romania
20. International Politics	Stela Arhire	Subsidiarity and the Crisis of Sovereignty
22.	Bogdan Popescu-Necșești	Political and Economical Co-operation between the Balkan Countries
24.	Mihail Dobre	CSCE – An Analysis
26. Books and Authors	Florin Sicoie	Ion Iliescu – <i>Revoluție și reformă</i>
27.	Victor I. Ionescu	Varujan Vosganian – <i>Contradictii ale tranzitiei la economia de piata</i>
30. Fundamental Texts	Mihai Botez Sidney Hook	Sidney Hook and the Intelligence of Democracy Credo: the Democratic Way of Life
32. Editorial	Stelian Tănase	The American Myth

CUPON DE ABONAMENT

REVISTA „SFERA POLITICII” • Oficiul Poștal 22, Căsuța postală 212, Fundația Societatea Civilă • București, Tel.: 614.08.27

NUME, PRENUME.....
ADRESA.....
ORAS.....
CĂSUȚA POȘTALĂ.....
COD POȘTAL.....
FORMA PLATĂ Numerar CEC Dispozitie plată Carte credit
ABONAMENT 1 AN LUNI INCEPÎND CU.....
SEMNAȚURA.....

Acest număr a fost ilustrat cu gravuri din albumul *Das Gesicht Hamburgs*

Dacă dorîți un abonament la revista noastră, SFERA POLITICII, vă rugăm să decupați acest cupon de abonament și să-l trimiteți pe adresa redacției:

Oficiul Poștal 22, Căsuța poștală 212, Fundația Societatea Civilă,
Revista „Sfera Politicii”, București

Împreună cu dovada platii prin mandat poștal (sau prin intermediul oricărei filiale CEC) în conturile fundației SOCIETATEA CIVILĂ, deschise la Bank Coop, str. Ion Ghica nr. 13, sector 3, în contul Bank Coop S.A. – SMB 402466026422.

Cititorii din străinătate se pot abona depunînd costul abonamentului anual în conturile noastre deschise la Bank Coop, str. Ion Ghica nr. 13, sector 3, în contul Bank Coop S.A. – SMB 402466022840, sau trimînd un cec (money order) pe adresa:

Oficiul Poștal 22, Căsuța poștală 212, Fundația Societatea Civilă,
Revista „Sfera Politicii”, București

Revista se poate procura din rețeaua librăriilor HUMANITAS în orașele București, Iași, Timișoara, Sibiu, Pitești, Bacău, Slobozia, Piatra-Neamț, Brașov, Craiova, prin retelele de librării și difuzorii de presă din orașele Focșani, Suceava, Oradea, Râmnicu-Vilcea, Brăila, Constanța, Cluj-Napoca, Arad, Tîrgu-Mureș, Galați, Deva, Satu-Mare, Miercurea-Ciuc, Sfîntu Gheorghe, Buzău, Alba Iulia, Bistrița.

La sediul redacției puteti procura, din stoc, numerele anterioare (1-7, 11-20) ale revistei.

Tiparul la PROGRESUL ROMÂNESC S.A.

Oabordare, chiar și fugară, a conceptului de cultură politică nu poate ocoli *hic et nunc* faptul că sintagma este utilizată pe scară largă în publicistică și în limbajul politic curent. Ca și conceptul de societate civilă (de care este sensibil legată), cultura politică nu a făcut o carieră prea strălucită în ce privește acuratețea științifică manifestată în utilizarea termenului. Dacă din multitudinea de articole apărute în presa ultimilor ani vom lua în considerare doar serialul de interviuri "Sondaj CN: Toamna politică văzută de politicieni" din numerele din această vară ale cotidianului *Curierul Național*, vom putea observa o confuzie aproape generală, atât la ziaristi, cât și la politicieni. Din cincisprezece politicieni de frunte numai Adrian Năstase și Stelian Tănase s-au apropiat – cât le-a permis spațiul oferit de interviu – de acceptiunea corectă a culturii politice. Cred că un sondaj profesionist de opinie efectuat în rîndul elitei mediatice și politice ar oferi o imagine și mai dezastroasă.

În fața acestei situații se impun două întrebări: care este cauza neînțelegерii conceptului și dacă este justificată dramatizarea ei? Răspunsul este simplu: cauza neînțelegерii constă în lipsa interesului marii majorități a politicienilor pentru lecturile de specialitate, iar această situație nu merită să fie dramatizată. Nu cunoașterea sau necunoașterea conceptului în discuție și a literaturii de specialitate caracterizează cultura politică a indivizilor sau a grupurilor. Si totuși, trebuie cumva interpretată obsedanta folosire a termenului, frecvența cu care apare în presă. Dar o asemenea tentativă nu poate fi dusă la bun sfîrșit decât după o sumară definire a sintagmei în cauză.

Cultura politică este o noțiune de sorginte antropologică, dar astăzi este considerată ca fiind una dintre marile domenii de cercetare ale științei politice, alături de teoria politică, problematica statului, partidelor și a proceselor politice. În literatura de specialitate este considerată ca o caracteristică a tuturor grupurilor sociale și reprezentă modul de reacție, maniera de răspuns a acestor grupuri la sfidările mediului și la conflictele interne. Evident, cultura politică însumează reacțiile politice de sorginte istorică, adică cele determinante de istoria trăită și/sau moștenită, transmisă pe calea socializării politice. Deci, este un patrimoniu colectiv, supraindividual. Această dimensiune a mentalului colectiv are componente cognitive, emotive, axiologice și atitudiniale. Cercetătorului îi este accesibil limbajul, simbolurile, mentalitatea, modul de a rationa și comportamentul, dar nu prin metode rapide de sondaj, nu prin chestionare aplicate de operatori, ci prin cercetarea coparticipativă, prin interviul intensiv bazat pe încredere. Cultura politică a diferitelor grupuri poate fi surprinsă cu relativă ușurință dacă urmărim comportamentul oamenilor în raport cu activitatea statului, a diferitelor instituții, în raport cu influența partidelor și a altor organizații. Vom observa că nici o situație politică nu va deveni explicabilă numai studiind factorii susmentionați și nesocotind aspirațiile valorice și opțiunile valorice (nu neapărat conștiente) ale oamenilor. Intențiile bune sau rele, logice sau ilogice ale instituțiilor se realizează în confruntarea cu atitudinile de o mare diversitate, dar toate impreg-

geografic-social, ci și etnic, religios, căci aceleași evenimente, procese istorice au marcat în moduri diferite comunitățile, iar aceste urme au dezvoltat tipuri de reacții diferite. Capcana de acest tip poate fi surprinsă foarte ușor în polemicile dintre diferitele grupuri ale elitei politice, care confundă în mod sistematic retorică unei grupări sau alianțe politice cu cultura politică a comunității pe care o reprezintă.

O manifestare tipică a neînțelegерii culturii politice sunt și estimările nejustificate cu privire la efectele unor acțiuni politice sau campanii de mass media. Nu o dată s-au prevăzut manifestații, greve, chiar și tulburări violente și... nu s-a întâmplat nimic. Altă dată, dimpotrivă, au fost subestimate efectele unor măsuri. În tot cazul, afirmația larg răspândită conform căreia un popor sau altul este incalculabil constituie un subterfugiu al celor care nu vor sau nu pot înțelege cultura politică a propriului lor popor.

Pentru elita politică a unei comunități sau țări, ignorarea acestei dimensiuni nu este numai jenantă, ci și costisitoare. Mai ales în această perioadă. Sub presiunea schimbărilor și angajamentelor internaționale se fixează scopuri, se construiesc strategii pornind nu de la realitate (ale culturii politice), ci de la dorințe. Si, pornind de la acestea se stabilesc costurile acțiunilor și se estimează beneficiile. De cele mai multe ori însă realitatea ridică costurile și anihilează beneficiile. Aceste cazuri au un efect devastator: elitele, în loc să caute cauzele insucceselor, încep să amîne răspunsuri, acțiuni, și decid pripit în situații de limită, cu costuri mai mari decât ar fi necesar.

Desigur, enumerarea capcanelor ar putea continua. Si nici nu ar fi lipsită de învățăminte. Cu toate acestea sunt siguri că invocarea în formulă neadecvată a culturii politice în discursul mediatic și direct politic va fi inevitabilă și nu se întrevede apariția prea rapidă a necesarelor distincții. Cel puțin atât timp cât înțelegerea corectă a culturii politice nu va fi necesară în lupta politică, în gestiunea conflictelor, în construirea unor strategii corecte.

Tocmai de aceea, apostrofarea savantă a publiciștilor și politicienilor este improductivă. Acest avertisment nu doară decât să pună în lumină diferența dintre vocația de savant și cea de politician (și de ziarist). Ziaristul nu devine mai convingător, omul politic nu devine mai eficient dacă la sfatul politologului va folosi mai corect termenul în discuție. Cu timpul însă, vrînd-nevrînd, prin propriele eșecuri, politicienii vor observa că există ceva – cultura politică – în stare să încetinească sau să grăbească procesele cărora instituțiile le-au dat o direcție sau alta. Vor observa că, la urma urmei, nici o comunitate politică nu va evolua sau involuva altfel decât în direcția și în ritmul stabilit de interacțiunea instituțiilor și a culturii politice. □

ZOLTÁN ROSTÁS (born in 1946) head of the Department of Cultural Anthropology & Communication of the Faculty of Journalism & Mass Communication (University of Bucharest) and member of the Workshop for Anthropology & Communication from Miercurea Ciuc (Harghita).

Capcanele culturii politice

ZOLTÁN ROSTÁS

Starting from the already classical definition of political culture, the author analyzes the differences in perception between journalists and politicians on the one hand, and political scientists on the other hand in understanding this concept. After having revealed the discrepancy between the two types of perception, a warning is launched with respect to the fact that the evolution or involution of any political community crucially depends on the interaction between its institutions and its political culture.

nate de experiența istorică transmisă prin canalele socializării primare și secundare.

Este clar că descrierea de mai sus a culturii politice nu seamănă nici pe departe cu cea vehiculată în mass media și cercurile politice. Această acceptiune larg răspândită se referă la cunoștințe obținute prin lectură, prin instrucție. O astfel de înțelegere a culturii politice este explicabilă într-un mediu în care cultura este identificată cu obiectivările artistice, filosofice, științifice și religioase, cu instituțiile lor aferente. Nu e de mirare deci că se afirmă cu seninătate că unii nu au cultură politică, sau cea pe care o au e rămasă în urmă, depășită. Nu este de mirare nici că absentismul la alegeri, ba mai mult, votul dat unui partid sau altuia sunt catalogate ca fiind semne ale unei culturi politice dezvoltate sau, dimpotrivă, subdezvoltate.

Această acceptiune restrictivă (și evident, falsă) a culturii în general și a celei politice în special, dincolo de inconsistența sa mai ascunde și nenumărate capcane. Cea mai ușor detectabilă este

incongruența între discursul școlit, îngrijit, competent care denotă o înțelegere profundă a statului de drept, a mecanismelor pluripartidismului etc. Nu rareori întâlnim pe scena politică a țării persoane având comportament autoritar sau predilecție pentru ocolirea normelor declarate, persoane cărora nu le putem reprosa nimic în privința instrucției politice. Acest fapt dovedește încă o dată că proiectul iluminist, cu toată încăpășnarea, nu reușește și nu va reuși niciodată să modifice structuri mentale, cel mult va mări confuzia. Toate cercetările au demonstrat că numai practica din instituțiile statului de drept va modifica încetul cu încetul cultura politică.

Nu este o capacană mai puțin importantă, mai ales pentru partide și guverne, formularea mesajului lor în condițiile necunoașterii culturii politice a electoratului. Dacă aceste mesaje nu sunt adecvate culturilor regionale și chiar locale, ele nu vor avea nici un efect, sau pot avea chiar un efect de bumerang. Culturile politice regionale însă nu se diferențiază numai

Cultura politică – un instrument teoretic pentru estimarea adaptării la schimbare a societății românești

CRISTIAN R. PÎRVULESCU

Afirmarea conform căreia pentru România nu există alternativă la schimbare se cere examinată cu atenție. Adaptarea la ambientul politic este cheia stabilității oricărui guvernări, ceea ce presupune capacitatea de a opera modificări tactice ale diferitelor politici sectoriale. Politica, în accepțiunea sa de relație între grupuri ce concurează pentru exercitarea și influențarea puterii, este legată de contingent și, deci, aparent, ar delimita o arie a superficialului. Însă nici o politică nu se construiește pe un vid, ci pornește de la o serie de caracteristici ale comunității umane la care se aplică. Dorința de modernizare a societății românești în funcție de modelul de referință occidental a constituit aspirația obsesivă a ultimelor două secole. Chiar comunismul se consideră, cel puțin ca proiect, o formă de accelerare a acestui proces. Eșecul experimentului democratic interbelic, anterior ocupării sovietice și instalării regimului comunist, în fața autoritarismului monarchic al lui Carol al II-lea, exprimă inadaptarea sistemului politic la sistemul de valori (fenomen pe care Mattei Dogon îl numea "democrație mimată"). Tensiunea dintre modelul "societății închise", rigidă și bazată pe credința în tabu-uri, întoarsă spre trecutul "vîrstei de aur" și "societatea deschisă", mobilă și critică, este actuală, dînd seamă despre valori și comportamente specifice. Schimbarea deci, nu este nici pe departe inevitabilă. Ea este doar alternativa rezonabilă, dar care, inadecvată aplicată, poate duce la efecte perverse. Una din posibilitățile de a preînțîmpina o asemenea evoluție rezidă în examinarea culturii politice românești în manifestările sale.

Relativ recent intrat în limbajul științelor politice, conceptul de cultură politică este pe cît de fecund teoretic, pe atât de puțin înțeleas de marele public. Accesibil opiniei publice într-o variantă jurnalistică conform căreia termenul ar indica gradul de cunoștințe politice, mai ales cele referitoare la funcționarea democrațiilor occidentale, conceptul se cere precizat.

Acceptiunea termenului

Preluat din antropologie, conceptul de cultură, aplicat spațiului politic, desemnează setul de convingeri și sentimente ce determină atitudini și comportamente caracteristice unei comunități umane, în raport cu care se poate evalua eficacitatea unor inițiative politice și gradul de "loialitate partizană" a cetățenilor.²

Gabriel Almond și Sidney Verba, care în 1963 au lansat noțiunea prin lucrarea lor *The Civic Culture*, au orientat cercetarea spre studiul atitudinii în raport cu regimul politic, analizând încrederea în sistemul politic, cunoașterea modului de funcționare și satisfacția față de procedurile de guvernare, pe această bază comparind țările presupuse să fie democratice.

Defining political culture as a set of beliefs and feelings which determine attitudes and patterns of behaviour that prove relevant for the political space, the study approaches the concept starting from the American type of political culture, both the original environment of the theory and, implicitly, a landmark for any comparison. Competing views on the reality designated by the term of political culture are then briefly reviewed. The last part outlines some of the elements of the Romanian political culture and discusses the possibilities of its transformation given the contemporary phenomenon of globalization..

Pornind de la caracteristicile unei comunități, noțiunea facilitează înțelegerea dezvoltărilor divergente în cazuri în care s-au aplicat aceleași norme constituționale.

Chiar dacă, în general, cultura politică este privită ca o componentă unitară a unei comunități statale, se pot face diferențieri între diferite tipuri de subculturi, ca aceleia ale elitei și ale maselor, sau ale grupurilor etnice, religioase etc.³, care pot evolua, în funcție de contexte, fie spre *contra-culturi politice*, fie la intersecția cu orizontul doctrinar se pot transforma în *familii politice*. Distincția între cele două ar fi mai degrabă una de organizare instituțională, decât una de conținut. Contraculturile însă, pot genera fenomene marginale cu un pronunțat caracter antisemantic.

Diferențele de cultură politică între grupuri și inadecvarea modelului propus de clasa politică cu credințele și comportamentele politice ale societății globale creează dereglații în funcționarea sistemului politic. Pentru o acomodare a diferitelor subculturi politice cu scopurile politicii reformatoare este nevoie de o schimbare graduală, mediată prin aculturație și socializare. Cum însă gradul de adeziune la modelele tradiționale este foarte crescut pe măsură ce se coboară scara socială, și cum modernitatea pentru România a rămas un pariu de cîștigat, o "schimbare a imaginariului"⁴, este doar una din alternativele posibile.

Dacă politicul, chiar fără a fi agreat, nu poate fi ignorat de nici un membru al comunității, iar acceptarea exercițiului autorității presupune raportarea, fie și inconștientă, la "ordine" sau "justiție"⁵, relația între conservarea și modificarea sistemului depinde de centrată comunității pe una din cele două valori politice fundamentale.

Ordinea, atât de des evocată de politicieni, indică tendința spre menținerea *statu quo*-ului. În calitatea sa de valoare-cadrul, ordinea induce un tip de cultură politică pasivă și toleranță în raport cu puterea. Justiția, cu accentul pus pe drepturi și/sau pe redistribuție, presupune mobilitate și implicit instabilitate. Considerind societatea ca perfectibilă, adeptii justiției urmăresc limitarea puterii. Apar astfel două modele de societate: cea a consensului și cea a conflictului. Evident, cele două există în orice societate, însă este o orientare predilectă spre una sau spre alta dintre ele.

Rolul religiilor în formarea culturii politice este indisputabil. Cum la origine puterea a avut un caracter sacru, care treptat a fost desacralizat, este indisputabil că orice act politic rămîne, în esență sa, un act cu tentă religioasă. Chiar dacă între politic și religios se apără o separare, spre altă direcție.

sacrul fiind transferat în domeniul cultului, principiul ordinii face posibile împriunturile. Cadru de referință între lumea reală și cea ideală, autoritatea politică este învăluită de mister. Respectul față de norma politică nu este dictat doar de interes sau constrângere, ci și de o aureolă magică.

Religia, de exemplu, a jucat întotdeauna un rol important în viața politică americană. Convincerile religioase au influențat, în anumite domenii, spațiul deciziei politice. Bisericile și alte organizații religioase sunt încă active, chiar dacă rolul lor este probabil mai puțin important ca altădată. Conditionarea dintre "ethos"-ul economic modern și credința a fost analizată, în cazul protestantismului de Weber⁶, care consideră capitalismul ca pe o expresie a practicilor și tradițiilor religioase.

Chiar proiectul moral al "părinților fondatori" ai Constituției americane nu face abstracție de fenomenul religios, astfel că primul amendament aprobat în 1791 stabilește libertatea de manifestare a religiilor.

Legătura dintre religie și cultura politică este facilitată de existența setului de credințe și de scopuri prin care cea dintîi influențează politicul. Credința religioasă dă conținut sentimentului că răuineau nu rezolvă satisfăcător raportarea individului la umanitate și la univers. Politica, înțeleasă ca luptă pentru influențarea și cucerirea puterii, spațiu controlat de norme și tradiții rationaliste, apare unora dintre contemporanii noștri ca nesatisfăcătoare.

Întrepătrunderea dintre viața religioasă și cea politică în cazul american, legată de puritanismul secolului al XVII-lea, a ajuns pînă acolo înainte "Crezul American" pastișeză pe cel al Apostolilor.⁷

Dincolo de acest aspect, pentru Statele Unite, pot fi reținute și valori derivate, precum *libertatea, egalitatea, realizarea de sine, norma legală, precedentul* (ca act anterior pe care se legitimează o decizie), *proprietatea privată, localismul și democrația*.⁸

O simplă analiză instituțională nu poate explica stabilitatea unor sisteme politice în raport cu altele. Nici un sistem politic nu ar putea rezista timp îndelungat în absență recunoașterii legitimității sale și a mecanismelor care îl compun. Cultura politică are influență asupra sistemului, dar, în egală măsură, se poate accepta și ideea că sistemul determină, în unele condiții, schimbări în mentalul colectiv.

Teorii concurente

Reflecția despre impactul credințelor și valorilor asupra activităților sociale

LEXICON

Filosofia politică

Încă din antichitate, filosofia politică a fost definită ca o încercare de a sesiza, cu ajutorul reflectiei, natura sau structura fundamentală a politicului, în ultimă analiză, a statului. Demersul filosofico-politic fiind de domeniul gîndirii, filosofia politică nu este o știință pozitivă a fenomenelor politice, a factorilor observabili, a faptelor statistiche, dar recurge la datele corelativе acestora pentru a-și verifica propriile afirmații, cu precădere cele menite să asigure o comprehensiune a vietii oamenilor organizati în comunități. Ca urmare, filosofia politică include o istorie politică, inclusiv a moravurilor politice sau de alt gen, alte forme istorice ale vietii sociale, precum și o antropologie filosofică. Posibilitățile unuia singur sau ale unui grup aparte de a lua decizii efective în numele comunității, implicând procedee și proceduri ale puterii, au căzut de multă vreme, și cad și azi, sub incidenta filosofiei politice.

Punerea statului în serviciul societății, ca și al comunității umane, îstorică formate, a adus, atât în cîmpul filosofiei politice, cît și al realității politice, confruntarea dintre statul *istoric* și statul *rational*, concedindu-se că o revoluție societală îndreptată împotriva statului istoric se poate finaliza într-un stat rational al unei comunități umane generate istoric.

În epoca noastră, filosofia politică acordă statului o atenție deosebită, mai ales din postura acestuia de instituție-organizație a unei anumite națiuni, insistind asupra scopului lui dedicat apărării comunității umane în cauză de dușmanii săi externi și de colportorii violenți pe plan intern, precum și asupra finanțelor publice.

(Cf. *Encyclopaedia Universalis*, Corpus 14, Paris, 1988, pp. 904-909) (V.I.I.)

este anterioară apariției conceptului de cultură politică. Existau deja o serie de instrumente teoretice aparținând unor discipline precum sociologia, istoria, psihologia sau antropologia: *ideologie, sistem de imagini, mentalități colective, reprezentări colective, inconștient colectiv, mit politic* etc., care acopereau mai mult sau mai puțin fenomenul.

Produs al școlii politice americane, conceptul de cultură politică s-a constituit ca un cadru de referință pentru măsurarea gradului de democratizare. Cultura politică americană s-a clădit prin acordarea mediului politic britanic rezultat din victoria "revoluției glorioase", care accepta ca legitimă opoziția și existența a două partide ce își disputau dreptul de a reprezenta națiunea, la societatea americană multietnică și multiculturală.

O explicație posibilă a acestui fapt ar fi că viața politică și, implicit, știința politică americană au ocolit o gamă de probleme, cum este cazul luptei de clasă. Pentru lumea anglo-saxonă, democrația a avut o importanță mult mai mare decât în cazul Franței⁹, de exemplu.

Avantajul conceptului de cultură politică constă în baza empirică (constituția din anechete sociologice riguroase) pe care se dezvoltă apoi o teorie explicativă cu caracter neutru.

Ideologia, de pildă, cu accentul pe contradicțiile sociale, operează o fractură în interiorul societății, pe cîță vreme *mitul* are un caracter unificator (mai ales mitul fondator), dar mai puțin relevant pentru cercetarea pozitivă a schimbărilor din societatea contemporană, iar *reprezentările colective*, concept elaborat de Levi-Bruhl, este legat de studiul societăților primitive.

În psihologie, teoria *inconștientului colectiv* a lui Carl Jung definește *arhetipul* ca pe o formă preexistentă, a cărei transmitere este legată de ereditate.¹⁰

Mentalitățile, concept aprofundat de istoricii de la Annales, se apropie oarecum de modul de înțelegere al culturii politice, dar este folosit mai ales pentru interpretarea epocii trecute, în special a medievalității și a tranzitiei la modern, fiind mai puțin adevarat analizei societăților contemporane.

În acceptiunea clasică, analiza de tip Annales, desconsideră nivelul politic, evenimental, considerat epidermic, superficial. Interesați de analiza în profunzime a istoriei, cercetători ca Lucien Febvre, Marc Bloch, dar mai ales Fernand Braudel, au studiat din perspectiva *lungii durate* fenomene ce aveau implicații asupra întregii vieți sociale. Ei au repudiat istoria politică în favoarea celei economice, sociale și, nu în ultimul rînd, mentale, aplicînd metoda structuralistă domeniului lor de cercetare. Această percepție s-a modificat odată cu luarea în considerare a factorului *putere* și a modului de raportare a societății la acesta.

Modelul societății tripartite, specific spațiului indo-european, constituie un exemplu pentru această situație.¹¹ Împărțirea societății în *oratores, bellatores și laboratores*, exprimă o formă de raportare a mediului la putere. Funcționarea acestei scheme pînă în societățile contemporane (vezi teoria clasei de mijloc), dovedește existența unor paradigmă mentale înrădăcinate și greu de modificat. Chiar ideea de conflict, specifică Occidentului, are o evoluție îndelungată, revoluțiile politice ale epocii moderne fiind doar parte a vizibilă a unui aisberg. Institutionalizarea opozitiei nu a fost o fractură, ci rezultatul unor lungi acumulări.

Pentru ca o societate democratică să funcționeze, dincolo de aspecte precum existența economiei de piată, a unei clase de mijloc importantă numerică, a profesionalizării elitei politice, este nevoie și de o componentă culturală, numită de unii cercetători "competență civilizațioare"¹², care devine o condiție necesară a integrării în lumea contemporană. În această perspectivă, perioada comunismă a fost o formă de "incompetență civiliza-

toare", blocînd o tendință naturală de adaptare a societății la normele pe care globalizarea vieții politice și sociale din secolul XX le-a impus.

Cazul românesc

Tranzitia tîrzie de la medieval la modern, religia ortodoxă, cu obedienea sa față de fenomenul puterii (o tradiție istorică preluată din lumea bizantină, unde *basileul* era și șeful Bisericii), înapoierea economică au contribuit la crearea unei anumite raportări a societății românești la fenomenul politic.

Inexistența conflictului dintre puterea temporară și puterea spirituală, specific creștinismului occidental, și care a avut astă de mare importanță în inițierea procesului democratic, a făcut ca, în cazul românesc, religia să nu contribuie la formarea unor opțiuni democratice¹³. Într-un asemenea spațiu, rolul liderului politic de tip charismatic este important, dezvăluind un model mitic de raportare la putere. Cum în Eden, lume ideală și eternă, există un singur Dumnezeu, tot astfel, în lumea terestră, nu poate exista decât un singur conducător. O zicală precum "Schimbarea, domnilor, bucuria nebunilor" ilustrează elocvent o predispozitie spre acceptarea pasivă a puterii, indiferent de persoanele care o exercită.

Elementul național a avut o importanță mult mai mare decât Biserica în manifestarea ostilității față de putere. Revoluția lui Tudor Vladimirescu s-a folosit, pentru a realiza consensul, de sentimentele anticești acumulate în timpul domniilor fanariote.

Preponderența populației rurale a constituit, de asemenea, un element care trebuie luat în considerare. În Occident, orașele au fost spațiile în care democrația s-a manifestat cu întîietate. Absența unei vieți urbane foarte importante, ca și economia bazată pe agricultură au reprezentat fapte cu implicații asupra tipului de cultură politică românesc. Urbanizarea forțată, practicată de regimul communist, legată de industrializare și de justificarea rolului partidului ca un "far călăuzitor al clasei muncitoare" nu a schimbat situația. Au fost practic mutate în orașe importante segmente ale populației rurale, fără însă a se fi modificat mentalitatea. Împărțind în mediul urban modelul tradițional, orașele au suferit practic un proces de ruralizare.

S-a consacrat ideea că jumătate de secol de dominație comunistă a modificat în profunzime mentalitatea. Realitatea este că regimul communist a folosit baza mentală preexistentă, ale cărei elemente precum ideea egalității în obște, refuzul economici de piată, respingerea capitalismului ca imoral au fost locuri comune. Aranjamentele economice de tip feudal, care exprimau obișnuințe mentale, rezistau încă prin anii '30 ai secolului nostru în mediul rural. Capitalismul abia începe să-și facă simțită prezența la sate. Dezbaterea democratică și ideea de conflict implicată de aceasta nu făceau parte din orizontul civilizației rurale.

Faptul că 50 de ani de regim totalitar au creat anumite obișnuințe politice este indiscutabil. Dar acestea s-au integrat unui sistem de valori și tradiții anterior. Societatea românească era, și în bună măsură mai este, mai degrabă una a consensului decât una a conflictului.

Procesul democratic început în secolul al XIX-lea și a cărui expresie instituțională a fost monarhia constitutională de după 1866 nu a reușit să realizeze conexiunea cu baza societății. Clasa țărănească (aproape 80% din populație) a fost practic exclusă de la luarea deciziilor politice prin limitarea jocului politic la cîteva categorii sociale initiate. Caracterul exclusivist al democrației românești interbelice a afectat răspindirea modelului democratic la toate nivele vieții sociale. Existența curentului țărănist în perioada interbelică, cu modelul conflic-

tual pe care îl conținea, nu a modificat situația. Atașarea naționalismului ardelean (naționalism aici avînd sensul de privilegiere a valorilor naționale în raport cu cele sociale) a implicat abandonarea parțială a conflictului în favoarea consensului, opțiune cu valențe în cucerirea puterii, dar fără importanță în răspîndirea democrației.

O altă caracteristică a cazului românesc este supraviețuirea familiei tradiționale, cu implicația sa asupra spațiului politic, dominația *clanurilor*, organizate în funcție de rudenie și nu pe componente politice. Este adevărat că modernizarea se poate realiza și fără a implica dispariția familiei *extinse* în favoarea familiei *nucleare*, cum arată cazul Japoniei. Dar Japonia este moștenitoarea unei tradiții culturale proprii, iar problema democratizării de profundizare a acestei societăți rămîne încă actuală. Rezistența modelului familiei extinse este legată nu doar de preponderența elementului rural în ansamblul societății, ci și de aspecte economice și culturale.

Tendința de transformare a culturii politice românești sub impactul contactului cu Occidentul (astă spiritual, dar mai ales material) a fost relativ "adormită" în perioada dictaturilor succesive care, din 1940, au exercitat puterea. După 1989, societatea s-a "dezmortit", dar de aici nu rezultă că schimbarea culturii politice se va produce imediat.

Rezultatele unor sondaje de opinie realizate între 1990 și 1994 dovedesc că modelul tradițional de percepere a instituțiilor politice este predominant. În 1991, *Politograma IRSOP - la un an de la alegeri* dovedea că doar 44% din respondenți erau mulțumiți de activitatea Parlamentului (organ al dezbatării și conflictului) în raport cu 61% mulțumiți de activitatea guvernului și 60% de cea a președintelui. În martie 1993, tot un sondaj IRSOP indică "liniștea în țară" ca principală problemă politică a României, iar în aprilie același an doar 5% dintre cei intervievați într-o altă anchetă a aceluiași institut desemnau "democrația" drept cea mai importantă opțiune (este adevărat însă că 40% desemnau, la aceeași întrebare, "libertatea" ca fiind cea mai atrăgătoare, dar nostalgia după "liniștea și ordinea socială" era cel mai bine situată pe lista aprecierilor pozitive privind regimul anterior).

Pe de altă parte, instituții ale consensului, precum Armata și Biserica, întrunesc constant în sondaje scoruri de aproximativ 80%, pe cîță vreme *Barometrul de opinie publică*, realizat succesiv de IMAS și IRSOP, arată că Parlamentul în 1994 întrunește în jur de 20-24% din aprecierile pozitive, spre deosebire de 76-79% aprecieri negative. Orișt de discutabilă ar fi fost prestația Parlamentului, acest scor nu se poate justifica dacă nu luăm în calcul și cultura politică, care privilegiază instituțiile consensului în raport cu cele de conflict.

Devine deci evident că orice decizie politică, dacă urmărește să fie eficientă pe termen lung, trebuie să fie corelată cu tipul dominant de cultură politică. Ceea ce nu înseamnă că tendința de conservare a actualei situații este dezirabilă. Dimpotrivă.

NOTE:

1. Karl Popper, *Societatea deschisă și desumanii ei*, vol. I, București, Humanitas, p. 228-229.

2. Gabriel Almond, Sidney Verba, *The Civic Culture*, Princeton, Princeton University Press, 1963, p. 123.

3. Pornind de la acest fapt, Yves Schémil numește capitolul consacrat acestei probleme "Culturile politice" – vezi *Traité de science politique*, t. III, PUF, 1985, p. 237.

4. Ioan Petru Culianu, *Eros și magie în Renastere*, București, Nemira, 1994, p. 19.

5. Charles Debbasch, Jean Marie Pontier, *Introduction à la politique*, Paris, Dalloz, 1986, p. 8.

6. Max Weber, *Etica protestantă și spiritul*

LEXICON

Știință politică

În diverse lucrări se apreciază că știința politică este relativ tîrără, fiind considerată un produs al secolului XX; de altfel, sub denumirea recentă, de politologie, obiectul ei s-a circumscris abia de cîteva decenii și tot în acest răstimp și-a aflat un loc aparte în institute de cercetare și în învățămînt.

Determinarea obiectului științei politice a întîmpinat și întîmpină impedimente, deoarece știința în cauză se prezintă multora ca o juxtapunere de științe diversificate, iar cunoașterea categoriei de relații sau raporturi umane, anume desemnate ca fiind de natură politică pare să aibă nevoie de o comprehensiune mai amplă și, prin urmare, de precizări suplimentare.

În legătură cu determinarea obiectului științei politice s-au conturat mai multe concepții. Concepția relațională invocă drept obiect raportul sau relația politică, concepția dinamică are în vedere puterea în mișcare, iar concepția instituțională cultivă o tradiție milenară, cea aferentă cunoașterii științifice a statului.

În aria științei politice se pot emite judecăți existențiale, judecăți de valoare și judecăți de eficacitate, vizînd îndeosebi instituția statală și slujitorii ei.

Ştiința politică îmbină diverse moduri de cunoaștere, dar, ca politologie, se prezintă sub forma unei *politici empirice*, fiind, în consecință, descriptivă, explicativă și, eventual, prospectivă.

În ansamblul metodelor sale sunt incluse metodele subiective, legate strîns de cunoașterea doctrinală, și care pot conduce îndeosebi la o alterare a realului, metodele sociologice care pot ocasiona depistarea unor înălțări uniforme sau regularități și metodele matematice, care permit determinarea cantității și sesizarea dinamicii datelor cu caracter politic.

(Cf. *Encyclopaedia Universalis*, Corpus 14, Paris, 1988, pp. 909-913)

(V.I.I.)

ul capitalismului, București, Humanitas, 1993, p. 17.

7. Samuel P. Huntington, *Vîta politică americană*, București, Humanitas, 1994, p. 215.

8. Lawrence J.R. Herson, *The Politics of Ideas*, The Dorsey Press, 1984, p. 20-24.

9. Yves Schémil, *op. cit.*, p. 238.

10. C.G. Jung, *În lumea arhetipurilor*, București, Jurnalul literar, 1994, p. 21.

11. Jacques Le Goff, *Imaginarul medieval*, București, Meridian, p. 454.

12. Piotr Sztompka, "Competența civilizațioare: condiție prealabilă a tranzitiei post-comuniste", în *Sociologie românească*, nr. 3/1993, p. 262.

13. Există totuși diferențe legate de contexte istorice, astfel că Biserica greco-catolică din Transilvania, în lupta pentru emancipare națională, a contribuit la apariția unei contraculturi politice în cadrul Imperiului habsburgic (mai fiziu dualist), ale cărei particularități s-au conservat și după unirea cu România.

CRISTIAN R. PÎRVULESCU, graduated from the Faculty of Philosophy, University of Bucharest. He is Assistant at the National School of Political Studies and Administration, Department of Political Sciences.

Ideal-tipuri și tipuri reale în cultura politică românească

ȘTEFAN STĂNCIUGELU

The study first analyses the specific diachrony of the Romanian political culture starting from two ideal types, the collectivist type and liberal-individualistic type, and then goes on to define the "real" or "hybrid" type of political culture in Romanian society.

Conceptul de cultură politică

"Cultură politică" este un concept relativ nou în literatura de specialitate. Carierea sa a început la mijlocul anilor '60 printr-o analiză a cărei autori (G. Almond și S. Verba) însearcă să construiască o teorie despre bazele culturale ale unei democrații stabile, fundamental acestei teorii fiind cercetarea empirică asupra atitudinilor politice în cinci națiuni democratice¹. În forma sa originară, conceptul de "cultură politică" era privit drept un *pattern* de orientări cu o finalitate în politic (partide, Constituție, istoria unui stat). Aceste orientări reprezintă, într-o perspectivă acțională, niște predispoziții determinate de factori diferiți – tradiție, memorie colectivă, istorie, emoții, norme etc. În ultimii trizeci de ani s-au cristalizat două acceptări diferențiate ale acestui termen. Prima este aceea care asociază cultură politică unei cunoașteri a ideilor, doctrinelor, programelor diferențierilor partide politice, a relațiilor dintre instituții politice și a structurii sistemului politic, a interacțiunilor dintre diferenți agenti politici etc. În acest sens, un cetățean X are cultură politică dacă votează pentru un partid sau altul în urma analizei programului său politic, activității politice a acestuia etc.² Această definiție a culturii politice eu și numi-o "rationalistă", având în vedere accentul pus pe dimensiunea sa critic-cognitivă.

A doua acceptiune a termenului se referă la aspectul afectiv-emotional și valoric al culturii politice. Cetățeanul aflat în fata urnelor optează pentru un partid sau altul mai degrabă pe un fond aperceptiv necritic, determinat fiind în primul rînd de trăirile sale, de memoria colectivă a comunității căreia-i aparține, de opinia cristalizată în grupurile formale și informale pe care le frecventează, și de diferenți alți factori emoționali. Acest mod de a defini cultură politică, precum și diferențele definiții care se înscriu în această serie, cred că pot fi strîns sub termenul "non-rational" (#irational). Aceasta a două definiție de tip non-rational a fost în special assimilată de științele care s-au ocupat cu studiul culturii politice. La 13 ani de la începutul carierei sale științifice,

conceptul de "cultură politică" înregistra deja treizeci de definiții, ne spune G. Patrick la Congresul mondial AIS, tinut la Edinburgh în 1976³. Acum cîțiva ani, se-sizind dificultatea operationalizării acestui concept, J.R. Gibbons încercă înainte de toate să facă ordine în hătisul de definiții pe care le-a primit acest concept în diferențele științe socio-politice. Potrivit opiniei sale, se pot identifica: 1. definiții psihologice, care pun accentul pe orientarea individuală spre obiective politice; 2. definiții sociologice, care asociază orientările individuale și comportamentele sociale pe care acestea le provoacă; 3. definiții zise "obiective", în care cultură politică apare în termenii normelor și valorilor consensuale și normelor sociale; 4. definiții euristice, care oferă un tip ideal cu rol de a permite explicarea unor fenomene parțiale (comportament, credințe etc.); 5. definiții lingvistice – un discurs cu înțelesuri pentru un grup determinat; 6. definiții care fac referință la cultura națională, ideologii politice, ideologia dominantă⁴.

În analiza de față optăm pentru o definiție mai apropiată de tipul non-rationál decât de tipul rational (critic-cognitiv) al conceptualui. "Părintii" acestui termen l-au definit drept "set de credințe, sentimente și valori care prevalează pentru o națiune la un moment dat". Deoarece "filtrăză" percepții, întemeiază atitudini și influențează modalitățile de participare, cultura este o componentă majoră a jocului politic⁵. Cultura politică este deci dimensiunea subiectivă a sistemului politic; convingerile, valorile și cunoștințele politice întemeiază și legitimează sistemul politic⁶. Într-o altă ipostază, cultura politică se poate transforma într-un sistem de control al comportamentului elitei politice:

"O nouă Constituție, de exemplu, va fi evaluată și perceptă în funcție de cultură politică a poporului respectiv. Pusă în practică, într-o societate ea poate luceafără un curs total diferit de cel pe care l-ar cunoaște în alta, cu o cultură politică diferită. Ideologiile politice sunt, de asemenea, afectate de mediul cultural în care sunt introduse. Istorica ne oferă numeroase exemple de constituții care nu au «prins» așa cum ar fi sperat autorii lor, pentru că aplicarea lor a fost mediată de o anume cultură politică; istoria ne furnizează, de asemenea, o sumedenie de exemple la adaptări ale ideologiilor politice cu scopul de a face față culturii preexistente a națiunii în care au fost introduse"⁷.

Cultura politică poate determina chiar cădere/preluarea puterii în dinamica sistemelor politice. Un argument pentru această afirmație îl oferă analiza lui S.E. Finner din *The Man on Horseback*, în care și pune problema unei schimbări politice brusă (lovitură de stat) în termenii influenței nivelului de cultură politică a unui stat și ai suportului popular pentru guvernul amenințat. Cazul particular analizat este acela al unei eventuale lovitură de stat pe care ar putea fi pusă la cale de militari. Concluzia la care a ajuns este că, dacă puterea și amenințarea și procedurile și mecanismele jocului politic sunt acceptate de o majoritate care recunoaște puterea politică în acest fel ca legitimă, atunci guvernarea nu depinde de militari, iar preluarea puterii de către acestia este privită drept "neconstituțională". În acest sens, cultura politică ar putea servi drept "blocaj" pentru o eventuală acțiune militară de preluare a puterii⁸.

În acest moment, o întrebare își cere dreptul: presupunând că elita guvernătoare nu mai este susținută de o majoritate și nu mai este recunoscută drept definitoria legitimă a puterii, avem de-a face cu o schimbare la nivelul culturii politice după schimbarea elitei guvernante? S-ar putea răspunde că această schimbare depinde de tipul de sistem politic nou instituit. Să presupunem că avem de-a face cu o trecere de la un sistem politic totalitar la unul nontotalitar. Presupunerea aceasta mi se pare relevantă pentru că ne duce cu gîndul la o eventuală schimbare a culturii politice, având în vedere noile condiții în care se exercită puterea politică. Pasul următor în această înlanțuire de presupuneri dinspre general spre particular poate fi sugerat prin întrebarea: avem de-a face cu o schimbare a culturii politice în România, după căderea regimului Ceaușescu?

Diacronia specifică a culturii politice românești

"Fiecare sistem politic este ancorat într-o cultură politică" – precizează D. Kavanagh în 1985⁹. Având în vedere schimbarea de sistem politic petrecută în România în 1989, s-ar părea că avem de-a face cu o nouă cultură politică. Ipoteza pare să fie susținută de faptul că noul agent al puterii care a înlocuit guvernarea Ceaușescu a fost percepț de o majoritate ca agentul purtător al unor valori democratice, în mai mare măsură decât ceilalți agenti politici cu care a intrat în competiție în cadrul alegerilor din mai 1990. În continuare, îmi propun să sugerez care au fost mecanismele ce au dus la această opțiune a electoratului român în perioada care a urmat căderii totalitarismului românesc. O astfel de întreprindere nu poate eluda eventuale schimbări care s-au petrecut la nivelul culturii politice a poporului român. Plecând de la cultura politică preexistentă schimbării regimului.

Mi se pare neîndoialnic faptul că regimul comunist, prin aparatul său de propagandă, a creat (sau cel puțin a influențat) moduri de percepție a lumii politicului, moduri de evaluare, sentimente și credințe politice. De parte de a fi ajuns la idealul de "om nou" pe care îl regăsim în Codul eticii și echitației socialiste, "robotul decerebralizat" (O. Trăsnea), regimul comunist a reușit să modeleze printr-o socializare politică agresivă prin stăruință și un tip de individ cu o mentalitate doar parțial alterată de această îndocrinare întemeiată într-un limbaj univoc, un limbaj în care se cerea alinierarea la un comportament colectiv al supunerii și acceptării neconditionate a politicii "partidului-ghid". Spun că acest limbaj al îndochinării a modificat doar "parțial" percepția, valorile, sentimentele individului, doar prin raportare la "omul nou" pe

care regimul nu a reușit să îl creeze. Altfel, îndoctrinarea comunistă a lăsat urme adînci în cultura politică românească. Acestea s-au văzut imediat ce individul a fost pus în situația nouă de cetățean, adică de individ care să participe activ la treburile cetății. În această ipostază nouă de cetățean, străină celui ce fusese actorul unei piese collective a minorității acceptării regimului Ceaușescu, individul s-a văzut nevoit să opteze pentru una sau alta dintre elitele politice care se oferea în 1990 pe scena politică românească. Întrebarea la care nu am răspuns încă este: de ce majoritatea a optat pentru FSN?

Noua elită politică, rezultat al schimbării produse în procesul de circulație a clincilor politice în cadrul elitei comuniste¹⁰, a fost cea mai în măsură să speculeze valorile politice, sentimentele și nevoie ideologice inerente unui individ în căutare de repere valorice în zona politicului. Succesul FSN-ului a fost plierea perfectă a ideologiei sale pe așteptările cetățeanului trezit pentru un moment din letargia comodă în care regimul comunist îl obligase să se retragă. Nu cred că gresesc dacă afirm că *mai degrabă o majoritate avea nevoie de un FSN decât un FSN de o majoritate*. În această situație de persistență a unui fond politic aperceptiv modelat de ideologia comunistă (mitul partidului-ghid, al conducătorului unic, al unei instanțe suprasociale care să dirigeze activitatea economică etc.), FSN n-a avut decât să "gestioneze" aceste interese de masă, motivații și percepții. Ideologia Frontului s-a constituit îninind seamă de așteptările socialului, speculind la maximum nevoia de "liniște" și "stressul iminent al căderii dintr-o paradigmă comodă de reprezentare a lumii", pe care o oferise dictatura comunistă¹¹.

Un răspuns concret la întrebarea referitoare la schimbarea culturii politice a românilor după 1989 poate fi oferit numai în condițiile în care distingem în cadrul culturii politice între o structură de profunzime și o structură a aparentelor. Din cele precizate mai sus reiese că de o schimbare a culturii politice românești la nivelul substanței, a fondului său, nu poate fi vorba. Doar la nivelul structurii de suprafață a culturii politice se observă fenomenul de schimbare. În esență lor, "așteptările autoritare" ale individului au rămas aceleași. S-a schimbat doar forma de justificare a acestora: "pentru linia noastră".

Tipul etatist-colectivist versus tipul liberal-individualist

Propun acum o lectură a dinamicii culturii politice românești pe care am identificat-o doar la nivelul formei (strucțura aparentelor), prin ideal-tipurile sale. Conceptul de "ideal-tip" a fost introdus de Max Weber și desemnează o construcție conceptuală care nu e nici adevarată, nici falsă. Acest ideal-tip este rezultatul unui proces de exagerare voită a unor caracteristici ale faptului sau fenomenului social de cercetat. Ideal-tipul are un caracter utopic și nu este realizat prin însumarea trăsăturilor comune ale evenimentelor sau faptelor sociale, așa cum sint concepțile generice. J.C. McKinney precizează și el trăsăturile unui "construct teoretic" a căruia specie poate fi considerat ideal-tipul weberian: "o selecție, o abstracție, combinație și uneori accentuare – intenționate și planificate – ale unui grup de criterii cu indicatori empirici, care servesc drept bază de comparare pentru cazurile empirice"¹².

Cele două ideal-tipuri pe care le propun sunt departe decât de a reprezenta cauze concrete de structuri de personalitate sau tipuri reale de indivizi angajați în viața cetății. Ele sunt două extreme a ceea ce mi s-a părut reprezentativ în cultura politică românească. Prezența și necesitatea acestor două ideal-tipuri (etatist-colectivist și liberal-individualist) se justifică în momentul în care le integrăm într-o construcție teoretică simplă a unui

continuum mărginit de cele două idealtipuri. Punctul zero desparte acest *continuum* în două zone O-E/C (etatist/colectivist) și O-L/I (liberal/individualist). Tipurile reale de structură de personalitate se află dispuse într-unul sau altul dintr- cele două intervaluri, poziția lor pe axa de care vorbeam fiind mai aproape sau mai departe de O-E/C sau O-L/I. Această construcție teoretică simplă are două avantaje: 1. permite comparația tipurilor reale cu un model teoretic; 2. permite, fie pe baza intuiției, fie pe baza unor cercetări concrete de teren, identificarea intervalului în care se plasează o majoritate de indivizi pe acest *continuum* (în O-E/C sau în O-L/I).

Tipul etatist-colectivist. Caracteristici

Pornim de la premisa că ideologia și indoctrinarea comunistă a "atins" individii în mod diferit, influențând modul de gîndire și evaluare al acestora în funcție de deschiderea individului la valorile propuse, comunitatea din care făcea parte, tipul și gradul de cultură, ocupație, poziție de *status* și rol social etc. Tipul colectivist la care ne referim acum este tipul a cărui cultură politică (atitudini, credințe, valori) a fost substanțial modelată de mitologia și ideologia comunistă. La începutul anului 1990, el este tipul care resimte cel mai acut "căderea într-o paradigmă comodă de reprezentare a lumii". Este opus unei schimbări radicale, pentru că o astfel de schimbare este asociată cu un grad înalt de risc și pentru că ea este, în primul rînd, un posibil factor generator de stress și de disconfort psihic. Acestui tip social i s-a aplicat cel mai bine sloganul "Un Președinte pentru linistirea noastră", căci el implica un conducător care scutea individul de efortul de a-și asuma singur destinul.

La nivel economic el preferă vecheia formă de organizare în care statul este totul și administrează avutia națională în mod suveran. Privatizarea o respinge din două motive. Unul este acela al riscului pe care-l incumbă. Al doilea este disconfortul psihic relativ la ideea că un strat social s-ar putea îmbogăti, în timp ce el rămîne sărac. Fenomenul nu mi se pare deloc străin mentalității românești. Proverbul cu capra vecinului mi se pare sugestiv pentru acest tip comportamental. Prin excelentă tipul neîntreprinzătorului, el susține după regimul Ceaușescu, regim care a căzut împreună cu confortul pe care îl oferea faptul că toată lumea avea un loc de muncă, indiferent cît de prost plătit. Prețul pe care individul trebuia să-l plătească era mimarea acordului cu ideologia de partid.

La nivel politic are o opțiune confuză care este apropiată de despotismul luminat. Opoziția și demonstrațiile de orice natură și cu orice tip de revendicări sunt privite ca o insultă și ca un factor distrubator pentru domnul Iliescu și echipa guvernamentală, care "nu pot să-și facă treaba". Pluralismul politic este mai degrabă un element din zona de suprafață a culturii sale politice, pentru că "opozitia și Cîmpeanu și Ratiu mai degrabă îl încurcă pe domnul Iliescu"; și apoi, "ei n-au mîncat salam cu soia". Condamnă valorile politice și partidele "istorice", mișcarea legionară, împreună cu toată istoria românească interbelică. Aceasta este rezultatul preluării necritice a informației din "o anumită presă" și a educației primite sub Ceaușescu, atunci cînd istoria României era tratată ideologic. Refuză monarhia fără să poată oferi un argument clar. Pentru el, "vine Regele și-si ia pămîntul înapoi". Oameni mai în vîrstă i-au spus lui că "pe vremea Regelui trăiau foarte rău". După cum se observă, el respinge valori pe care le respinge regimul communist. La începutul lui 1990, e puțin probabil că avea cunoștințe minime despre programele partidelor poli-

tice pe care le-a respins sau pentru cel al partidului politic pentru care a optat. Pentru el, nu există o instituție, ci o persoană. Vosînd FSN sau PNL sau PNȚ, el votă pe Iliescu sau Roman, pe Ratiu sau pe Cîmpeanu. Fenomenul poate fi strîns sub expresia de "personalizare a vieții politice".

Egalitarismul este o altă trăsătură care-l definește. Acest egalitarism este însă unul de o anumită specă, pe care-l numim provizoriu "egalitarism teoretic". Se manifestă în discuții asupra unui subiect care nu-l privește personal. Aceasta înseamnă că, pentru el, teoretic vorbind, toți oamenii sunt egali. La nivel practic însă, și mai ales atunci cînd este pus în situația de a-și evalua singur recompensa pe care trebuie să-o primească de la societate pentru munca pe care o desfășoară, această idee a egalității dispără. Odată cu ea, dispără orice autoritate care ar putea gîndi sau care a gîndit o scală de salarizare. Forța socială și politică a acestui tip se întemeiază pe număr, dar mai ales pe faptul că, deținînd monopolul într-o ramură determinată de activitate, se poate transforma în grup de presiune amenințănd sau întrerupînd chiar activitatea. Grevele la care mă refer aici sunt cele care nu au drept cauză raportarea la salariul mediu pe economie sau la alte salarii cu mult mai mici decât cel pe care îl primesc cei în cauză, ci la salarii mai mari, dacă nu la salariul maxim pe economie.

Acesta este "omul-masă", leșne a fi direcționat și manipulat de liderii politici (sindicali etc.), în scopul unor interese de tip politicianist.

Potem discuta structura acestor mase introducînd variabilele sex, vîrstă, profesie, habitusuri? E greu de dat un răspuns pozitiv. Vreau să ofer doar cîteva sugestii, preluînd o serie de date din unele cercetări efectuate de ICCV în 1990.

Ne interesează în momentul de față itemii "satisfăcut/nesatisfăcut" în raport cu situația politică din perioada de tranziție"; "dacă în viitor subiecții speră că va exista o societate mai democratică"; "dacă va exista o respectare mai riguroasă a drepturilor omului".

La întrebările enumerate mai sus 11,6% au răspuns că sunt "deplin satisfăcuți", iar 62% au răspuns "partial satisfăcuți"; 85% dintre subiecții cred că în viitor va putea exista o societate mai democratică; 84% cred într-o respectare riguroasă a drepturilor omului. Mi se pare clar în acest moment că rezultatele ne duc la ideea legitimării sociale a regimului. Concluzia nu este nouă, dar în contextul de față are relevanță pentru relația dintre cultura politică și elita guvernantă. Orice altă ideologie decât cea care să manipuleze "fondul" comunist al culturii politice a majorității era sortită eșecului, căci intra în conflict cu un mod de a gîndi și a simți preexistente.

Rezultate ale cercetării ne pot sugera și alte ipoteze cu privire la subiecții care ne interesează. De exemplu, perceptia optimistă a vieții politice și a evoluției sale este caracteristică subiecților cu habitusuri autoritare (87%). Acest din urmă procent de 87% este foarte apropiat de procentul muncitorilor optimiști (85%). Alătûram procentul de peste 86% cu care Ion Iliescu a cîștigat alegerile prezidențiale.

Nu cred însă că din aceste rezultate și din alte rezultate ale cercetării s-ar putea stabili precis compoziția socială, pe categorii de vîrstă, sex, profesie, a populației care se încadrează în intervalul O-C/E. Datele de mai sus ar putea oferi o sugestie însă, chiar dacă una provizorie.

Tipul liberal-individualist

Acest tip împărtășește cu tipul colectivist dimensiunea preluării necritice a informației și intoleranța față de cei din "partida adversă". Cred că, în bună parte,

poziția sa de respingere a "neo-comuniștilor" (elita puternică și susținătorii ei) îne de domeniul experiențelor personale și de o tradiție politică a familiei. Faptul că adulții dădeau în primăvara lui 1994 o apreciere mai favorabilă decât tinerii sub 25 de ani situației politice sugerează că, în acel moment, ponderea în cadrul segmentului O-L/I o detine generația tinăre.

La nivel politic acest tip este susținătorul pluralismului. Acordă un credit minim informațiilor transmise prin mass-media "oficială". Este tipul care și-a asumat riscul schimbării radicale (revoluție "neconfiscată") și crede într-o evoluție pozitivă a vieții politice românești, cu condiția schimbării elitei guvernamentale. În cadrul acestui segment social cred că trebuie integrată cea mai mare parte a monarhiștilor. Principiul care întemeiază relația individ-stat este "individ contra statului". El este tipul activ, care admite chiar ideea schimbării prin forță a elitei puterii.

La nivel economic se pronunță pentru privatizare rapidă și acuză procedeele, strategia și ritmul de desfășurare ale reformei. Își asumă deci riscul schimbării economice, iar modelul ideal pentru orice situație (asimilare necritică) este Occidental. Respinge etatismul și se pronunță pentru inițiativa privată. Nu-l însăpmîntă nici "venirea boierilor", nici "patronii", așa cum se întâmplă cu tipul opus lui. Individual este valoarea supremă și reclamă statul de drept, pe care societatea românească actuală nu consideră că l-a realizat.

Tot la nivelul sugestiei, o bună parte din cei 16,5% dintre subiecții care în 1990 se declarau "nesatisfăcuți" de situația politică în perioada de tranziție ar putea fi inclusi în segmentul mărginit de L/I.

Două lucruri aş dori să mai precisez, ca o concluzie a acestui articol:

1. ideal-tipurile pe care le-am prezentat sunt deosebite de a oferi o enumerare exhaustivă a elementelor care le compun;

2. "tipul real" care se înscrie între cele două limite ale *continuum-ului* este mai degrabă "tipul hibrid"; de exemplu, un individ poate accepta pluralismul politic real și să aparțină de tipul colectivist, pentru că respinge privatizarea din rațiuni personale, cum ar fi pierderea postului de director la o mare întreprindere de stat. Că se află mai aproape sau mai departe de una dintre cele două extreme ține de ansamblul caracteristicilor care se suprapun "personalității sale de bază", determinată de rolul pe care-l acordă individului sau grupului în raport cu statul, sau de felul în care gîndește rolul individului în raport cu grupul ("distribuirea egală a săraciei sau distribuirea inegală a bogăției"). □

NOTE:

1. G. Almond, S. Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, Princeton, 1963.

2. Vezi N. Lotreanu, în *Dictionar de sociologie*, Babel, București, 1993, itemul "cultura politică".

3. Cf. O. Trăsnea, *Cultura politică și democrația*, în "Societate și cultură", 2/1991.

4. J.R. Gibbins, *Contemporary Political Culture: Politics in a Post-Modern Age*, Sage, London, 1989, p. 3.

5. M. Dogan, D. Pelassy, *Cum să comparăm națiunile?*, "Alternativa", 1993, p. 71; traducere din limba engleză de Laura Lotreanu.

6. O. Trăsnea, *op. cit.*

7. S. Verba, *Comparative Political Culture*, în "Political Culture and Political Development", Ed. Lucian Pye, S. Verba, Princeton University Press, Princeton, 1965, p. 517; citat din Dogan și Pelassy, *op. cit.*, p. 73.

8. S.E. Finner, *The Man on Horseback*, ed. II, Penguin Books, Harmondsworth, 1973.

9. D. Kavanagh, *British Politics: Continuities and Change*, Oxford University Press, Oxford, 1985, p. 46.

10. Precizez că în acest context conceptual de "clică politică" este constituită în afara oricărui relație cu conotații pejorative pe care acest termen le-a căpătat în limba română. Așa cum l-am definit în "Circulația clicilor

LEXICON

Cultura politică

Termenul intr-o accepție de specialitate, relativ recent apărut în domeniul științelor politice desemnează convingeri și sentimente cu componentă politică specifică unei societăți date.

În accepținea curentă, circulația sa este frecventă mai ales în publicațiile periodice iar, sporadic, poate fi întîlnită în studiile biografice, dezvoltându-se precădere cultivarea literaturii aferente politicului de către anumite personalități – filosofi, scriitori, slujitori ai artelor etc.

Există, așadar, o accepție tacită a termenului de cultură politică, prin care acesta evidențiază prezența unui bagaj de cunoștințe de ordin politic, așadar, referitoare la stat, putere politică, regimuri politice, clasă politică, instituții politice etc. În aria acțiunii politice, cultura politică pare să desemneze stăpînirea unei anumite "tehnologii politice", în spătă, a strategiei politice și a mijloacelor tactice de accesare la realizarea obiectivelor pe termen scurt, mediu sau lung.

Omul modern își formează un bagaj de cunoștințe politice, spre a accede la explicații relevante ale fenomenelor politice, iar ancorarea sa în societatea civilă și, ca urmare, manifestarea civismului său, îi reclamă folosirea instrumentară a culturii politice chiar și din postura obișnuită de alegor. În plus, reacția sa firească față de politicul istoric, încărcat de neajunsuri și imperfecțiuni, uneori chiar absurd și antuman, îl îndeamnă spre proiectarea politicului rațional și firesc, ceea ce îi face absentă indispensabilă cultura politică. (V.II.)

politică în PNLT în numărul 19/1994, an III, al acestei reviste, el reprezintă un grup de actori politici la vîrful unei instituții, grup a cărui solidaritate este determinată de interesul comun (materiale și ideologice), preferințe de loisir, vîrstă etc. Dacă se citește cu atenție textul se poate observa că "circulația clicilor politici" se referă la categoria partidelor oligarhice, întemeiate în România după 1989. Or, tot din text reiese că eu nu am reușit să identific un alt partid în afara acestei categorii. PNLT este exemplar însă pentru ipoteza circulației clicilor politici în partidele oligarhice, prin numărul mare de schimbări la nivelul conducerii sale.

11. Pentru "sindromul autoritarist", așteptările autoritariste și gestiunea motivărilor, vezi C. Alexe, *Substratul reprezentării politicului și prezumțiiile de autoritate în gîndirea colectivă*, în revista *Calitatea vieții*, an II, nr. 1-2/1991; datele pe care le folosesc autorul, precum și cele folosite în textul de față, provin dintr-o cercetare a ICCV coordonată de I. Mărginean și care s-a efectuat în aprilie 1990, pe un eșantion de 1246 de persoane (vîrstă peste 18 ani, având domiciliu - lotul de studiu - în mediul urban).

12. Vezi pe larg analiza pe care o face Ion Ungureanu acestui concept în *Dictionarul de sociologie*, op. cit., itemul "tipul ideal".

STEFAN STĂNCIUȚELU (born in 1967). Graduated in Sociology, University of Bucharest, 1992. Currently, Assistant at the National School of Political Studies and Administration.

Revoluția ca eșec (I)

STELIAN TĂNASE

România este singura țară central-europeană în care schimbarea deținătorilor puterii în anul revoluționar 1989 a produs victime. Motivul pentru care în România nomenklatura a recurs la armată a fost convingerea acesteia că este condamnată. Nomenklatura a crezut atunci că nu are nici un rol politic de jucat în epoca post-comunistă. Mai mult decât astăzi, că dispariția regimului personal al lui Ceaușescu îi va transforma în deținuți pentru o lungă perioadă. Astăzi în situația că ar scăpa cu viață de furia mulțimii sau de actele de exorcizare necesare noii puteri pentru a se legitima. Această situație fără iesire pentru nomenklatură a fost consecinta propriei sale politici. În 1989 elita guvernantă era complet izolată, iar relația între ea și societatea era una de radicală adversitate.

Teza acestui studiu este că prăpastia între elita guvernantă și societatea a generat revoluția din decembrie 1989, iar rădăcina acestei situații revoluționare a fost eșecul reformelor începute în 1967. Dacă reforma ar fi reușit, trecerea la post-comunism s-ar fi făcut prin mijloace politice, fără victime. Prin negocieri, cum s-a petrecut în Ungaria și Polonia. În acele țări tranzitia este mai rapidă tocmai datorită reformelor făcute la timp, creării de grupuri de interes, stabilirii unei dinamici reciproce între stat/partid și societate. Eșecul reformelor în România, refacerea tiparului stalinist, a dus la izolare tării, faliment economic și un regim neostalinist. În final, elita și societatea au recurs la singurul mijloc care mai rămăsese de a tranșa raporturile dintre ele: violență.

Este o ilustrare a cazului românesc, înai puțin frecventat decât cel polonez, ceh sau ungăr. Este istoria unui eșec istoric al elitei deținătoare a puterii, incapabilă să guverneze cu mijloace politice, incapabilă să se transforme, să se adapteze unei complexități tot mai mari a factorilor interni și externi. Este și un eșec al societății românești. Ea nu a reușit să-și creeze mecanisme de autoapărare împotriva regimului neostalinist și nu a constituit în anii '70-'80 alternative intelectuale, sindicale, civice, politice la regimul de dictatură. Alternative care să limiteze puterea discretionară a statului/partid, să slăbească controlul asupra societății și să împiedice manifestările faraonico-destructive ale regimului Ceaușescu. Așa cum arată experiența istorică, numai rezistența la dictatură limităza, împiedică dictatura să abuseze de puterea ei. Este ceea ce nu a reușit societățile poloneză, cehoslovacă, ungără. Acolo, trecerea de la monopolul puterii exercitat de comuniști la democrație s-a făcut în 1989 fără victime. Este ceea ce nu s-a reușit în România.

I. Acest eșec (recurgerea la violență,

incapacitatea elitei – nomenklatura – și contrraelitei – opoziția intelectuală, civică etc. – de a rezolva prin mijloace politice transferul puterii) s-a datorat (printre altele) mitului ireversibilității comunismului. Elita politică și societatea românească au considerat comunismul ca dat odată pentru totdeauna și au acționat, fiecare în parte, în consecință. Elita, tratând societatea ca pe o masă de supuși, a exercitat o putere nelimitată de nimic (nici timpul nu a părut o limită), iar societatea a considerat organizarea rezistenței și protestului, constituie unei alternative politice, ca inutilă.

Pentru un eventual dialog (așa cum s-a produs în Ungaria și Polonia) și asigurarea tranzitiei pașnice de la statul/partid la democrație în criza de la sfîrșitul anilor '80 nu au existat parteneri. În Ungaria (exemplu analizat în cele ce urmează) sau Polonia raporturile statului/partid cu societatea au cunoscut nu numai o evoluție, o istoricitate, dar au și fost considerate (de elită și societate) limitate în timp. *(Istvan Bibó, *Misère des petits Etats d'Europe de l'Est*, "Ces nations (poloneză, cehă, ungără, n.n.) avaient donc le sentiment que les événements dont elles avaient été les victimes ne correspondaient pas à une nécessité historique quelconque, qu'ils n'étaient pas irréversibles et que, un fois renversé le règne de l'injustice, le cadre historique pourrait être rétabli sans difficultés.") Conștiința relativității și efemerității faptelor istorice, a raporturilor de putere, a așezat dezbaterea socială, politică, economică, intelectuală pe un teren normal de reacții, răspunsuri ale societății în raport cu elita guvernantă. În România, mitul *necessității istorice* a comunismului, al irreversibilității fenomenelor istorice și a direcției lor care duce obligatoriu la comunism au paralizat societatea. Ca urmare, încă de la începutul regimului comunist, în anii '40, s-a produs o prăpastie între guvernanti și guvernați. Aceasta și pe fondul ocupației sovietice și al victoriei URSS asupra puterilor Axei. Problemei timpului îi corespunde una a spațiului. România intră în spațiul de interes sovietic. Și, în conjunctura alieniei cu puterile occidentale, și mai apoi a Războiului Rece, în care democrațiile nu puteau atenta la interesele URSS, România părea condamnată.

Această perspectivă istorică diferă în de mentalități, tradiții politice, tip de societate. În 1989, România era (alături de Coreea de Nord și Albania) cea mai integrată societate.

2. Odată cu dispariția lui Gheorghiu-Dej (martie 1965), în partidul comunist se declanșează o criză. Două sunt dimensiunile acesteia. (1) O criză de autoritate (cine deține puterea, cine ia decizii, cu ce legitimitate, cine și cum) exercitat contro-

lul asupra aparatului. (2) O criză legată de opțiuni strategice. Aceasta din urmă coloarează *ideologic* criza (1).

În ultimii ani ai regimului său, Gheorghiu-Dej a inițiat desprinderea de Moscova. Această politică debutează odată cu retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul românesc (iunie-iulie 1958), continuă cu o serie de măsuri (pe fundalul conflictului sino-sovietic) și este oficializată prin *Declarația din aprilie* 1964. Declarația este urmată de eliberarea deținuților politici (1964), de o apropiere diplomatică de Occident (vizita premierului Ion Gheorghe Maurer în Franță și USA), de relaxare internă în plan cultural. În același timp, s-au luat măsuri economice *consumiste*, menite să ridice nivelul de trai (procentul alocat consumului în cadrul bugetului crește în detrimentul fondului de acumulare). Se urmărește și o creștere a eficienței economice (se prospetează alte piețe, se inaugurează industrii pînă atunci prohibite din rațiuni ideologice sau din cauza subordonării față de Moscova, după ce mai devreme (1962) conducerea PCR a respins planul Valev – un sistem economic integrat pe modelul raporturilor dintre republicile sovietice ale URSS, extins țărilor CAER).

Noul curs a fost o încercare a conducerii PCR de a se adapta la o situație politică, socială, economică diferită de aceea din anii '40, cînd luase puterea. Această căutare a unor alte soluții a provocat o dislocare, o vreme, în monolitismul PCR. În PCR se constată o diferențiere pe grupuri de interes, background, abordări. Fenomenul de "sparge a unității partidului" este accentuat de dispariția lui Dej, în martie 1965. Situația lăsată de el este confuză: un partid destabilizat, în care o parte din aparat încercă o desprindere de vechile practici staliniste, iar o alta vedea această încercare ca o eretie care risca chiar monopoul puterii partidului unic, prioritate absolută între dogmele leniniste. Acest conflict intern a generat o slabire a controlului partidului asupra societății.

Relaxarea relației stat/partid-societate în anii '60 nu a fost astăzi rezultatul unei decizii politice deliberate luată la vîrf (cum hotărise Tito, de pildă, în 1948, Imre Nagy în 1956, Kadar la mijlocul anilor '60, Dubcek în 1968), a altrei opțiuni strategice a echipei lui Dej sau a dezbatării deschise cu societatea asupra problemelor românești din epocă, ci consecința luptelor pentru putere între clanurile lansate în cursa pentru moștenirea regimului Dej.

3. Lupta de redistribuire a puterii între clanuri a avut în centrul ei o polemică prelungită pe zece ani ('65-'74) în jurul a două teme: (1) relația cu URSS, deci comunismul național versus comunismul internaționalist (citește aliniat Moscovei); (2) politica economică: reforme versus stalinism. Această dezbatere s-a derulat în cercurile închise ale partidului. Puține ecouri au pătruns la acea vreme sau mai tîrziu în public. Societatea nu a fost un actor al acestei înfrântări, nu a participat de o parte sau alta la acest conflict. Anticipind, spunem că pasivitatea societății (neatragerea ei în dezbatere, nemobilizarea straturilor sociale interesate) va constitui cauza principală a eșecului reformelor la mijlocul anilor '70. Liderii reformiști nu au înțărnit să treacă dincolo de limita *inner circle*. Și a fost principala eroare de decizie. Reformiștii aveau baza politică a schimbărilor printre intelectuali, cadre, manageri, diplomați, economisti pragmatici. Reflexele dogmatic-bolsevice i-au împiedicat să se deschidă spre societate și să caute acolo aliați.

Birocracia de partid, adversarii reformiștilor, nu împărtășea ideea creării de noi centre de influență și putere în afara partidului. Aici se înțineau pe aceeași platformă cu reformiștii. Numai că birocracia era servită de acest argument, în vreme ce condiția pentru ca reformiștii să reușească era tocmai aliarea cu forțe plasate în afara aparatului, pentru a-i se putea opune.

Analiza eșecurilor altor tentative

(NEP, în Rusia anilor '20; reformele lui Hrușciov în anii '50; perestroika și glasnostă în anii '80) ar releva analogii multiple în ce privește tentativele de restabilire a dialogului între societate și statul/partid. Finalmente, în 1974, lipsiti de sprijin, izolați, reformiștii au capitulat. În 1974, premierul Ion Gheorghe Maurer demisionează, iar Ceaușescu se lansează în politica lui de industrializare după tipar stalinist, care l-a dus la zidul unde a fost împușcat.

Cele două teme (reforma economică și identitatea națională) erau legate între ele. O politică reformistă subînțelegea acordul sau măcar indiferența echipei Brejnev. Mai impunea și sprijinul ei material (resurse, energie) și, de asemenea, o susținere economico-financiară. O economie subdezvoltată, incapabilă să-și desfăcă mărfurile pe piețele occidentale depindea în mod fatal de piața est-europeană controlată de sovietici. Ruptura de Moscova în afacerile externe impunea – în ochii echipei Ceaușescu – o politică internă care să exclude eretizile ideologice sau construirea altui model de socialism.

4. E interesant să urmărim căzul românesc în paralel cu altul, cel ungăr. Motivul principal pentru a face această analiză comparată este că cele două partide comuniste au demarat reforma economică în același timp. O încercare a reușit, cealaltă a eşuat. De ce? Care au fost premisele acestui rezultat? Era el inevitabil? Era sortită eșecului încercarea din România, cum era sortită reușitei cea din Ungaria? Care au fost raporturile statului/partid cu societatea? Ultima întrebare oferă și cheia explicațiilor pentru rezultatele celor două încercări.

Demararea reformelor reprezintă o încercare a conducerilor comuniste de a rezolva criza apărută odată ce a început dezvoltarea extensivă din anii '50. Criza s-a declanșat odată cu atingerea limitelor acestui tip de dezvoltare, care epuizează resurse fără să creeze altele. Odată încheiată această perioadă, leadership-ul comunist se afla în fața opțiunii:

(1) de a guverna cu vechile metode, altfel spus, de a păstra controlul total al societății în condițiile unei reduse eficiente economice și cu riscul unor tensiuni sociale care puteau să ducă la conflict deschis între partid și societate (ca 1953 – Berlin, 1956 – Budapesta, Poznań, Gdańsk, 1962 – Novocercask);

(2) de a face mai eficientă economia, situație care ar fi dus, se speră, la o reducere a tensiunilor și chiar la un anumit sprijin din partea societății. Această opțiune implică creșterea gradului de participare a populației și implicarea unor segmente ale ei în politică regimului. Deci, slabirea controlului exercitat de stat/partid asupra societății.

Supunerea societăților central-europeene a avut drept consecință nu numai instalarea unei puteri nelimitate a nomenklaturii, dar și modelarea unor societăți pasive, în care *campanile de mobilizare oficială* nu puteau înlocui reala participare de care aceste regimuri aveau nevoie pentru a-și atinge ambițiile obiective pe care și le propusese: modernizarea, în prima decadă, și ieșirea din criză, în a doua. Conducătorii partidelor comuniste încercau modificarea ofertei politice. O parte din strategii acestor partide așteau că stalinismul nu mai poate da rezultate, că practicarea lui în continuare va duce la alte conflicte, la amenințări serioase pentru supraviețuirea regimurilor comuniste. Deși URSS asigura prin mijloace militare suportul necesar, era de preferat să se utilizeze mijloace politice. Budapesta demonstrase că de fragile sănătăți în fața revoltei populare instalate de Moscova. Punctul nevrălgic era legitimitatea. Ele nu se puteau eterniza la putere ca regim de ocupație, având imaginea unor Quislingi, gauleiteri bolșevici în provinciile de granită ale imperiului sovietic. Schimbarea de atitudine față de societate se făcea nu dintr-un sentiment național dobindit pe parcurs, ci din rațiuni de putere bine precizate. Se urmărește pe de o parte *normalizarea re-*

Anatomia comunismului

lațiilor cu societatea, iar pe de altă parte, menținerea controlului asupra ei. Se ajunge astfel la situația contradictorie: "political and ideological exclusiveness" versus "social representativeness" (Ken Jowitt).

Cele două partide comuniste aveau multe lucruri comune în istoria lor. Caracterul extrem de represiv al primilor ani sub Rakoci, Gero și respectiv Dej. Amândouă erau mici grupuri fără o bază politică în societate, mesianice, propunându-și construirea unei societăți fără clase și comportându-se față de populație ca un ocupant străin. Moartea lui Stalin, Congresul XX și începutul destalinizării, dar mai ales revolta de la Budapest au introdus probleme distinctive, iar reacțiile s-au diferențiat. Penultima acțiune identică în istoria celor două regimuri a fost declanșarea unui val de represalii împotriva populației în anii '57-'60, val identic cu acela de la sfîrșitul anilor '50. Era o curioasă întoarcere înapoi, și o ironică recunoaștere a eșecului lor.

Ultima inițiativă asemănătoare a celor două partide a fost lansarea reformei. La începutul anilor '60, dată fiind criza tot mai amenințătoare și imposibilitatea de a continua teroarea, se încercă să găsească unei alte soluții. Aceasta impunea schimbarea cursului politic. Rațiunile de a proceda astfel erau multiple și contradictorii. În esență, trebuia să se schimbe o altă bază a puterii decât susținerea sovieticilor. Este definiția cea mai simplă a crizei partidelor comuniste din blocul sovietic în anii '60.

PCR a căutat această bază în parada identității naționale, iar cel ungăr în parada politică. Este expresia clivajului societăților central-europene: etnic/civic. (Ken Jowitt) Trei sunt cauzele opțiunilor diferite: raporturile cu Moscova, raporturile cu propria societate, raporturile din interiorul partidului comunist.

6. Căderea lui Hrușciov și instalarea la Moscova a echipei Brejnev au adăugat o dimensiune în plus crizei. Să amintesc că Hrușciov procedase la înlocuirea conducerilor stalinisti cu altele mai puțin compromise. Era o încercare de a realiza *de facto* o încetare a stării de război întreținută de partidele comuniste împotriva societăților pe care le guvernau. Se încerca, de asemenei, instalarea unor echipe fidele nouului curs politic de la Kremlin. Evenimentele din Polonia, și mai ales Ungaria, au înghețat acest curs, cel puțin până în 1961, dar vîntul Moscovei de a schimba liderii instalati de Stalin rămasese același. Era un element important al luptelor pentru putere din cadrul Politbiouroului PCUS. Destalinizarea aparatului și metodelor de guvernare este – la începutul anilor '60 – continuată cu un început de reformă economică și administrativă.

Perioada Hrușciov se încheia prin înlocuirea lui, în octombrie 1965, de troika Brejnev/Kosighin/Podgornîi. Consecința: *reformiștii pierd teren*. Există temere că Brejnev va proceda ca Hrușciov, impunând schimbarea conducerilor suspecte de fidelitate față de Hrușciov și mai ales față de politica dursă de el. Dar Brejnev nu a procedat la această înlocuire, echipele instalate de Hrușciov rămînd în general pe vechile poziții. Cu excepția Cehoslovaciei, unde căderea lui Antonin Novotny în ianuarie 1968 se datoră factorilor interni și nu presiunii Moscovei. Aceeași situație s-a produs în Polonia, unde Wladislaw Gomulka a pierdut puterea în favoarea lui Edward Gierek, în 1970, datorită valului de greve. Brejnev nu își propunea schimbări de personal, dimpotrivă, tinea asigurarea și consolidarea nomenklaturii.

Eșecul reformelor lui Hrușciov a avut consecințe multiple. Cea mai spectaculoasă a fost invazia Cehoslovaciei, din august 1968. Alexandr Dubcek ducea o politică hrușciovistă, la trei ani după căderea lui Hrușciov. (Ferenc Feher/Agnes Heller). Dubcek depășea limitele impuse de Hrușciov, prin gradul mai mare de implicare a societății. Consecință discretă, dar cu efecte radicale și profunde, a fost pierderea de către țările blocului

sovietic a contactului cu evoluțiile economice, tehnologice etc. occidentale.

Concluzii: sistemul comunist pe ansamblu a împiedicat modernizarea pentru a nu se pierde controlul societății.

Regimurile comuniste român și ungăr au încercat să se adapteze la *conservatorismul* și suspiciunea agresivă a echipei Brejnev în mod diferit. Pentru Ceaușescu, invadarea Cehoslovaciei de trupele pactului de la Varșovia a fost semnalul stopării reformelor abia începute și promovarea unei politici definită ca "național-comunistă" care nega doctrina Brejnev a suveranității limitate. Pentru Kadar, invazia a fost semnalul că revoluția din 1956 se va repeta dacă nu se asigură un trai decent populației și nu se obține bunăvoiea societății. Ceaușescu și Kadar au înțeles diferit lectia "Praga, august 1968", în conformitate cu tradiția politică a țărilor lor, cu istoria comunismului din fiecare țară, cu prioritățile fiecărei elite. Pentru Kadar, consumul de a participa la invazie a fost ultimul argument pentru a nu mai amâna reforma. Pentru Ceaușescu, refuzul de a participa la invazie a fost semnalul că orice încercare de a schimba sistemul îi amenință puterea. Atât din exterior (invazia Armatei roșii), cât și din interior (orice modificare a sistemului produce o reacție în lanț care sfîrșește prin a distrugă regimul).

7. Odată cu invadarea Cehoslovaciei și stoparea cursului *primăverii dela Praga*, opțiunea lui Ceaușescu, care pînă atunci ezitase, preferind să se plaseze în postura de arbitru, era luată. El refuză să continue cursul reformator. Între factiunea Ceaușescu și factiunea reformistă, dirijată de premierul I.G. Maurer, se desfășoară vreme de cinci ani un conflict (unei surd, alteori deschis), cu victorii și eșecuri schimbătoare. Ceaușescu se sprijinea pe noua generație de aparătici. Această generație era determinată de perspectivele deschise unor cariere. Orientarea ei ideologică era în general antiinternacionalistă. Ceaușescu și grupul lui aveau sprijinul clasei politice și mass mediei occidentale. Acest sprijin era în directă legătură cu tema națională din disputa celor două factiuni. Prioritar pentru guvernele occidentale – în situația geostrategică de la sfîrșitul anilor '60, începutul anilor '70 (anii căutării unei soluții în Vietnam și a constatării, în august '68, a realității împărțirii continentului european în două) – era susținerea politicii național-comuniste a României și a independenței ei față de Moscova. Se promova crearea unei breșe în lagărul socialist. Principala rațiune a acestei politici a fost strategică.

Prin promovarea imaginii lui Ceaușescu ca lider "curajos, charismatic, inovator, dinamic" etc., care "se opune lui Brejnev". Occidentalul îl transformă pe Ceaușescu (cel puțin pentru membrii aparătului comunist românesc) într-un lider providențial, singurul care prezinta garantii pentru Occident și, ca urmare, de înlocuit. A fost principalul mecanism prin care Ceaușescu s-a impus celorlalți pretendanți la poziția de lider și a limitat drastic influența în partid a altor lideri consacrați (Maurer, Apostol, Bodnăras etc.). Victoria lui Ceaușescu a însemnat victoria politicii comunismului național și a industrializării fortate, sub pretextul "modernizării României, a creșterii vieții și a trai și ajungerii din urmă a țărilor dezvoltate economic". Această sprijin pentru politica sa externă a fost folosită eficace de Ceaușescu în politica internă.

8. Ce clivaje s-au manifestat în acest conflict?

Ele nu separau taberele conform tiparelor cunoscute. Tânără generație de aparătici (născuți între 1925-1935) nu era, cum ne-am așteptă, una reformistă și dezideologizată. Ea se limită să suplină ideologia internaționalistă a supremaciei PCUS cu altă ideologie: a interesului național și a egalității partidelor, a dreptului lor de a-și decide singure politica internă și externă. Prioritatea noii generații de aparătici era independentă față de Moscova, pe care ei o înțelegeau

ca politica de cadre să nu fie dirijată de la Moscova. Ea nu punea în discuție bazele sistemului stalinist. Dimpotrivă, cerea o întârrire a controlului statului/partid "pentru a rezista presiunilor Moscovei". Această generație de aparătici nu aborda problematica schimbărilor, obscuriza chestiunea democrației, considerind ca urgență doar agenda "neamestecului în treburile interne". Democrația, largirea bazei puterii regimului, dialogul cu societatea erau privite de către generație de activiști ca o slabire a pozițiilor lor, și nu fac decât să ofere preteze Moscovei de a trece la presiuni sau chiar să încerce înlocuirea lui Ceaușescu, garantul carierelor lor. Dacă nu se simțea amenințată de o revoltă a populației, elita aceasta să simtă concurată de jocurile de putere de la Kremlin. Distanțarea de Moscova viza numai acest aspect.

Vechea gardă, cea care inițiașe acest proces de schimbare limitată, rămăsese internaționalistă. Ea se emancipa de sub suzeranitatea Moscovei, dar rămăsese internaționalistă, în sensul că dorea să facă un joc de echilibru între Pekin, Moscova, comuniștii occidentali, mișcările de eliberare națională din lumea a treia. Vechea gardă nu era predispusă spre resuscitarea modelului stalinist, de vreme ce esuase în propria ei încercare de industrializare. Prioritatea ei era o reașezare a economiei. Pentru a realiza acest obiectiv, era dispusă să accepte o slabire a controlului societății. Se viza modernizarea României – pariu și mitul politic al comuniștilor în anii '40 – prin angrenarea societății românești la revoluția tehnico-științifică și asigurarea unui trai decent populației. Aceasta putea să fearească regimul de evoluții asemănătoare celor din Polonia, Cehoslovacia, Ungaria.

Nici tinerii aparătici care-l susțineau pe Ceaușescu (Ștefan Andrei, Cornel Burică, Janos Fazekas, Ion Iliescu, Paul Niculescu-Mizil, Dumitru Popescu, Vasile Patilinet, Virgil Trofin, Ilie Verdet) nu respingea modernizarea. Înțelegeau că modernizarea dăduse în anii '40 posibilitatea comuniștilor să mobilișze societatea. Le conferea – chiar și parțial – o acoperire, o justificare pentru regim, ce putea să fie confundată cu *legitimitatea*.

Regimul depindea de succesul modernizării. Noua gardă de aparătici o

vedea (în maniera lui Edward Gierek) ca un efort național care să continue mobilitarea societății ca în epoca stalinistă, dar care să procedeze – în comparație cu generația precedentă – la cîteva corecții ale erorilor tehnice, de apreciere, de tactică etc. Industrializarea și urbanizarea României urmau să se facă cu banii și tehnologia occidentală. Relațiile cu URSS erau necesare ca umbrelă geopolitică, menită să asigure supraviețuirea post-Yalta a regimurilor comuniste.

Ceaușescu, cu imaginea lui, era pentru apărătorul potrivit și întruchiparea acestei opțiuni. Astfel, bazele regimului de tip stalinist se păstra intacte. Noii veniți în mecanismele de decizie rămăseseră stalinisti. Ideea era că modernizarea societății românești se poate face fără participarea societății. Sau, mai exact spus, cu o societate pasivă, dirijată riguroasă de sus în jos de o elită mai instruită decât generația precedentă a nomenklaturii. O elită care și păstra intact însă mesianismul utopic al originilor. Modernizarea în această perspectivă însemna industrializare și urbanizare. Si era concepută ca o problemă strict tehnic-administrativă. În vederile lor, modernizarea societății românești nu necesita o schimbare a instituțiilor, a relațiilor între statul/partid și societate. Era challenge-ul pe care Ceaușescu și l-a propus și a fost sprijinit în acest curs de oamenii promovați la mijlocul anilor '60, odată cu instalarea sa ca șef al partidului.

Contrafația era că își imaginau că e posibilă modernizarea României, racordarea ei la economia mondială fără să întreprindă reforme instituționale, fără să schimbe forma proprietății și structura ei, fără participarea activă a societății (sau măcar a unei părți a ei). Vechea gardă a înțeles mai exact că modernizarea economiei impunea schimbarea principiilor de organizare a societății. Exemplul modelului kadarist al schimbării raportului elită/politică/societate indică limitele acestui tip de reforme *înăuntru sistemului* și în ce măsură ele pot să diminueze absolutismul dicturii, săracia și alienarea societății. □

– va urma –

Bunul simt ne spune că o dictatură împotriva faptelor (faptele fiind sistematic înlocuite cu fictiuni propagandistice portretizând o societate în drum neabătut spre perfecție) s-ar autocondamna la ignoranță și, deci, la acțiuni arbitrate, și nu ar putea astfel decât să își scurteze propria viață. Longevitatea comunismului pare a fi infirmat acest aparent adevar. E pentru mulți un subiect de uimire: cum a reușit comunismul să dureze atât cît a durat promovînd o minciună în care numai o minte primitivă putea să credă (astfel de minti primitive au ajuns, în chip natural, să dețină puterea supremă, printr-un proces de selecție inversă, care a funcționat aproape perfect de la Stalin la Ceaușescu și la Enver Hoxha)? Răspunsul e: prin perseverarea în minciună și prin teroarea dezlanțuită împotriva adevărului și a sustinătorilor lui (reali sau potențiali). Majoritatea oamenilor au fi putut suporta condiții de viață chiar mai grele decât cele oferite de regimul Ceaușescu în ultimii săi ani – cum, de altfel, le suportă acum, în post-comunism, singura ușurare fiind lipsa obligației de a simula fericirea. Comunismul, aș susține, s-a prăbușit nu din principiile măsurilor economice greșite sau a cutătorii acțiuni aberante și cu efecte negative, ci din principiu că, la un moment dat, cercul magic al teroarei s-a rupt. Politica de *perestroika și glasnost* a lui Gorbaciov s-a produs ca o reacție la un fapt esențial inexplicabil: oamenilor începuse să nu le mai fie frică. Unii (disidenții) începuseră să credă în adevar. Capitalul de teroare de care avea nevoie comunismul spre a supraviețui a suferit (când? cum? – aceste întrebări trebuie studiate, atent) o misterioasă hemoragie: Gorbaciov a încercat să înlocuiască acest capital prețios de teroare cu unul economic. Operația era de la început sortită eșecului.

Tehnicile comunismului de a ignora realitatea, modalitățile practice a ceea ce aș numi autodezinformarea (care trebuie considerată ca un lux epistemologic pe care și-l pătuie îngădui șefii comuniști, ca pe un soi de drog, ca pe o formă de putere foarte concentrată care producea un efect comparabil cu acel al cine știe cărei heroine sau mescaline) sunt astăzi teme de studiu legitime, pentru care e nevoie de materiale, mărturi, memorii, documente. Aceste documente au început să apară și ele sănătă, prin înșesă detaliile lor, prin cotidianul pe care-l reconstituie, prin ceea ce revelează, interesante și aș zice chiar fascinante.

Un exemplu recent e *România în confruntare cu America: Diplomatia absurdului, 1985-1989* (cum s-ar putea traduce titlul englez al cărui lui Roger Kirk și Mircea Răceanu, *Romania Versus the United States: The Diplomacy of the Absurd, 1985-1989*). Cartea se înfățișează ca o amănunțită cronică-mărturie, ca o narativă documentară plină de întorsături neașteptate și bogată în material faptic – material care va fi fără îndoială de mare folos viitorilor istorici ai perioadei terminale a comunismului românesc și viitorilor epistemologi ai sistemelor politice. Cartea oferă în plus un model teoretic de înțelegere a relațiilor diplomatice (inclusiv ciudăteniile, erorile de interpretare, perceptiile aberante și sentimentul de "dialog între surzi") dintre guvernul unei mari puteri democratice ca America și un guvern despotic, cum era cel al României ceaușiste, observat în faza lui cea mai inumană și grotescă. Din acest din urmă punct de vedere, volumul se propune și unei lecturi profesionale de către toți cei atrași de studiul diplomației și al relațiilor internaționale. Cartea, mi se pare, le va fi de folos viitorilor diplomatii, chiar dacă aceștia nu vor avea de tratat niciodată cu un regim dictatorial atât de extravagant, de închis și de paranoid ca acel al lui Ceaușescu. Căci, de voie, de nevoie, vor avea de tratat cu guverne dictatoriale (dictaturile clasice militare nu par a fi lipsite de viitor în diverse regiuni ale lumii, inclusiv cele foste comuniste).

Scriind din perspectivele lor complementare (Kirk a fost ambasadorul Statelor Unite la București între 1985 și

Dictatura împotriva faptelor

MATEI CĂLINESCU

1989, iar Răceanu a fost funcționar superior în Ministerul de Externe român, având în sarcină tocmai relațiile româno-americane, înainte de a fi arestat pentru "spionaj" cu aproape un an înainte de prăbușirea lui Ceaușescu, condamnat la moarte și apoi, prin comutarea pedepsei, la 20 de ani muncă silnică, pentru a fi finalmente eliberat în decembrie 1989 după fuga lui Ceaușescu), cei doi autori vor interesa pe cititorul român în primul rînd prin aspectul de *cronică a dedesburărilor diplomatic* pe care-l arătă carte. (Cu atât mult cu cît e vorba de o cronică "dinăuntru lucrurilor" și al secretelor unei vremi care, deși recentă, a intrat deja în zona inimaginabilului prin combinația ei specială și – de represiune, delir al grandorilor și "banalizare a răului"). Valoarea mărturiei lui Kirk și Răceanu vine din respectul pentru fapte, din precizia relatărilor, din grijă pentru detaliu și rigoarea observației, ca și din postura programatică modestă și detașată adoptată de autori. Astfel de calități sunt importante în climatul intelectual-politic din România de azi, în care mai toată lumea are opinii (bazate îndeobște pe intuiții sau zvonuri, și nu pe fapte) și în care înfloresc neîngărdite orgoliile genialoide și suspiciunile cele mai fantastice. Aș nota în treacăt că acest climat este poate moștenirea cea mai insidios-perversă și mai primejdiașă lăsată de comunism. Un epistemolog al sistemelor politice, cum sugerează înșuși titlul acestui articol, ar putea insista asupra următoarei definiții comunismului: o dictatură împotriva faptelor și deci împotriva istoriei și a memoriei, inclusiv a istoriei comunismului înșuși care, în măsura în care trebuia mereu rescrisă, se baza nu pe memorie, ci pe amnezia comandată, ca în alegoria Ministerului Adevărului din 1984.

Îmi face plăcere să găsesc în cartea lui Kirk și Răceanu o confirmare dintr-un unghii neașteptat a acestei definiții. Exemplul de mereu falsă informație dată lui Ceaușescu de subordonății lui prinși într-un ciclu de abjectă servilitate (cu cît mai abjectă, cu atât mai fără ieșire) abundă. Mă voi mărgini să citez cîteva. Astfel, în anii '70, pe cînd era încă ministru de externe, Stefan Andrei trimite un raport la București în urma unei scurte înșîniri cu George Bush, pe atunci Vicepreședinte al Statelor Unite ale Americii. Autorii notează – în contextul portretului în genere favora-

bil, pe care îl fac lui Ștefan Andrei – "Singura falsificare în acest raport era afirmația că Bush a avut cuvinte calde pentru Ceaușescu și l-a rugat pe Andrei să-i transmită salutările lui cordiale și cele mai bune gînduri. Necesitatea de a introduce sentimente de acest fel în relatarea conversației cu un om politic străin devenise o regulă nescrisă, pe care nici măcar Andrei nu o putea încălca, în ciuda faptului că vicepreședintele nu spuse niciun de felul acesta" (p. 25). Mai tîrziu, în timpul fricțiunilor din 1987 în legătură cu pierderea de către România a tratamentului favorabil garantat de "Sistemul general de preferințe" ("General System of Preferences" sau GSP), Ministerul de Externe și al Comerțului trimite un memorandum lui Ceaușescu în care pierderile economice pentru România sunt minimalizate: "Cînd Răceanu a criticat memorandum-ul pentru că micșora impactul pierderii GSP, ...i-a spus că cifrele veneau direct de la Securitate. ...Toată lumea știa de averisarea pe care o avea Ceaușescu pentru veștile proaste și de pedepsele la care îi supunea pe cei ce i le aduceau. Astfel, toate instituțiile, inclusiv Securitatea, preferau să-i dea o imagine înșelătoare mai degradă decât una neplăcută, făcîndu-l astfel să ia hotărîri pe baza unei informații deformate, false" (p. 113). Tot în 1987, cînd administrația americană încerca pe toate căile să transmită României lui Ceaușescu un mesaj critic, un mesaj de altfel foarte important, căci dacă ar fi fost ascultat ar fi putut duce la măsuri, fie ele minimale, care să evite pierderea Statutului de Most Favored Nation (MFN), Ministrul Adjunct de Externe, Olimpia Solomonescu, trimitea de la Washington rapoarte cît se poate de roze, care rețineau doar ceea ce spuse ea părții americane (desigur, minciuni: în România drepturile omului sunt respectate etc.), lăsînd să se credă că partea americană acceptă punctele ei de vedere: "Rapoartele ei", notează autorii, "erau atât de părtinitoare încît au creat impresia că s-ar fi produs o schimbare în atitudinea Statelor Unite". Astfel de căzuri de pseudo-comunicare constituie un preludiu al profundei neîntelegeri care a dus la pierderea avantajosului MFN, la care Ceaușescu a renunțat în 1988 din senin și fără să se consulte cu nimenei (decât poate cu soția sa) într-un acces de vanitate prostească dar crezînd, în mod cu totul greșit, că ar putea obține aceeași statut fără condiții de tipul celor puse de amendamentul Jackson-Vanik (emigrare lib-

ră), condiții pe care el le socotea "intervenție în treburile interne ale țării". Decizia României de a renunța la MFN, ale cărei dedesubturi erau necunoscute în 1988, a fost interpretată ca un act menit să preînțimpine (cu o "demnitate" cam ridicolă) o pierdere inevitabilă. De fapt, Ceaușescu s-a bazat pe date și presupuneri false, făcîndu-si un calcul greșit. Vanitatea a jucat un rol, dar desigur mai mic decât ceea ce a numi *ignoranță metodică* și informația deformată.

"Dictatura împotriva faptelor" a avut, în cazul lui Ceaușescu, un dublu dezavantaj: a creat un sistem de autodezinformare cu atât mai rigid cu cît se apropia mai mult de vîrful piramidei puterii; și a făcut în așa fel încît consecințele acestei dezinformări – decizii aberante, proiecte megalomaniace, calcule fals violente, în fond uimitor de stupide – să nu poată fi evitate. Cea mai paradoxală din aceste consecințe a fost, desigur, credința lui Ceaușescu înșuși în realizările glorioase ale regimului său: el l-a *ad litteram* sloganurile conform căror niciodată poporul român nu avuse un standard de viață mai ridicat, niciodată renumele internațional al României nu fusese mai mare (în ciuda clevetirilor unor dușmani ideologici ai socialismului), niciodată românii, deveniți "oameni noi", nu fusese mai fericiti. Ulterior, el îi scria lui Ronald Reagan în februarie 1988, într-o scrisoare secretă dar pe care autorii au izbutit să-o "declasifice" și să-o publice în Addenda (această scrisoare e un adevarat monument rizibil al autoconvincerii în falsitate): "Noi am creat în România un sistem unic de democrație largită care asigură participarea directă, efectivă a întregului popor în procesul de guvernare, un sistem incomparabil superior multor alte sisteme democratice, inclusiv cel al Statelor Unite" (sublinierile mele, M.C.).

Mărturia adusă de Kirk și Răceanu ni-l arată pe Ceaușescu ca pe un dictator de tip stalinist cu o ideologie dintre cele simpliste și primitive, dar care a izbutit acest tur de forță al tenacității autopersuasive: să credă sincer (cu o sinceritate neafectată de cinismul puterii absolute și absolut arbitrat) în rezultatele unui mecanism de dezinformare propagandistică pus în funcțiune de el înșuși. Mi se pare interesant că el caracterizează democrația românească ca pe un sistem "unic" în lume, superior tuturor celorlalte; azi, succesorii lui Ceaușescu caracterizează democrația românească mai modest, printre un concept mai relativist, ca fiind doar "originală". E poate un mic pas înainte (sau să fie el totuși un paradoxal pas înapoi?) față de sublima și dezastroasa autopersuasiune ceaușistă, față de certitudinea netulburată de îndoielii a fosului dictator. Întrărarea care se pune, totuși, e: cît timp îi va trebui oare România ca să conceapă o democrație mai modestă, fără superlative ori epitet?

Revenind la cartea lui Kirk și Răceanu: impresia pe care o dă mărturia lor e că Nicolae Ceaușescu era totdeauna, cum se zice, "stăpîn pe situație", oricără de falsă ar fi fost aceasta. El a fost stăpîn chiar pe situația obiectiv cea mai absurdă produsă de mecanismul pus la punct de el înșuși: propriul său proces din 25 decembrie 1989, în care i-a numit pe cei care aveau să-l condamne la moarte "trădător" și organizator ai unui "puci" (ceea ce erau), cerînd să fie audiat de acea ficiune a ficiunilor care se numea "Marea Adunare Națională". Această ultimă dorință nu i-a fost împlinită. Execuția soților Ceaușescu a fost un caz clar de paricid politic – singurul din istoria europeană de după cel de-al doilea război mondial. Dar acest proces atât de grotesc a fost, pe alt plan, culminația ficiunii comuniste pe care Ceaușescu înșuși o cultivase cu atită tenacitate și capacitate de a organiza și inspira frica pînă în zilele din decembrie 1989 cînd frica s-a evaportat dintr-o dată, ca de altfel și în tările comuniste învecinate. □

MATEI CĂLINESCU - Literary critic, currently, professor of Comparative Literature at the University of Indiana.

Orizonturi albastre: intelectualii și democrația în România

RICHARD A. HALL

As vrea să încep reamintind două dintre cele mai pregnante imagini din anii 1989 și 1990 în România. Prima provine de la sfîrșitul lui decembrie 1989 după luptele ce au avut loc în Piața Palatului. Este imaginea cupolei arse a Bibliotecii Universitare ce fusese odinioară atât de frumoasă, rămășițele fumegînd ale unor lucrări de inestimabilă valoare și pledoariile disperate ale presei sub titlul "S.O.S. CULTURA". A doua provine din 14 și 15 iunie 1990. Este cea a violenței treze a minerilor exercitată împotriva demonștrantilor din Piața Universității, căușind pe oricine care avea însășiarea unui intelectual și cîntînd "Noi muncim, nu gîndim".

Ambele tipuri de imagini evocă anxietatea clasei intelectuale din România. Ca pe mulți oameni, mai ales din Occident, m-au umplut de repusie. Ele păreau a simboliza atitudinea ostilă atât a regimului ceaușist cît și a celui postceaușist față de intelectuali. Oricum, după cum cauzele acestor două evenimente sunt mult mai complexe decât par la prima vedere, imagini servesc drept simboluri ale unui fenomen mai adînc. Ele sunt simbolurile marii prăpastii existente între intelectualii României și ceilalți cetățeni ai ei.

Noi, cei din Occident, am tîns să ne concentrăm atenția, mai degrabă necritic, asupra anxietății intelectualilor din România fără să acordăm o suficientă atenție rădăcinilor sociologice ale relației de izolare și adversitate a intelectualității cu restul societății românești. Aș susține faptul că lucru este aproape inevitabil, avînd în vedere că noi, cei care studiem România, scriem sau predăm despre România, practicăm profesii intelectuale – profesori, jurnaliști și altele asemenea. Intelectualii din România vorbesc conform unor credințe democratice, care sună foarte familiar nobil și care cîteodată ar putea să rivalizeze cu cele ale lui Jefferson. Mai mult, în mod tradițional, intelectualilor pare a le fi mai ușor să formeze alianțe dincolo de granițe cu alii intelectuali, decât să le facă cu alte clase sociale în cadrul propriilor granite. Solidaritatea intelectuală pare să fie aproape o lege universală pentru intelectualii de toate tipurile. Însă, propria mea experiență în România m-a învățat că noi, mai ales noi americanii, sănsem la fel de bine dotati și pregătiți să înțelegem intelectualitatea din România pe cît sănsem să ne îngriuim, în avantajul nostru, cu tăranul pe piață. Sper ca aceste comentarii să nu fie interpretate drept un exercițiu demagogic, în nota ieftin anti-intelectuală (faptul constituind în sine o problemă în această țară), sau drept o predică americană despre cum trebuie practicată democrația. În loc de aceasta, as dori să fac o incursiune într-o scurtă istorie analitică a rolului intelectualității în societatea comună și postcomunista românească așa cum este el văzut de un om din afară. Modul în care intelectualii stabilesc relații cu restul societății și se integrează în ea este foarte important într-o democrație incipientă. Elitismul este în sine o formă de extremism și poate să constituie o amenințare pentru consolidarea și succesul democrației.

Relatia pe care o are intelectualitatea cu alte clase în societatea postcomunistă nu se desfășoară, desigur, în vid. Ea este rezultatul unui anume tip de împrejurări istorice ce s-au ivit sub dominația comună. România, și în special intelectualitatea sa au suferit foarte mult în timpul ocupării sovietice din anii 1946–1950. Acest lucru e dincolo de orice îndoială și merită atenția de care se bucură în presă. Epoca Ceaușescu, chiar dacă nu a însemnat o schimbare în termeni ideologici, a fost una în ce privește formele de reprezentație. Oricare ar fi fost crimile epocii Ceaușescu și ale Securității, print-

re ele nu se pot include sutele sau chiar miile de crime care au caracterizat perioada predecesorului său. Totuși, opozitia deschisă față de regimul Ceaușescu nu a fost tolerată, iar intelectualii din din România au fost confruntați cu un tip diferit de sfidări decât intelectualii din alte țări est-europene.

În mod ironic, dacă cele mai grave crimi din România comunistă s-au comis în timpul perioadei în care erau staționate trupele sovietice pe pămînt românesc, multe din problemele de azi ale României se datorează faptului că România s-a eliberat din orbita sovietică mai ales în timpul epocii Ceaușescu.

Este sigur că gradul de reală autonomie a României față de Uniunea Sovietică nu a fost niciodată cel pe care îl sperase sau pe care occidentalii îl evaluașteră și în acea vreme, dar particularitățile puterii în timpul epocii Ceaușescu confirmă faptul că rolul jucat de autonoma României a fost real.

Strategiile de opozitie față de regimul comunist au fost în mod inevitabil marcate de caracterul represiv nou, de deschidere al regimului, de capacitatea potentială și de metodele istorice ale societății de a rezista. De aceea, în timp ce în Polonia intelectualii au purces la mijlocul și sfîrșitul anilor '70 la crearea de instituții alternative autonome paralele, cei din Cehoslovacia mai represiv a lui Gustav Husák s-au conformat unor concepe ca: "a trăi în adevăr" și emigratie internă. În Ungaria, politicele liberale, prin comparație de ordin politic și economic, ale regimului Kadar, și o mai mare deschidere față de canalizarea dezbaterei în interiorul partidului comunist au avut în mod inevitabil un impact asupra caracterului intelectualității Ungariei. În mod semnificativ, fiecare dintre aceste formule ideo-sincratică au fost consecința unor conflicte majore între regim și societate (ele au constituit puncte de cotitură care au redefinit realitatea): revolte ale muncitorilor în Polonia, invazia sovietică în Cehoslovacia și sfîrșitul regimului Dubcek și zdrobirea de către trupele sovietice a revoltei din Ungaria. În schimb, intelectualitatea a fost confruntață cu un tip total diferit de constrîngere internă și externă. Imaginea inițial liberală a lui Ceaușescu, cum apărea ea în ochii Occidentalului, și intensificarea de către el a cursului antisovietic inițiat sub Dej au individualizat România față de restul Europei de Est. Se pare că regimul Dej – a căruia loialitate față de Moscova era atât de mare la acea vreme încât i s-a încredințat reconstrucția Partidului

Comunist Maghiar după revolta din 1956 – a fost serios zdruncinat de consecințele evenimentelor din Ungaria și de faptul că ele s-au continuat în România în demonstrații împotriva regimului. Lectia era destul de clară și s-a reflectat în politica internă de destalinizare și de largire a bazei de sprijin pentru partid în rîndurile populației. Antisovietismul era o alegorie eficientă într-o țară care încă săngra de pe urma rănilor provocate de ocupația sovietică și în care partidul a fost de la început izolat. Ironia a constat în aceea că loialitatea Bucureștiului, confruntat cu evenimentele din Ungaria, a fost cea care a netezit drumul pentru retragerea trupelor sovietice în 1958 și a constituit începutul cursului antisovietic autonom al României.

Consecința acestor evenimente a fost existența unui partid care nu s-a destalinizat niciodată în mod oficial și nici în privința recunoașterii responsabilității sale pentru crimele trecute, nici în termenii ideologiei promovate de multe din politicele sale publice (Vladimir Tismăneanu a identificat faptul ca fiind unic printre partidele comuniste est-europene).

Mai mult, problemele antisovietismului, autonomiei și naționalismului au fost împreună să speranță cu principiile de bază ale ideologiei și politicii partidului.

Cred că un asemenea accent pus pe securitatea națională este cauza care a creat condiții favorabile dezvoltării și înfloririi domniei cultului personalității și ale sistemului securității de stat omniprezent.

Dacă timidă liberalizare și politicele antisovietice tot mai accentuate au mărit atracția intelectualilor față de partid, autonomia recent descoperită a României și descoperirea ei de către Occident au contribuit la personalizarea puterii lui Ceaușescu în România. În schimb, acest fapt a redus marja de libertate în partid, i-a redus gradul de deschidere față de intelectuali și atractivitatea în ochii lor. Faptul a avut drept consecință marginalizarea partidului ca structură de putere în România. Partidul și-a menținut "rolul conducător" pe hîrtie și în cadrul retoricii nesfîrșite, dar sediul puterii reale în România a fost acaparat treptat de un mic cerc de indivizi grupați în jurul cuplului Ceaușescu și al Securității.

Numărul de membri de partid din România nu a fost niciunde în estul Europei atât de mare, dar niciunde în Europa de Est faptul de a fi membru de partid nu avea mai puțină greutate și niciodată pîrghiile puterii nu au fost obținute de un procent foarte mic de

membri ai partidului comunist.

Dacă intelectualii României erau confruntați cu un sistem de partid închis, cu o societate în general pasivă și cu un început al cultului personalității, dilema lor a fost și mai gravă datorită impactului cursului autonom al României asupra opiniei publice internaționale. După cum a scos în evidență Vladimir Tismăneanu, în timp ce ambasadele occidentale și mass-media faceau toate eforturile să ajungă la disidenții din Cehoslovacia normalizată, ei păreau a fi mult mai puțin interesati de încercările făcute în România de opozitia împotriva regimului datorită aprecierii că Ceaușescu este un spin în ochii sovieticilor. Atunci problema care se pune este ce s-a întâmplat cu intelectualii României în asemenea condiții, astă de speciale. Intelectualitatea caută autonomie și securitate pentru a putea supraviețui și crea. Aceasta este o problemă deosebită de arătoare într-o țară cu o istorie care include o dominație străină directă sau indirectă și încercări laborioase de a scăpa de această inculcare a autodeterminării. Într-o asemenea cultură, adaptarea văzută ca un mecanism de supraviețuire devine foarte importantă (așa cum au evidențiat chiar foarte mulți intelectuali), iar menținerea unor forme similare poate să mascheze schimbări majore, de ordinul substanței. Dacă România lui Ceaușescu a fost caracterizată de ceea ce Mihai Saphir a denumit "schimbare simulată" la nivel de suprafață, sănsem obligați cu atât mai mult să cercetăm ce se întâmplă în straturile subterane ale unei asemenea societăți.

Nu este deloc clar ce strategie au adoptat intelectualii de la căderea regimului Ceaușescu. Se pare că au fost ignorate elemente-cheie în articolele care dezbat acum problema. Totuși, a te confrunta cu această problemă este o parte constitutivă a efortului de a ajunge la o împăcare cu trecutul. Dacă trebuie admis faptul că partidul comunist român a devenit mai "dinastic" decât cele din restul Europei de Est, intelectualitatea sigur că a ales strategii mai "dinamice" decât cele din alte țări. Rămîn de abordat probleme importante în întregul lor fizic și metafizic: care a fost relația intelectualității cu partidul comunist sub regimul Ceaușescu? Care a fost relația ei cu Securitatea? (Se pare că mulți intelectuali discută despre Securitate din perspectiva a două planuri diferite și exprimă opinii contradictorii asupra organizației.) Oare modul în care noi înțelegem Securitatea ca întreg este deja complet? Ce a însemnat exact "rezistență prin cultură"? Care a fost relația clasei intelectuale cu alte grupuri din societate în România lui Ceaușescu? Dacă în mod ironic comunismul a reușit să creeze un "lumpenproletariat" inexistență, care a fost impactul de durată pe care l-a avut cultura autoritară asupra intelectualității române? Oare a lăsat epoca Ceaușescu intelectualii români cu propriile lor interese neatînse? Etc. După cum toată lumea știe, tranziția României de la comunism, începută în 1989, a fost profund diferită de alte cazuri est-europene datorită caracterului ei fulgerător.

Avînd în vedere caracterul represiv și condițiile unice create de regimul Ceaușescu și de lipsa chiar și a unei scurte perioade de liberalizare înainte de căderea regimului, era inevitabil ca societatea civilă românească postcomunistă să fie diferită de cea din alte țări.

Oricum, rezultatele au fost puțin aletele decât s-ar fi putut anticipa. Intelectualii români au jucat un rol foarte important încă de la începutul epocii post-Ceaușescu. Au apărut peste noapte, din senin, sute de ziare și zeci de partide politice. Multe dintre aceste partide apărute pe arena politică păreau a fi, mai

(continuare în pag. 12)

(urmare din pag. 11)

degrabă, maleabile, dar cu toate acestea ele au devenit un fel de opozitie față de FSN.

Mulți intelectuali au vorbit pînă la saturație de frica lor că Iliescu și conducerea FSN își să instaureze "socialismul cu față umană". Cei din opozitie au protestat vehement atunci împotriva Frontului pentru că nu voiau nimic asemănător, ci doreau "umanismul cu față democratică".

Totuși, evenimentele de la începutul anului 1990 și scrierile intelectualilor din această perioadă au scos în evidență efectele de durată pe care le-a avut epoca Ceaușescu asupra intelectualității. În loc să reducă sentimentul avut de clasa intelectualilor că ea are o identitate deosebită de restul societății, se pare că a consolidat acest sentiment.

A fost reintrodus elitismul ca o reacție la proletarianism. Opera intelectualilor a scos în evidență semne ale reacției intelectualității față de faptul că a trebuit să scrie și să joace pentru mase, și "smecherile" ei pentru a ocoli ideologia cultului personalității și cenzura.

Din păcate, în ciuda izului democratic al multora dintre aceste scrieri, nu este clar întotdeauna dacă angajamentul era luat față de un grup de oameni sau față de democrația în sine. În plus, mulți intelectuali nu păreau a înțelege că deși artiștii, actorii, scriitorii sunt o componentă vitală a societății civile, ei nu se pot confunda cu ea.

Deși intelectualii au denunțat cu putere comentariul lui Silviu Brucan referitor la cele "20 de milioane de oameni proști din România", scrierile și acțiunile lor indicau că ei credeau, probabil, în această observație caustică la fel de mult, dacă nu mai mult decât Brucan însuși. Citeodată era ca și cum acești intelectuali ar fi vorbit între ei într-un dialect al lor, aproape neinteligibil, într-un limbaj leninist al lor pentru ei și creat de ei. Omul de pe stradă părea că e considerat a fi ceva mai mult decât o păpușă sau o hrană bună pentru alegeri, care abia dacă e capabil să înțeleagă ce scrie în pagina de sport a ziarului.

Relația de adversitate ce s-a instituit între regim și astăzi de mulți intelectuali a avut drept consecință o pierdere semnificativă a competențelor, deoarece intelectualitatea românească era și este constituită dintr-un grup de oameni deosebit de dotai.

Dar oricăr de talentă ar fi membrii acestui grup, ei dau dovedă în continuare de lipsă de responsabilitate, transparentă și sinceritate. Să sperăm că intelectualii din România au învățat și ei ceva democrație în ultimii patru ani, aşa cum a făcut-o regimul.

Există ceva semnificativ de faptul că, în parte, e singura răspunzătoare de poziția izolată pe care o ocupă în societate. Cel puțin pierderile de ordin electoral i-au învățat că grijile celor de la țară și cele ale muncitorului român mediu trebuie să se bucură de o atenție mai mare dacă e să se cîștige și dacă e ca democrația să aibă o bază solidă în România. Aceasta nu înseamnă ca ei să includă apeluri de tip demagogic în programele lor politice, ci pur și simplu să se facă mai bine înțeleși de către cei aflați în afara propriului lor

cerc. Natura deosebit de demobilizată a societății constituie una dintre cele mai mari amenințări cu care e confruntată democrația românească.

Societatea civilă românească rămîne periculos de artificială, inclusiv organizări cu o conducere complicată și cu structuri complicate ale comitetelor. Această fapt poate primejdui efortul de a prezenta democrația într-o manieră atrăgătoare, mai ales în vremuri tulburi ca acestea.

Intelectualii români sunt pe drept cuvînt mîndri de propriul lor sistem de comunicare, dar cu ce preț? Informația este cu adevărat putere, mai ales în această epocă a informației, dar atunci cînd doar un mic grup de oameni are acces la ea, informația devine o armă elitică.

În mod ironic pentru o țară comunistă care se străduia să niveleze totul – de la salarii la învățămînt –, România are o discrepanță educațională surprinzătoare. Această discrepanță s-a transformat într-o uriașă discrepanță de credibilitate pentru intelectualitatea României în ochii celorlalți cetățeni ai ei.

Intelectualitatea din România evocă personajul interpretat de Dustin Hoffman în filmul *Rainman*, pe care poate că unii dintre dumneavoastră l-ati văzut. Acel personaj suferă de acea boală rară ce poartă numele de "autismul omului de știință". El era strălucitor, dar izolat și pierdut, incapabil să existe în afara propriei sale realități. Totuși, spre deosebire de acel personaj, intelectualitatea din România are posibilitatea de a identifica care sunt propriile ei probleme, să se confrunte cu ele și să le depășească.

Oare cînd va face acest lucru?! □

Traducere de
Bogdan POPESCU-NECSEȘTI

RICHARD A.HALL (born in London, England, in 1966) is a PhD candidate in Political Science at INDIANA University. He is currently in Romania with an IIE-Fulbright Grant conducting dissertation research on the Impact of the 1989 transition upon regime-state relations.

IMAS-SA

București, Calea Plevnei nr. 136, sector 6

Tel: 312 4633; 638 4136 Fax: 312 4635; 311 0532

Institutul de Marketing și Sondaje (IMAS) este o societate pe acțiuni, cu capital integral particular, specializată în cercetarea opiniei publice. Este prima instituție de acest tip creată în România. Departamentele IMAS sunt specializate în următoarele domenii:

Anchete prin sondaj: cei 250 de operatori care compun rețeaua IMAS au relizat pînă în prezent aproximativ 35.000 interviuri directe, la domiciliul subiecților. Eșantioanele utilizate, aleator sau pe cote, au fost reprezentative la nivel național sau regional.

Cercetări calitative: Din colectivul IMAS fac parte moderatori instruiți și experimentați pentru:

- interviuri individuale aprofundate;
- focus-grupuri.

Analiza datelor: Analistii noștri utilizează o puternică rețea de calculatoare atât pentru analiza simplă a datelor de anchetă, cât și pentru analize multivariate avansate.

Cercetări în domeniul consumului (testare, imagine de produs).

Anchete de marketing în rîndul agenților economici.

Baze de date: orice fel de informații statistice despre indicatorii economici și demografici referitori la România.

IMAS editează revista de științe politice *Polis* și *Revista de cercetări sociale*.

Sîntem îndreptăți să apreciem că anul politic 1994 se poate socoti privilegat (într-o situație, oricum, fără precedent după decembrie '89) în ceea ce privește densitatea și calitatea unor sondaje de opinie. Avem în vedere, în primul rînd, cele trei "barometre de opinie publică" realizate la cererea Fundației Soros pentru o Societate Deschisă de Institutul de Marketing și Sondaje, prescurtat IMAS (cu două sondaje date publicității în urma anchetei de teren desfășurate între 4–13 martie și, respectiv, 9–18 septembrie) și de Institutul Român pentru Sondarea Opiniei Publice, prescurtat IRSOP (cu un sondaj având ancheta de teren în perioada 1–5 iunie). Este pentru prima oară în România cînd opțiunile politice, popularitatea și notorietatea principalelor personalități politice răspund, trimestrial, același chestionar prin care stimabile institute de sondare a opiniei publice au căzut de acord asupra tuturor aspectelor de ordin metodologic impuse de cercetare. Coeficientul de verosimilitate a sondajelor pare acceptabil, cu atât mai mult cu cît detaliile tehnice ale investigației au fost validate de un juru (Cătălin Zamfir, Lazar Vlăsceanu, Constantin Codită, Traian Rotariu, Călin Anastasiu) nu doar avizat, ci și suficient de compozit în ceea ce privește potențialele influențe dinspre diferite cîmpuri politice pentru a suprîmă suspiciunea alterării premeditate a unor diagnostice. Avem în vedere și un al patrulea sondaj, comandat IRSOP-ului de Secretariatul General al Guvernului și elaborat în perioada 13–19 iunie a.c. Istoria acestui ultim sondaj rămîne destul de nebuloasă: deși contractul Guvern-IRSOP angaja și o cluză de confidențialitate, sondajul a pătruns, totuși, pe căi nelămurite, pe mai multe canale ale mass media, pe fundalul unui animat concurs al confirmărilor și dezmiștirilor, angrenînd cotidianele *Adevărul și Meridian*, agenții de știri "Reuters" și "Mediafax", purtătorul de cuvînt al Președintelui, Directorul IRSOP – P. Dănculescu –. În fine, Secretarul General al Guvernului – V. Hrebenciuc –, care, după o amînare destul de stînjentoare, certifica existența unui sondaj comandat de guvern și, fără a comenta, lăsa impresia că sondajul îscind un asemenea frison mediatic este chiar cel intrat în proprietatea executivului. Luînd în considerare logica intenției guvernului controlat de Partidul Democrației Sociale din România de a nu-și truca propria identitate printr-o anchetă de circuit închis și nătrind speranta că IRSOP nu-și va fi sfidat reputația în sensul "ajustării" imaginii clientului său, am socrat că avem garantii rezonabile pentru menținerea acestui ultim sondaj în inventarul sursei noastre. Date fiind însă specificitatea grilei și difuzarea acestui sondaj într-o manieră ceva mai obscură, vom apela la el, cu titlu de adjuvant, ori de cîte ori va stimula apariția unor sugestii productive (cum va fi, de exemplu, psihopilotograma unor personalități politice).

Nu încărcăm interpretarea noastră cu suita particularităților tehnice ale sondajelor (volumul eșantionului, metoda de eșantionare, desfășurătorul reprezentativității naționale etc.), precizînd doar că autorii lor își asumă o marjă de plus/miñus 3%. Oricîte rezerve ar putea însotîni aceste sondaje, considerăm că o analiză comparativă a lor devine eficientă într-o proporție cu atât mai satisfăcătoare cu cît pornește de la premisa unei echilibrajri reciproce a principalelor tendințe politice ale momentului.

Starea electoratului

Semnalele politice ale electoratului

Barometrul opiniei publice

Schițe pentru un itinerar politic

RADU CĂLIN CRISTEA

The author describes Romania's political scene, using results of several pools conducted in 1994. Building his evaluations on vote intention as shown by survey, he reaches the conclusions that if parliament elections were to be held this year in Romania the opposition would win by a quite substantial majority.

The analyses takes into consideration other aspect as well, such as the potential now-vote percentage, the diminishing public interest for politics in general, the politicians' popularity scale, and short-term prognoses.

apar estompeate de disconfortul existenței cotidiene. Există însă și o certă dezabuzare provocată în mod explicit de manifestările politicului. În primele nouă luni ale anului în curs, 72–78% din subiecți se declară nemulțumiți de "viața politică din țară", iar 77–79% au o părere "nu prea bună/foarte proastă" despre ansamblul parlamentului. În pofta unui procent satificător (71–72%) privind intenția potențială de a merge la vot, cifra trebuie reținută cu maximum de relativitate, preșiuinea campaniei electorale, cu întreg sistemul său de frustrări și decompensări, puînd inhiba sensibil motivația votului. În fine, în același interval de nouă luni pe care îl vom avea permanent în vedere, între 17–21% din cei intervievați declară că nu știu cu cine ar vota dacă alegerile ar avea loc în acel moment. Mostră a unei

culturi politice lacunare, dar mai ales primitive (pradă ușoară pentru o mass media, televiziunea națională în primul rînd, responsabilă de lansarea unor informații voluntar sau inconștient tendențioase), surprinde în continuare derivă capacitatea asociative a electoratului. Sondajele demonstrează o stranie ambivalentă a electoratului. Sondajele demonstrează o stranie ambivalentă a disconfortului, ca efect al același filtru emotiv care produce întreaga panoplie de mituri false ale realității noastre politice. De exemplu, 47–57% din subiecți consideră că România merge într-o direcție greșită, 25–31% sunt convingi că peste un an vor trăi "ceva mai prost", 72–74% au o părere "nu prea bună/foarte proastă" despre guvernul în exercițiu, 60–62% sunt nemulțumiți de organele justiției, în timp

ce alte renegări ale guvernului privesc politica acestuia în ceea ce privește abordarea culturii, a învățămîntului, a sănătății, a agriculturii, a industriei, a proliferării criminalității, a crizei locurilor de muncă, a ratei scăzute a salariilor prin comparație cu creșterea prețurilor, a degradării nivelului de trai, a fenomenului corupției. Între 42% și 48% din persoanele interviewate nu cred că politica economică a guvernului va avea rezultate pozitive în următorul an. Șocantă este în condițiile acestei drastice admonestări, fie și prin ricoșeu, a activității executivelui, cotarea, în paralel, a PDSR ca principală forță politică din România. Expressivitatea rămîne, aşadar, una relativ conservatoare, ce dorește neîndoelnic schimbarea, dar evită o tăgăduire pronunțată a principalilor autori ai impasului generalizat al societății românești. Conduită perceptiei electorale este înclinată, aşadar, către o discriminare netă între politic și social – situație ce discreditează parțial speculația potrivit căreia actul guvernării ar implica și o erodare simptomatică de imagine, cu efectele de rigoare la nivelul popularității.

Evoluții imprevizibile

Arcul puterii nu rezervă surprize deosebite, cu excepția evocată mai devreme, aceea a Partidului Democrației Sociale din România care gravitează în jurul a 24% din sufragii. O conservare spectaculoasă de capital politic în condițiile în care PDSR putea fi așezat într-o ecuație firesc mai pagubitoare – aceea de a fi socotit girantul moral și fizic al prăbușirii nivelului de trai. Deși un număr îngrăitor de fruntași ai PDSR au fost violent atacați în presă și parlament (reclamată fiind adăpostirea acestora sub umbrela generoasă a corupției), priza electorală a partidului nu a cunoscut leziuni profunde. Nu trebuie eliminată probabilitatea ca imaginea președintelui Iliescu (în doar ușoară uzură și rămasă în regim de confluență cu aceea a partidului ce-l-a susținut în ultima campanie electorală), ca și ascensiunea notabilă a președintelui executiv al PDSR, Adrian Năstase, să întrețină acest tonus de inviat pentru un partid aflat la guvernare într-o perioadă atât de delicată.

Trecînd în tabăra opoziției – surprinde involuția Partidului Democrat (FSN) care, conform surselor precizate, a coborât de la peste 10% în septembrie '92 la 5% în septembrie '94. Printre cauzele acestui oarecum neașteptat regres se pot enumera decăderea PD de pe soclul puterii în cva-anonimatul unui partid din opozitie, luptele intestine ce au răvăsit unele filiale județene (aceea de Argeș, de exemplu) sau au îndepărtat mai mulți lideri (demisia lui C.T. Dragomir, demiterea lui I. Predescu, numirea ca ambasador a fostului vicepreședinte al Senatului, E. Dijmărescu, autoizolarea lui D.V. Ursu s.a.m.d.), mediatizarea insistentă a atacurilor foștilor companioni din FSN (frenetic susținută de toate componente majorității parlamentare), cu inocularea prezumției că guvernul Roman, proclamat curtea de transmisie a unor afaceri oneroase, ar fi orchestrat declinul economiei naționale s.a.m.d.

Să trecem în tabăra opoziției. Observatorii politici au luat notă cu o relativă stufoare de frapanta estimărie a PNLCd (6% pentru primele trei luni și 8% pentru următoarele două trimestre). Compus din liberalii rămași fideli CDR după părăsirea acesteia de către PNLCămpăneanu, PNLCd a dus o politică relativ

(continuare în pag. 14)

(urmare din pag. 13)

discretă și împede în umbra siluetei PNTCD. Există și alte indicii în măsură să probeze o detență electorală a PNLCd mai puțin mirobolantă decât aceea inspirată de sondaje. Supradimensionarea partidului condus de N. Cerveni pare să fie efectul imaginii indefinite a liberalilor din Convenție. Autorii sondajelor afirmă (prin declarații făcute publice, de exemplu, în cadrul conferinței de presă organizate de Fundația Soros după sondajul din 1–5 iunie) că la întrebarea "dacă ar avea loc alegeri acum, cu ce partid ați votat?" s-a primit, cu o anumită constantă, răspunsul "cu liberalii din Convenție". Pentru o asemenea categorie de răspunsuri s-a cerut precizarea: "cu care dintre liberali?". Răspunsul multor subiecți în cauză fiind în acest caz – "nu cu liberalii lui Patriciu". Situație ce favorizează, firește, PNLCd. Serviciul extrem de discret al PER (cu lideri greu identificabili în masa anonimă a parlamentului) aduce partidului condus de O. Weber o medie de 5%. În explicațiile acestui nostrim triumf intră, probabil, deslusirea în PER a unui mesager cît de cît omogen al unor simpatii ecologiste în criză de destinație. Cît privește PSDR-ul – constanța cu care acumulează o medie de 1–2% scutește de prea multe comentarii. Derulant este atașamentul electoral mai degrabă periferic de care se bucură, e un fel de a spune, Partidul Liberal '93. Grupare mobilă, spontană în reacții, expresie a uneia dintre cele mai radicale dezaprobați a actualei puteri, PL '93 plătește probabil tribut tocmai vehementei discursului său (D. Patriciu, R. Luca sau H. Rusu lăsându-se adeseori fascinați de un limbaj extrem de agresiv, cu vagi inflexioni bulevardiere). În condițiile cunoșterei personalizării a vieții noastre politice, regresul PL '93 ar putea fi penalizat și datorită orizontului polemic al liderului său Patriciu, aflat într-o dispozitie congesționată și exersându-și verbal sarcastic atât asupra liderilor puterii (de la Iliescu la Văcăroiu), cât și asupra partenerilor din CDR (PNTCD, PAC, PSDR).

Evoluții previzibile

Partidul cel mai sever amendat pentru erorile sale este PUNR. Sprijinirea publică a jocului de întrajutorare "Caritas" (inclusiv prin participarea la circuit a unor lideri ai partidului, în frunte cu președintele Funar), un discurs politic monocord (axat aproape exclusiv pe ofensiva împotriva minoritarilor, a etnicilor maghiari în primul rînd), ca și o scîntoare instabilitate comportamentală a "capilor" partidului (Funar și Gavra) au condus la o scontată surpare de imagine (8% în septembrie '92, 6% în martie '94, 2% în iunie '94, 4% în septembrie '94).

În limitele previzibilului cred că se înscrie și evoluția partidelor cotate ca extremiste – PRM și PSM (fost comunist) – ambele acumulând între 4 și 7%, deci confirmând pronosticurile alarmiste referitoare la o pretinsă extindere a simpatiilor pentru extremele spectrului politic. Dificil de evaluat detenția electorală a PDAR, curba ascendentă a popularității sale (2–6%) putând fi bulversată de decizia conducerii partidului de a abandona coalitia majoritară.

PNTCD a reușit să-și determine un electorat fidel printr-o strategie suplă, bazând pe cîteva concepte-pivot (monarhism, anticomunism), care îi asigură o stabilitate de 14–16%. Tânărăstii se bucură, fără îndoială, și de voturile simbolice acordate liderului incontestabil al opozitiei – Corneliu Coposu –, un abil strateg care a reușit să ridică cotajia electorală a partidului său de la 2,5% (cu cît a

intrat în parlament după alegerile din mai '90) la cotajia mai sus amintită. Să notăm, în acest sens, că România rămîne singura țară din fostul bloc sovietic unde cel mai puternic partid al opozitiei a fost creat înaintea căderii zidului Berlinului. O evoluție lineară pozitivă are PAC (4% în martie, 7% în iunie, 10% în septembrie). Speculînd pe tema progresului din PAC, aș alege doar o posibilă cauză a acestei ascensiuni, și anume un comportament ceva mai temperat în relații cu puterea (vezi, între altele, însotirea lui Iliescu de către președintele PAC – N. Manolescu – în vizita oficială din China), cu sănsele asimilării unui electorat de opozitie, altul decât cel aderînd deja la întreg registrul stereotipilor de tip PNTCD. Media de circa 8% a UDMR este cea mai puțin surprizătoare, dată fiind natura simpatizanților acestora.

Tabloul liderilor politici

Anul în curs a fost dominat de o cursă în trei – Ion Iliescu, Emil Constantinescu, Adrian Năstase. Sint, de altfel, singurele personalități politice care, conform metodologiei adoptate de autorii sondajului (aceea a ordinării după diferența dintre opinii pozitive și cele negative), au reușit să-și treacă în cont valori pozitive. Aflat într-un foarte promîțător demaraj la începutul anului (+25%), președintele executiv al PSDR, Adrian Năstase, s-a menținut în vîrful topului și în al doilea trimestru (+27%). Sondajul IMAS de la sfîrșitul lui septembrie îl surprinde însă pe A. Năstase într-o scădere vertiginosă de popularitate (doar +10%), cauza probabilă fiind scandalul legat de proprietățile sale imobiliare obținute pe căi, ca să spunem așa, mai lătralnice.

În declin evident – Ion Iliescu. Exceptînd un firav +2% în trimestrul al doilea, Iliescu a rămas destul de sever distanțat de cotațiile pozitive ale sondajului (-8% pentru primele trei luni, -6% în ultima perioadă).

O sinusoidală complicată marchează evoluția președintelui CDR, Emil Constantinescu, prizonier al unor cotații negative în prima jumătate a anului (-7% și -9%), dar propulsat către un foarte promîțător +12% în trimestrul al treilea. O răsturnare de percepție enormă ca dimensiune (o diferență de +21% în doar trei luni!) și cu atât mai socantă cu cît acțiunea politică a lui E. Constantinescu nu a părut asaltată de elanuri sau angajamente cu dovedită priză electorală. Oricum, succesul de moment și fără precedent al președintelui Constantinescu trebuie privit sincronic și prin neomiterea din context a prezentei, finalmente conjugate, a celor doi rivali ai săi.

Vom apela, în continuare, la psihopolitograma executată lui Ion Iliescu și Emil Constantinescu în sondajul efectuat de IRSOP în perioada 13–19 iunie a.c., la comanda guvernului. Două treimi din români sint nemulțumiți de președintele Iliescu și consideră inopportună o eventuală realegere a sa în fruntea statului. Sustinătorii președintelui sunt recrutiți, în mareea lor majoritate, dintre persoane în vîrstă, femei, tărani, persoane cu o educație neglijentă și cu venituri materiale mai degrabă precare. 55% din persoanele interviewate îl consideră pe I. Iliescu un om al trecutului comunist, 39% îl scoțesc un șef de stat ferm și doar 35% sint de părere că ar fi preocupat de viața cetățenilor cu venituri modeste. Suporterii lui E. Constantinescu apreciază îndeosebi inteligența cultură, sinceritatea și onestitatea liderului CDR. La nivelul recunoașterii calităților de politician, scorul Iliescu-Constantinescu este de

26–14%. Doar 14% dintre subiecți întrezăresc în E. Constantinescu o alternativă pentru funcția supremă în stat.

În planul imaginii publice, Iliescu suportă eșecuri în lanț cînd este ocupată doar individualitatea sa "privată" (lipsă de fermitate, cumsecădenie, "indiferență față de oameni" etc.), impresie aproape insesizabil reflectată asupra capacitatii sale de lider politic. Iliescu domină în schimb, cu destulă autoritate, cîmpul calităților direct legate de funcții politice de anvergură, în timp ce doar 6% din caracteristicile pozitive ale lui E. Constantinescu fixează calitățile acestuia de "bun politician".

Coborînd în "subsoul" topului stabilit de IRSOP-IMAS îl găsim pe ultimele locuri pe liderii PSM (Ilie Verdet), PUNR (Gheorghe Funar), Cornelius Vadim Tudor (PRM), Marko Bela (UDMR). Scoșîndu-l din context pe Ilie Verdet, repudiat, probabil, datorită antecedentelor sale comuniste, dezinteresul sau chiar antipatia față de prestația domnilor Tudor, Funar și Marko rămîn un indicu al idiosincraziei manifeste a electoratului față de polemicele duse pe tema regimului minorităților naționale.

Evaluări, supozitii, progrone

Intenția de vot a cetățenilor indică o răsturnare a actualului raport putere-opozitie. Diagnosticul este, din păcate, relativizat de bicefalismul PDAR-ului care s-a autosituat în opozitie față de putere, dar continuă să facă parte dintr-o coaliție politică (Blocul Unității Naționale) alături de un partid (PUNR) participant la guvernare. Procedind la incluzarea PDAR-ului în calculul pentru primul semestrul ("divorțul" cu PSDR devenind public după ancheta de teren a celui de-al doilea sondaj), situația se prezintă astfel: în primul trimestru, Convenția Democratică din România (inclusiv UDMR, chiar dacă aceasta concurează în mod constant pe liste paralele) și Partidul Democrat – 53%, PSDR + PUNR + PRM + PSM + PDAR – 46%; în al doilea trimestru, CDR + PD – 56%, coaliția puterii – 42%; în al treilea trimestru, pentru actuala opozitie – 55% din voturi, pentru puterea "in charge" – 37%. În sondajul guvernului de la mijlocul lui iunie, raportul era de 52% la 43% în favoarea opozitiei, puterea incluzînd la acea dată și cele 8 consistente procente exprimînd intenția de vot favorabilă PDAR-ului. Intenția de vot demonstrează, aşadar, o dorință considerabilă de schimbare, una mergînd pînă la proiectarea inversării serviciului politic, cu promovarea la putere a forțelor din opozitie. Puterea actuală a intrat într-o "criză de coaliție" și este lezată atât de pierderea de credibilitate a PUNR-ului, cît și de autoizolare PDAR-ului. Extrem de important este numărul persoanelor rămase nedecise (17%, 17%, 21%). Practica alegerilor demonstrează că în atmosferă de specifică febrilitate a campaniilor electorale, cu denatură produsă de cauze imprevizibile (charisma unui lider, descoperirea unor documente compromîtoare, performanțe sau contraperformanțe oratorice ale unor personalități politice, informații cu caracter șocant imposibil de controlat, presiunea unor persoane apropiate, "starea de vot" s.a.m.d.), intenția de vot are tendință de a se deplasa către extremele arcului politic.

Să apelăm din nou la sondajul confidențial executat la solicitarea guvernului. Aici, cifra absenteismului urcă pînă spre 30%. Dacă alegerile ar fi avut loc în acel moment (mijlocul lui iunie), PSDR ar fi arătat ca un partid în gravă dezintegrare.

Astfel, față de alegătorii săi din septembrie '92, PSDR și-ar fi păstrat circa 40% din voturi, restul opînd în favoarea CDR (21%), PDAR (13%), PSM (5%), PRM (4%), PUNR (3%), PD (2%), alte partide (2%). Mult mai stabil în opțiuni politice pare să fie, în schimb, electoratul CDR. La întrebarea "cu cine simpatizează astăzi electoratul care a votat pentru CDR la 27 septembrie 1992?", 81% din persoane își confirmă preferința pentru "cheie", restul risipindu-se astfel: 3% (PD), 3% (UDMR), 2% (PSDR), 2% (PUNR), 2% (PRM), 1% (PDAR), 1% (PSM), 5% (subiecți indeciși).

În loc de concluzie

Nu suntem îndeajuns de naivi pentru a credea fără rezerve însăși ideea unui sondaj de opinie. Evoluția societății românești continuă să fie suficient de misterică ca să ne arunce în tenebrele suspiciunii că rezultatele anumitor sondaje pot fi mistificate, favorizînd, eventual, unele componente și încercînd astfel să camufeze o percepție publică în mod real nefavorabilă. Acea o cincime indecisă din electorat poate ridicula orice prognoză, așa cum, probabil, s-a întîmplat în septembrie '92, cînd sondajele IRSOP difuzate în timpul campaniei electorale aveau să cunoască o categorică infirmare. Păstrîndu-ne, aşadar, garda ridicată, cred că ar fi, pe de altă parte, destul de pagubos să transformăm într-o dogmă o indispensabilă circumspectie. Impresia noastră este că, în ansamblu, ipotezele emanate de fiecare sondaj în parte se înscriu pe un traseu convergent, exprimînd, prin urmare, principalele tendințe ale momentului politicului actual. Aceste tendințe sunt concentrate, în esență, în jurul ideii de deplasare a centrilor de putere. Conțînd pe limitele credibilității acestor sondaje se poate considera că, la doi ani după ultimele alegeri legislative, electoratul puterii nu numai că este dezamăgit de modul în care trimisii săi în arena politică și-au onorat mandatul, dar merge pînă acolo încînăcător susține, parțial, chiar schimbarea lor cu actualele forțe din opozitie. În ceea ce privește cursa prezidențială, Emil Constantinescu, fostul și posibilul viitor candidat al CDR pentru Cotroceni, pare să ilustreze la o scară mult mai redusă avansul luat de opozitie. Evident, între CDR și candidatul său se va putea petrece un "împrumut" reciproc de voturi, după cum e de așteptat ca electoratul actualei puteri să adune sub un singur nume voturile strîns la această oră de tandemul Iliescu-Năstase. Pentru moment deci, E. Constantinescu rămîne în trena celorlăți doi competitori reprezentînd puterea (Iliescu și Năstase), asumîndu-și un progres mai lent de imagine în comparație cu forțele politice care îl sprijină.

Lărgind contextul, România pare să se înscrie într-un algoritm comun și altor țări din centru și estul Europei (vezi, la nuanță, Polonia, Ungaria, Lituania), cel al alternanței la putere a foștilor comuniști (mai mult sau mai puțin reformatori) cu partidele de opozitie apărute după destrămarea sistemului totalitar. □

RADU CĂLIN CRISTEA (born in 1955). Graduated from the Faculty of Philology of the University of Bucharest. Literary critic (member of Romanian Writers' Union), author of numerous literary and political essays published in specialised journals. Currently, correspondent of Radio Free Europe in Bucharest.

Inițiativa Fundației Soros pentru o Societate Deschisă de a finanța realizarea, trimestrial, a unui sondaj de opinie la nivel național pe cîteva probleme de mare actualitate ale vieții publice de la noi, s-a dovedit extrem de binevenită și a trezit un interes deosebit în rîndul celor care lucrează în mass media și a publicului larg. După rezultatele sondajului din martie, realizat de IMAS, și cele ale investigației din iunie, efectuate de IRSOP, IMAS-ul a prezentat din nou "starea de opinie a națiunii", rezultat al unei cercetări întreprinse la începutul lunii septembrie pe un eșantion de 1.164 de persoane selectate din 92 de localități ale țării (puncte de eșantionare).

Interesul gazetarilor față de datele și concluziile acestor investigații s-a manifestat cu ocazia conferințelor de presă organizate la sediul Fundației din București, înțîlniri în cadrul cărora juriul a prezentat rezultatele sondajului respectiv, precum și concluziile asupra validității rezultatelor obținute ca urmare a verificărilor complexe la care a fost supusă multă instituție ce a realizat investigația în cauză. Este demn de remarcat faptul că atitudinea oamenilor de presă prezenți la aceste întîlniri s-a modificat vizibil din martie și pînă în septembrie, cel puțin în două sensuri. Pe de o parte, participarea la ultima întîlnire a apărut ca un lucru firesc, în vreme ce, la început, totul părea oarecum ciudat și neobișnuit, evidentindu-se și o clară doză de neîncredere vizavi de întreaga întreprindere, deci inclusiv față de intențile Fundației și față de corectitudinea investigației. Pe de altă parte, cunoștința de acum strategia cercetării (utilizarea, practic, a același chestionar în toate cele patru sondaje) ziaristii au început să vină la întîlniri sănătoase bine ce gen de informații vor primi și avînd deja stîrnită curiozitatea asupra schimbărilor eventuale pe aspecte foarte clar urmărite de fiecare (popularitatea liderilor politici, intenția de vot, audiența diverselor ziară, posturi de radio etc.).

Desigur, unele nedumeriri sau chiar obiectii asupra modului de desfășurare a sondajului s-au exprimat și la ultima întîlnire. Dar acestea au fost nesemnificative, fapt care ne îndreptătește să afirmăm că unul dintre cîstigurile cele mai importante ale acțiunii mai sus menționate îl reprezintă – pe lîngă informația propriu-zisă oferită – impunerea pe planul conștiinței publice a ideii necesității realizării cu regularitate a unor astfel de sondaje și constatarea că instituțiile noastre de sondare a opiniei publice sunt capabile să ofere rezultate valide, neutrunchiate, chiar și atunci cînd este vorba de cele mai delicate chestiuni, cum sănătoșă și atitudinile în probleme politice – domeniul atât de "cald" și de plin de dispute în anii de după decembrie 1989. La acreditarea acestei din urmă idei a contribuit, într-o măsură decisivă, similitudinea rezultatelor obținute în cele trei sondaje de către cele două instituții. Această constatare fundamentală – căci, într-adevăr, dacă ar fi să se tragă o concluzie într-o singură frază de pe urma celor trei cercetări, ea nu poate fi alta decît aceea că opinia publică din România anului 1994 manifestă o remarcabilă constantă atitudinală în toate domeniile incluse în cercetare – a mai servit și ca argument asupra faptului că "obiectul" de cercetat prin asemenea sondaje este demn de toată încredere, că opiniiile au o "realitate" a lor, că universal opinional și atitudinal al oamenilor este bine structurat și nu suferă modificări prea mari, așa cum ar putea crede cei care văd numai fluctuația părărilor oamenilor la individual. Este mirarea că dintr-o mulțime de opinii individuale, astă de fragile, poate apărea o rezultantă astă de robustă și de consistentă; este, probabil, ceva similar cu mirarea contemporanilor lui John Graunt în fața descoperirii acestuia de la 1862, că datele asupra evenimentelor demografice – acte supuse astor accidente, inclusiv liberului arbitru al omului, de exemplu, dacă este vorba de căsătorie – atunci cînd se contabilizează pe o populație relativ mare – cum era ceea

Constantă și schimbare

Rezultatele celui de-al treilea "barometru de opinie publică" realizat de IMAS în septembrie 1994

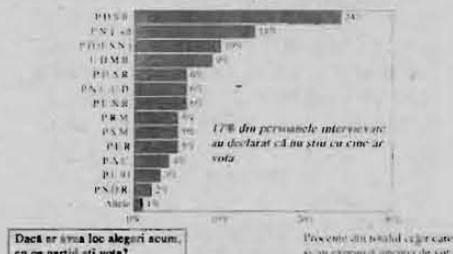
TRAIAN ROTARIU

a Londrei la vremea respectivă – și pe un timp mai îndelungat, evidențiază o remarcabilă regularitate a comportamentelor demografice. Este o dovedă peremptorie, de data aceasta cu impact direct asupra publicului larg – ceea ce nu este deloc lipsit de importanță pentru statutul științelor socio-umane – că acestea, chiar cînd se interesează de aspecte de natură intimă, subiectivă, pot furniza cunoștințe consistente despre viața socială.

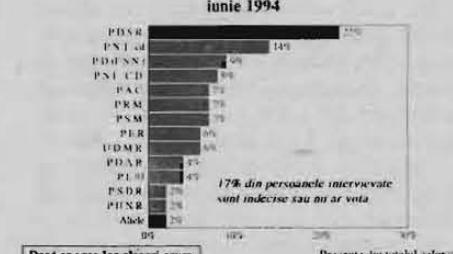
Oprindu-ne foarte succint asupra datelor oferite de cercetarea din septembrie, vom puncta cîteva constatări, legate în primul rînd de sfera politicului, încercînd decelarea unor schimbări, mai degrabă decît a unor tendințe evolutive (căci, se înțelege, constanta de care vorbeam nu este absolută), urmînd a aștepta și cel de-al patrulea sondaj, spre a vedea în ce măsură acestea se confirmă. De altfel, după efectuarea și a ultimei anchete la finele anului, se va efectua o analiză mai completă asupra ansamblului de date, cu o atenție specială pentru tendințele decelabile.

Dintre temele sondajului, întotdeauna cel mai puternic interes l-a stîrnit intenția de vot a oamenilor, în ipoteza unor alegeri parlamentare imediate. În linii mari, rezultatele ultimului sondaj confirmă constataările anterioare, singurele modificări notabile regăsindu-se la poziția unor partide care sănătoșă și deputații cu pînă la 10%. Deci, PDSR rămîne în frunte cu 25% din opțiunile celor care și-au exprimat intenția de vot, față de 24% în martie și 22% în iunie. Pe locul al doilea, PNTCD cu 16% (față de 14% în ambele sondaje precedente), și confirmă poziția de lider al partidelor din opoziție, cel puțin prin popularitatea avută în rîndurile electorului. Schimbările survin începînd cu cea de-a treia treaptă a clasamentului, poziție detinută în primele două sondaje de PD (FSN) cu 10% și respectiv 9%, loc care este ocupat acum de PAC cu 10% din intenții de vot, după ce partidul domnului Manolescu a avut un parcurs clar ascendent: 4% în martie și 7% în iunie. Partidul fostului premier Petre Roman culege doar 5% din preferințe și se placează, în ultimul sondaj, pe un modest loc 6.

Sondaj IMAS
martie 1994

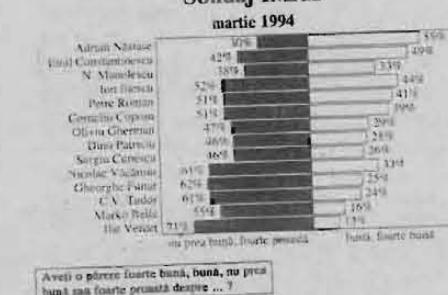
Sondaj IRSOP
iunie 1994

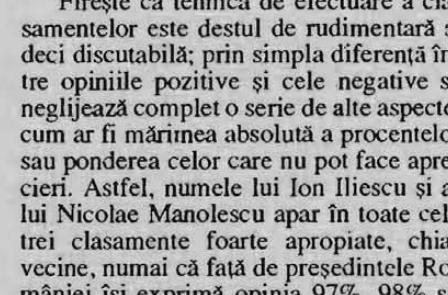
rității membrilor acesteia. Această configurație a procentelor aproape condamnă partidele din Convenție să se mențină unite. Nici cele cu o audiență mai mare sau mai sigură la electorat (PNTCD, UDMR) nu au nici un interes să părăsească alianța de vreme ce nu pot spera la un cîstig semnificativ de voturi care să le asigure accesul la putere, singure sau în alte configurații de alianțe decît cea reprezentată de Convenție, și cu astă mai puțin cele cu procente modeste nu-și pot permite ieșirea din acest bloc. Într-adevăr, acestea din urmă, pe de o parte nu sunt sigure că, aşa cum se prezintă, pot conta pe atîțea voturi cîte le sătăcescă spre a intra în viitorul parlament, iar, pe de altă parte, se tem că – în condițiile foarte probabile ale menținerii actualei polarizări puternice a electoratului – aceasta va sancționa orice formă de care, prin ieșirea din Convenție, slăbește, în opinia sa, "opozitia democratică" și "face jocul Puterii" (așa cum s-a întîmplat cu PNL). Așadar, este foarte probabil că recentele animozități din Convenție se vor stinge, și doar apariția unor conflicte majore de interes ar putea să determine vreo formă de care să ieșă de sub umbrela protecțoare a acestei alianțe.

Al doilea punct de mare interes în sondajele menționate îl reprezintă rezultatele pe baza cărora se stabilește cota de popularitate a diferitelor personalități politice (în cazul de față lista cuprinzînd liderii partidelor reprezentate în parlament, președintele țării, președintii celor două Camere și pe cel al CDR). Sondajul din septembrie a adus o modificare în fruntea clasamentului, respectiv, locul întîi, deținut cu destulă autoritate la datele anterioare de către Adrian Năstase, fiind preluat de Emil Constantinescu. Rocada celor doi s-a făcut nu atât printre ascensiunea a liderului Convenției, cît datorită unui evident declin al președintelui Camerei. Graficele altăturate indică faptul că, față de sondajul din martie, Adrian Năstase a pierdut 6 puncte procentuale la părările pozitive și a "cîștigat" 8 la cele negative, în vreme ce actualul lider al clăsimentului și-a sporit aprecierile pozitive doar cu trei puncte și a primit cu două puncte mai puțin la voturile negative.

Sondaj IMAS
martie 1994

Sondaj IRSOP
iunie 1994

Firește că tehnica de efectuare a clasamentelor este destul de rudimentară și deci discutabilă; prin simpla diferență între opiniiile pozitive și cele negative se neglijă complet o serie de alte aspecte, cum ar fi mărimea absolută a procentelor sau ponderea celor care nu pot face aprecieri. Astfel, numele lui Ion Iliescu și al lui Nicolae Manolescu apar în toate cele trei clasamente foarte apropiate, chiar vecine, numai că față de președintele României își exprimă opinia 97%, 98% și, respectiv, 96%, pentru liderul PAC suma procentelor voturilor pozitive și negative se ridică doar la 71, 87 și, respectiv, 73%.

(continuare în pag. 19)

Pericolul pentru România este autoritarismul antioccidental

**Stelian Tănase
în dialog cu Daniel Chirot**

Domnule Daniel Chirot, aș vrea să vă prezint cititorilor noștri. În ce scop și ce ați scris despre România?

Am venit pentru prima dată în România în ianuarie 1970. Îmi faceam studiile postuniversitare la Universitatea Columbia, cercetând istoria economică și socială a sudului României, a ceea ce noi numim, mă rog, și dumneavoastră, Tara Românească. În România, am lucrat cu Henri H. Stahl. M-am concentrat asupra istoriei agrare și am scris o carte – care a fost la origine teza mea de doctorat și a fost publicată – despre relațiile dintre feudali și tărani (tărani liberi și iobagi). După acest prim an – am trăit în România un an de zile, până în ianuarie 1971 – am revenit în călătorii mai scurte, în 1975, 1978, 1979, 1987, apoi în 1990 și anul trecut, în 1993, dar nu am mai petrecut acolo niciodată un întreg an de zile și nu am mai scris niciodată o întreagă carte despre România, deși am scris totuși cîteva articole și cărți. N-am mai realizat niciodată astă de mult ca în acel prim an.

Deci, practic, ați fost într-un fel martorul ultimelor decenii ale regimului Ceaușescu. Cum ați putea descrie evoluția lui din momentul în care Dvs. personal ați luat contact cu acest regim și cu viața societății românești, cum a evoluat el pînă s-a prăbușit?

A fost interesant că am venit în ceea ce a fost, într-adevăr, cel mai bun moment din întreaga perioadă comunistică. După cum știi, 1968-1971 a fost perioada cea mai bună. În 1970, deși nu de astă mă ocupam în cercetările mele, întrucât acestea priveau trecutul, am întîlnit totuși mulți oameni de la Universitate, mulți intelectuali. Măcam în mod regulat la Casa Universitarilor, unde măncau profesorii, sau la Casa Oamenilor de Știință, unde măncau cei de la Academie, și aşa am cunoscut mulți oameni. Locuiam chiar în centrul Bucureștiului. Atmosfera era de fapt foarte pozitivă, pentru că mulți dintre aceștia erau optimiști în ceea ce privea viitorul, credeau că lucrurile mergeau în direcția bună. Cind am revenit, atmosfera era deja diferită. Din punct de vedere material, în 1975, situația nu era mai rea decât în 1971. Era poate chiar mai bună, erau mai multe mașini, se găsea măncare din balsug și.a.m.d. Dar atmosfera intelectuală era diferită pentru că, după cum știi chiar mai bine decât mine, lucrurile începuseră să se schimbe din vara anului 1971. În 1975, oamenii pe care-i cunoașteam, nu mai glumeau cu inima ușoară pe seama lui Nicolae Ceaușescu și a Elenei Ceaușescu, ca în 1970, cind multe dintre

glume erau foarte binăvoitoare. În 1975, domnea deja foarte multă suspiciune, iar în '78 era cu mult mai rău. În 1978, mi s-a părut că și condițiile materiale erau mai rele. Am venit iarna, așa că asta explica în parte lucrurile, dar, pentru prima dată, în 1978, oamenii pe care îi întîlnisem în 1970, unii dintre ei chiar tineri membri de partid, care fuseseră în Statele Unite timp de cîteva luni, se temeau să se vadă cu mine. Asta era ceva nou.

Ce a produs această schimbare? A fost un joc de factori externi în poziția internațională a regimului Ceaușescu, a fost o decizie politică internă, a fost o boală psihică? Care a fost natura acestei schimbări? Ce a determinat-o?

Sînt foarte convins că a fost vorba de Ceaușescu, a fost decizia lui, căci i se deschideau mai multe căi. Dintre care una cu un liberalism crescînd și urmat de o occidentalizare. În acel moment, desigur, nu se gîndeau nimeni, nicăieri în Europa de Est, la sfîrșitul comunismului, se credea că va dura în veci, dar că se poate opta pentru calea urmată de Kadar. Însă el n-a vrut, nu i-a plăcut această cale. Îmi amintesc că în 1970 foarte mulți dintre tinerii din partid pe care îi cunoșcusem, care nu mai sunt acum aşa de tineri, dar care atunci erau de vîrstă mea, deci spre 30 de ani, cu studii, aveau tendință să-si bată joc de bătrîni din partid și erau foarte încrezători că-i vor înlocui pe aceștia și că el, Ceaușescu, era de partea lor. Eu sănă insă foarte sigur că acesta și-a dat seama că el nu facea parte dintre acești tineri tehnocrați, poate Iliescu să fi fost unul dintre ei, Ceaușescu nu. Nu cred că lui îi plăcea tehnocrația. Voia să se folosească de ei, dar nu se simtea în largul lui alături de ei, aşa că a început să dea înapoi, adoptînd un nou model. Acum se acceptă în mod general că el a fost impresionat de Kim Ir Sen și de Coreea de Nord, atunci cind a întreprins călătoria în Vietnam, China și Coreea de Nord. S-a gîndit că nord-coreenii pot clădi o societate socialistă modernă, eficientă, dar fără o deschidere spre Occident, fără liberalizare, fără compromisurile facute de Kadar.

Dacă ar fi să comparăm regimul lui Ceaușescu cu celealte regimuri comuniste, de pildă cu cel al lui Gierek sau cu cel al lui Jaruzelski, cu cel al lui Husak sau cu cel al lui Honecker, prin ce s-ar diferenția el de acestea?

Toate au sfîrșit prin a fi foarte diferite. Vreau să spun că opțiunea lui Gierek a fost de a merge chiar mai departe decât Kadar, de a integra complet Polonia în

economia occidentală. Dar nu s-a putut pur și simplu pentru că polonezii nu puteau produce destul de eficient. Construiau vapoare, produceau mașini, făceau tot felul de lucruri, dar... n-a mers. Ceaușescu voia, în unele privințe, mult mai mult. Nu cred că era vorba de cinism din partea lui. Poate că Honecker, care era și el de școală veche, gîndeau la fel. La urma urmei, el a intrat în partid cind era un tînăr de la țară care avea un vis. Si visul său era o societate egalitară, modernă. Astă învățase frecventând membri de partid și în închisoare, în timpul războiului. Visau la această societate științifică, modernă dar condusă de partid, egalitară. În anii când a fost la putere a devenit convins că știe cum să facă asta. S-a agățat de acest vis. S-ar putea că pentru mulți români asta să pară ciudat, dar el credea cu adevărat. Da, știi că există corupție în familia sa – copiii, rudele și.a.m.d. – dar nu cred că el era corrupt. Cred că era un adevărat idealist. Tragedia lui a fost că a avut prea multă putere și că idealurile nu i se puteau împlini. Așa că în unele privințe a fost ca Enver Hoxha, un adevărat revoluționar. În ceea ce privește Gierek, cred că el abandonase ideea că putea exista un socialism care să funcționeze. Kadar o abandonase cu siguranță. De Husak nu sănă prea sigur. Husak după '68 cunoștea – sănă foarte sigur – situația. De fapt, nu știi ce anume gîndeau cu adevărat, dar cu siguranță că nu era la fel de pur ideologic ca Ceaușescu. Husak a fost un oportunist într-un anumit sens, și poate că și justifica față de sine acțiunile spuñindu-și că, dacă n-o făcea el, cehoslovaciile ar fi suferit cu mult mai mult. Adică a fost un colaboraționist, într-un anumit sens, colaborând cu ceva de care stia că nu se bucură de popularitate. Ceaușescu cu siguranță că nu se considera colaboraționist, ci un adevărat socialist naționalist. Tragedia a fost că a putut să-si pună în aplicare politica, ruinînd dezvoltarea țării.

Pentru problemele Estului și Centrului Europei – eu prefer Centrul Europei ca titulatură –, problema modernizării se pune de vreo trei sute de ani. Deci, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Pentru Occident ar fi glorioasa revoluție engleză, iar pentru zona aceasta, asediul Vienei. Două evenimente – 1688, 1683 – care au dus cele două zone în direcții diferite. Occidentul s-a modernizat, s-au creat state naționale și.a.m.d., cu toată evoluția pe care o cunoaștem, iar după asediul Vienei, cealaltă zonă, care putea fi și ea angrenată în modernizarea generală, se blochează. Imperiul habsburgic se întinde spre est și spre sud, Rusia, de asemenea, înaintează spre vest, Turcia, deși era înfrîntă la Viena, își continuă opera începută, aceea de a penetra centrul Europei, așa că această zonă pierde contactul cu Occidentul. Din acest moment, de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, aceste societăți și-au pus din timp în timp, practic cu fiecare generație, problema modernizării și a reluării contactului cu vestul Europei. Astă, în general, au încercat și comuniștii, acestea e mitul cu care vin ei la putere, aceasta e ideologia, utopia, nebunia lor: că ar putea să reușească ceea ce generații de revoluționari, de reformiști, de politicieni au ratat. Căruia fapt i se datorează acest nou eșec, mai ales dacă ne gîndim că aceste societăți își pun acum, după prăbușirea comunismului, aceeași problemă ca acum trei sute de ani: să se modernizeze?

*Puneti una dintre mariile probleme istorice. În 1989, printre coincidență – nu am avut nimic de-a face cu evenimentele politice – am editat o carte intitulată *The Causes of Backwardness in Eastern Europe (Cauzele înapoiării în Europa de Est)*, cu autori din Polonia, Ungaria și.a.m.d., și concluzia la care am ajuns cu toții acolo a fost că, de fapt, se întimplase ceva foarte ciudat în acel colț al Europei. Nu este aici locul potrivit să încerc să explic, dar în restul Europei, că și în restul lumii, situația era normală.*

Aceste lucruri nu s-au întîmplat acolo. Așa că nu este nevoie de o explicație foarte specială, de ce România nu s-a industrializat după 1780, nimeni nu a făcut-o. Adevărată problemă este legată de ce s-a întîmplat în Tările de Jos, în nordul Franței, în Anglia – doar în unele părți din Anglia. Din acel moment, societatea după societate au decis, cind au intrat în contact cu societățile avansate, că sunt înapoiate și că trebuie să le ajungă pe acestea din urmă. Aceasta a fost o obsesie a germanilor pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Este greu să ne amintim acum de asta, pentru că nu ne putem gînde la germani ca la o societate înapoiată. Dar pe la mijlocul secolului al XIX-lea cu siguranță că ei se credeau înapoiati. A existat chiar un economist german binecunoscut, List, care a venit cu tot felul de teorii despre felul în care ar fi trebuit să se protejeze cu tarife vamale industria, pentru a ajunge din urmă Anglia. Si germanii i-au ajuns din urmă pe englezi. Au mai fost teorii care au ajuns pînă la noi – teorii sistemic, teorii ale dependentiei: o dată ce ai un nucleu industrializat, îi împiedici pe ceilalți să-si dezvolte și ei unul. Nu există însă nici o dovadă că asta ar fi adevărat. Dimpotrivă, cu cît o societate are mai multe contacte cu părțile avansate economic ale lumii, cu atît este mai prosperă. Deci, nu este dificil de explicat de ce România nu era la fel de avansată economic ca Germania și Franța, dacă ne uităm, să zicem, la densitatea populației din România. Era foarte scăzută, iar rețeaua urbană era foarte slab dezvoltată. Dacă ne uităm la ce am studiat eu, tehnologia agricolă din România în secolul al XIX-lea, aceasta era foarte înapoiată în comparație cu cea din Europa de Vest din Evul Mediu tîrziu. Nu e vina nimănui, nu e vina românilor. Densitatea populației era scăzută aici, ca în ceea mai mare parte a Balcanilor. Majoritatea populației trăia de pe urma animalelor, mulți locuitori fiind ciobani. Ei nu au dezvoltat o tehnologie agricolă, nu era necesar să o facă. În secolul al XIX-lea, de fapt în prima parte a secolului al XX-lea, Europa de Est a făcut progrese foarte rapide. Ei bine, nu are rost să le spui oamenilor că din punct de vedere al istoricului au făcut multe progrese, pentru că o sută de ani nu sănă un lucru la care te gîndești ușor. Cind ne gîndim la viața noastră, vorbim de doi, trei, cinci ani. O sută de ani este prea mult, și nu poți spune: "Mai așteptă o sută de ani și o să vă meargă bine!". Cu cît existau mai multe contacte cu Vestul, cu atît mai bine. Marea problemă, care a fost bine discutată de un american de origine maghiară, Andrew Janos, care a scris despre Ungaria și România, este că intelectualii și politicienii, după ce intră în contact cu Vestul, încep să aibă imediat aspirații mult prea mari: "Vrem să fim numai de cîteva zile ca Franța, ca Germania...". Desigur, astă se poate întîmpla repede, dar repede înseamnă o sută sau o sută cincizeci de ani. Chiar și în perioada interbelică, în anii '30 – cind observăm o rată de creștere a economiei, urbanizare, industrializare –, Europa de Est nu s-a descurcat chiar aşa de rău. Era pe calea cea bună. Dar din punct de vedere politic, nu era pe calea cea bună, din cauza revoluțiilor atât locale, cît și din Europa. Cel de-al doilea război mondial a fost o catastrofă, dar în mod destul de ciudat, comunismul, care părea la început capabil să facă acest salt urias, a fost un dezastru și mai mare pentru că a creat structuri moderne proaste. După cum știi, România se industrializase oarecum pînă în 1938, dar 75-80% din populație erau tărani. Nu cît sănă ca acum, 30-35%. Acum există orașe mari, industrii, dar ele sănă prost construite, și o vreme problema cu care se va confrunta Europa de Est este legată de ce să facă cu toate acestea. Există fabrici care nu funcționează, cu utilaje învechite, dar dacă situația politică nu se va înrăuătă prea tare, dacă nu va fi vreun război între țări ca Rusia și Ucraina sau un război civil, dacă nu va fi o nouă Bosnie, atunci faptul că există contacte strînse cu Vestul este un semn bun, pentru că sistemul de învățămînt creat de

Interviu

comuniști este modern, oamenii citesc, au cunoștințe de matematică, alte științe, și se extinde comerțul cu Vestul. Cu cît este mai strînsă integrarea cu țările dezvoltate, cu astăt este mai bine. Ca american, și pentru că n-am avut de suferit, pot spune: "Mai așteptă 40-50 de ani și o să iasă bine". Știu că astă nu prea ajută. Ei bine, pînă de curînd existau niște regiuni foarte sărace ale lumii, în Asia de Sud-Est. Ele s-au integrat pietă mondiale, japonezilor, americanilor, așa că toate aceste societăți se descurcă foarte bine. Am călătorit foarte mult în anii '80. Am studiat limba indoneziană și m-am dus în Indonezia. Nu-mi prea venea să mă întorc în România, nu era un loc prea plăcut, în care să revii, așa că am ales o altă țară. Indonezia era, în anii '50, o țară cu mult mai săracă decît România, dar a cunoscut un boom economic. Și Tailandă era o țară săracă. Și Taiwanul era o țară săracă. Am predat în Taiwan în 1989, de fapt în prima jumătate a anului 1989. Uitați-vă la progresul pe care l-au înregistrat aceste state. Lecția este că acest decalaj, această înapoiere va fi lichidată astăt timp cît nu intervine politica.

Ajungind la această problemă, probabil că trebuie să întreb dacă, pe de o parte, cultura politică a Estului Europei permite transplantul unor modele de tip sud-est asiatic? Dar, pe de altă parte, să nu punem și întrebarea adevărată: care este cultura politică a estului Europei, pe ce tradiții vin sau se regăsesc aceste societăți după ce comunismul s-a retras?

Ei bine, din nou este vorba de ceva foarte diferit. Nu este posibil să se creeze peste noapte o cultură politică democratică. De fapt, nu este clar că astă e ceea ce s-a întîmplat în Asia de Sud-Est. Doar în zonele cele mai avansate, în Taiwan de exemplu, care nu este chiar Asia de Sud-Est, ci China. Taiwan are acum o democrație care funcționează, dar a trecut de la stadiul de a fi foarte săracă la cel de foarte bogată, și chiar și acolo a existat o perioadă dificilă în anii '50, cînd era un stat polițienesc.

Problema care frămîntă destui teoreticieni, și mai ales politicieni practicieni, este dacă nu cumva în estul Europei, mai ales în România, care pleacă în condiții mai dificile în acest proces de modernizare, nu este nevoie de acest tip de regim cu o economie de piață deschisă, prosperă, energetică, dinamică, dar cu un regim politic autoritar. Am auzit la București multe asemenea discuții, în care se spune "Politica nu va merge în România, românii sănătății, nu au cultură politică s.a.m.d. E nevoie de un regim politic autoritar, dar care să deschidă economia și să aducă repede aceeași accelerare pe care și bolsevicii intelacționali din secolul al XIX-lea o cereau". Acest apel autoritarist la modelul asiatic care se bazează pe dictaturi, pe regimuri autoritare pentru dezvoltarea unei prosperități economice, este o ofertă pentru țările din estul Europei?

Mie nu-mi plac regimurile autoritare din Asia de Sud-Est. Nu-mi place regimul care a existat în Chile. Dar trebuie să spun că, dacă este combinat cu o politică economică liberală și cu integrarea în economia mondială, pare să funcționeze. Și pare să promită, în mai mare măsură, democratizarea. Este dificil de argumentat împotriva sa. Întrebarea este dacă oamenii din țară l-ar accepta. Să ne uităm la vecin! României cu cel mai puțin succes, Iugoslavia, care nu a fost întotdeauna cel cu cel mai puțin succes. Cînd trăiam în România, în 1970, mă duceam din cînd în cînd la Belgrad să cumpăr diverse lucruri, pentru că Belgradul era aproape ca Vestul. Cine ar fi crezut atunci că Iugoslavia va ajunge la un asemenea dezastru? În Iugoslavia era o politică comunitară. Cu alte cuvinte, politica se baza pe statul politic al persoanelor, pe calitatea de membru al unei comunități etnice sau religioase. Dacă așa stau lucrurile, astă nu e democrație – non-democrație. Actele politice sunt considerate ca reprezentând

fie indivizi, fie comunități etnice religioase. Și astă este o rețetă pentru dezastru într-un stat modern, cu sau fără democrație. La urma urmei, în Iugoslavia, în Croația și în Serbia au votat oamenii pe care îi au. Da, au fost ceva fraude, dar Milosevic a ajuns la putere și s-a menținut la putere în mod democratic, iar Tudjman, care e la fel de rău ca Milosevic, a fost ales și este popular.

Ca Hitler...

Exact. Problema este orientarea, mai cu seamă într-o societate cu mai multe etnii, cu mai multe religii, cum este și România, chiar dacă nu e astă de rău divizată într-afîtea grupuri ca Iugoslavia. Dar dacă oamenii vor fi tratați ca membri ai unor comunități, atunci aceasta este cu adevărat o rețetă pentru dezastru. Și există și o legătură cu dezvoltarea economică, pentru că s-a dovedit că filosofia individualismului a jucat un rol-cheie în prima problemă despre care am vorbit la început. Despre Anglia și Țările de Jos: ce le ajuta să se dezvolte? Mai mult, observăm că o atitudine individualistă nu numai că e bună pentru dezvoltarea economică, dar permite și compromisul politic, care nu poate exista atunci cînd este vorba de o comunitate înfrîntînd o altă pentru a obține controlul asupra statului. Și, în sfîrșit, aș vrea să spun ceva care cred că este foarte important, și anume că mariile tragedii din Europa și dintr-o mare parte a lumii din secolul al XX-lea au fost rezultatul politicii comunitare dintr-un stat modern. Statul modern este o instituție cu mult mai puternică decît statele din trecut. Imperiul otoman nu a avut de fapt o populație omogenă. Sătenii din România sau Bosnia își plăteau dările, dar statul nu era important. Politica era a elitelor și otomanii puteau pune greci să domnească în România și albanezi în Egipt, nu avea importanță cum. Problema constă în controlul asupra unui aparat de stat mai degrabă mic. Statul modern este altfel. Toți merg la școală, există o limbă comună, sansele pe care le ai sănătății legate de ceea ce face statul. Dacă există deci comunități etnice și religioase concurențe, lupînd pentru obținerea controlului asupra statului, aceasta devine o chestiune de viață și de moarte. Aș încînt, spre deosebirea de ideea SUA, de a vorbi mereu de democratizare, eu întîleg că este dificil să treci la un sistem în întregime democratic. Nu ne putem aștepta ca toți să se compore ca englezii foarte repede. Dar ceva foarte important de reținut este că politica comunitară este periculoasă și că mariile tragedii ale secolului XX au survenit ca rezultat al respingerii deliberate filosofice și ideologice a individualismului. Ca reacție la presupusa alienare produsă de modernitate, s-a dezvoltat fascismul. A fost o tentativă de întoarcere la o comunitate mitologică în Germania, în România. Aceasta a fost ceea ce i-a plăcut astă de mult lui Mircea Eliade, care a rămas un fascist autentic pînă la moarte. Nu știu dacă voia să tortureze oameni, nu aceasta e problema. Nu a crescut în individualism, nu a crescut în modernitate. A crescut în comunitate, în rădăcinile din comunitatea mitică. Și odată ce o societate este guvernată de oameni care au un asemenea crez, atunci nu mai este vorba de faptul că sunt la suprafață democrații sau nu, atunci este o tragedie. În mod similar, dacă este guvernătă de oameni care cred cu adevărat în individualism, atunci ceea ce contează cel mai mult sunt caracteristicile personale ale individului și nu în ce comunitate s-a născut, și s-a renunțat la ideea aceasta absurdă de a căuta o societate străveche și o raportare mitologică la trecut.

În societățile postcomuniste există o resurrecție a anumitor figuri istorice. Polanski în Polonia, Antonescu în România, Horthy sau Kossuth în Ungaria. Există o întoarcere înspre trecut, spre refacerea miturilor pe care comunismul le-a ecranat, le-a întreupt. Cum vedeti evoluția lor astăzi? De pildă, pentru România ar fi interesant să facem această discuție în jurul figurii mareșalului Antonescu, deși România venea după o dictatură regulară, blindă, dar dictatură, după o scurtă

perioadă de dictatură militaro-legionară, apoi o dictatură militară în condiții de război și apoi 45 de ani de dictatură comunistă. Deci aș vrea să vorbim puțin despre această problemă.

Problema cu Antonescu constă, în parte, în faptul că mulți ar vrea acum să facă din el un erou naționalist. Ei bine, a fost un naționalist. Și Ceaușescu a fost, de fapt. Duplicitatea în a face eroi din figuri ca Antonescu sau Horthy rezidă în faptul că au reprezentat această filosofie individualistă, antimodernă, corporatistă și comunitară. Știu că lui Antonescu îi plăcea Horthy care, aproape, nu era ca Hitler. Nici Horthy, nici Antonescu nu au vrut să-i omoare pe toți evreii. Aveau prietenii care erau evrei, dar au fost antisemiti, la fel ca dreapta în întreaga Europă. Îi blamau pe evrei în general, pentru că erau capitaliști de piață, pentru că erau speculații, bancheri s.a.m.d. Astfel că aceste figuri (Polsudski a fost, aproape, de o cu totul altă factură, așa că nu îl includ aici), precum Horthy și Antonescu au fost de fapt niște forțe foarte negative. Aș recunoaște că au fost niște naționaliști autentici, dacă nu ar fi fost implicați în masacrarea evreilor. Amîndoi au încercat să-și protejeze evreii. Ungurii sănătății sunt foarte mîndri că Horthy nu i-a predat pe evrei. Desigur, în Transilvania i-a predat pe evrei, nu i-a păsat de ei. Nu i-a considerat "evreii noștri". La fel și Antonescu, la fel și Vichyul. În Franță, vreau să spun francezii, au făcut o treabă mult mai bună încercînd într-o oarecare măsură să-și protejeze evreii, dar erau antisemiti în acest sens general filosofic, ca parte a antimodernismului lor, a reacției lor împotriva societăților cu economie de piață. Așa că, din nefericire, a face erou o figură ca Antonescu înseamnă a aduce un deserviciu. Nu sănătății deloc de acord cu cei care spun că Antonescu a fost exact ca Hitler, că ar trebui să-l condamnăm pentru aceasta, știm că nu a fost. Dar nici nu a fost un erou, după părere mea, a vrut ca societatea să meargă într-o direcție greșită. Cred însă că putem spune același lucru despre mulți alți conducători contemporani. Tudjman este în foarte mare măsură astfel. Nu vrea cu adevărat să meargă să omoare sute de oameni, nu este un ușaș. Sîrbii îl acuză că este un ușaș, dar nu este, deși există în jurul său oameni care sănătății. Dar orientarea sa filosofică o constituie corporatismul și politica comunitară și aceasta este, în sine, periculos pentru că lasă o poartă deschisă pentru masacre, crime în masă. Deci, după cum spuneam, recunoscând că Antonescu nu a fost un Hitler, nu nutresc

nici o admirare pentru el. Este un model nefericit, iar unii dintre intelectualii care promovează cultul lui Antonescu...

Cum ați putea explica aceasta?

Sînt, din punct de vedere filosofic, antiindividualiști, antidemocratici, antioccidentali, ceea ce este foarte periculos. Trebuie să vă spun că îl consider pe intelectualii români ca Nae Ionescu sau Mircea Eliade dezgustători, chiar mai mult decît cîteva din figurile politice, pentru că erau foarte inteligenți, știau ce fac și aveau filosofii care au condus la aceste tragedii, chiar dacă, personal, se poate să nu fi dorit aceste lucruri și chiar dacă nu au ucis pe nimeni.

Problema este că Antonescu nu este o figură doar pentru intelectuali. El este un simbol pentru o parte a partidelor politice din România.

Ei bine, adresez intelectualilor deoarece ar trebui să fie mai în cunoștință de cauză.

Cum ați putea explica aceasta?

Este doar o figură atractivă, a fost ultimul naționalist necomunist. În 30-40 de ani sau chiar mai devreme, poate mult mai devreme, Ceaușescu va fi un erou național. Ei bine, astă nu mă preocupă. E adevărat că politicienii sănătății sunt oportuniști prin natura lor, adică trebuie să obțină un sprijin. În consecință, găsesc o figură și se folosesc de ea. Mai periculos este faptul că există un sprijin profund intelectual pentru ideologia și filosofia care a inspirat fascismul.

Dar despre afirmația făcută de Hannah Arendt, că fascismul, totalitarismul ar fi legătura dintre elite și mase, iar intelectualii ar fi intermediari?

Da, aș vrea să mai spun ceva. Am cunoscut mai mulți oameni – cei mai mulți dintre aceștia au murit – în 1970 erau încă foarte mulți intelectuali în București care apucaseră ca adulți, ca tineri, anii '30. În această privință, perioada așa-numitei dictaturi a lui Carol al II-lea a fost o perioadă de aur a culturii române, a vietii intelectuale. Viața intelectuală era de nivel foarte ridicat în acea vreme, se petreceau o multime de lucruri interesante. Au mai existat și alte perioade interesante în România, dar în anii '30 erau deja mulți oameni cu studii, cea mai mare parte a populației nu, însă Bucureștiul era un oraș mare, cosmopolit, se scriau multe lucruri interesante, era într-adevăr o atmosferă de foarte mare libertate. Nu a mai existat nici o asemenea perioadă în istoria României. Mulți dintre

(continuare în pag. 18)

Interviu

(urmare din pag. 17)

cei mai inteligenți oameni pe care i-am întâlnit, care trăiau încă în anii '70, erau cuprinși de o mare nostalgie după perioada lui Carol al II-lea. Au fost martorii declinului care a început în 1938-39, cînd Carol era încă la putere și încerca cu disperare să reziste împotriva Gărzii de Fier. Situația se înrăutătea și a urmat acest lung coșmar care a durat de fapt 50 de ani, adică din 1939 pînă în 1989. Cine încearcă să pretindă că acest coșmar a început în 1944 sau 1945, odată cu sosirea sovietilor ce înșeala cu desăvîrșire. Iar tragedia a fost că pentru cei cu sentimente cîtuși de puțin liberale nu a existat cu adevărat nici o posibilitate de a alege. Nici una din părți nu era o alegere bună. De aceea mă indigneză tentativa de a-l face erou pe Antonescu. Înțeleg că regele Carol al II-lea nu este un erou foarte plauzibil, dar de fapt sub domnia sa s-a cunoscut cea mai mare deschidere... în cultura română, în mod cert.

Aveți vreă propunere pentru un erou român, un erou democrat?

Îmi place regele Carol...

Primul?

Nu, al doilea. A fost corupt, dar nu s-a amestecat prea mult. România a trecut printr-o criză, a ieșit din criză, în anii '30 își revenea bine de tot, iar criza nu a fost din vina lui.

Dar s-a amestecat în politică, a distrus partidele politice.

Da, e adevărat.

A fost corupt...

Da, dar într-un mod superficial, fără o ideologie...

Începutul prăbușirii democratiei în România a fost în anii '30, cînd Carol al II-lea s-a întors să-și ocupe tronul.

Eu cred despre Carol al II-lea că a fost un fel de Napoleon al II-lea.

De acord.

Corupt, dictatorial, dar dacă nu ar fi apărut fascismul, democrația ar fi evoluat în România. De fapt, alegerile din 1937 au fost destul de corecte. Este adevărat că a distrus partidele. Sigur că a actionat împotriva partidelor, aşa cum făcea monarhia și pînă atunci. Dar a permis libertatea de expresie, a permis funcționarea organizațiilor. Alegerile au fost incorecte, dar nu întregime. Mai mult, de fapt analiștii din acea vreme au studiat fenomenul. Este vorba de un articol care a fost scris în decembrie 1937 în revista *Sociologia românească*, care apare din nou, dar care era în acea perioadă o foarte bună publicație sociologică. Este o analiză a alegerilor din 1937. Sîi erau finanțați de Fundația Regală. Editorul revistei, Dimitrie Gusti, a căruia soție era o vară a doamnei Lupescu, publica o analiză a fraudelor ce avuaseră loc, lăudînd în considerare ajustarea statistică a acestora. A fost ceva foarte similar recentelor alegeri din Mexic. Au fost fraude, dar a existat și o organizare. S-a scris și s-a discutat liber. Sîi Napoleon al II-lea, cînd a ajuns la putere, nu a permis libertatea de expresie, dar la sfîrșitul domniei lui Franța era pe cale de a deveni o democrație stabilă. Tragedia lui Napoleon al II-lea a fost că a devenit treptat mai puțin dictatorial, mai deschis, mai democrat, dar apoi a dat greș în ce privește evenimentele externe. Iar tragedia lui Carol a fost că – desigur, nu era un actor puternic în Europa, precum Napoleon al II-lea, România e o țară mică – dar tragedia a venit din exterior. Dacă nu ar fi fost evenimentele externe cred că este foarte probabil că ar fi condus treptat România într-o direcție mai bună sau î-ar fi permis să meargă în acea direcție. Lui Carol nu-i păsa cu adevărat atât timp cât avea puterea sa, banii săi. Voia doar o oarecare stabilitate pentru a se bucura de viață. Sîi că astă vă poate suna cam pervers, acesta este tipul cel mai bun de conducător.

Pentru acest tip de societate înspălată?

Pentru orice societate. Sîi întotdeauna bănuitor cînd este vorba de oameni cu o ideologie puternică, cu programe puternice, prea siguri de ei. Este o idee bună să ai (drept conducător) pe cineva care

(chiar dacă) este puțin corupt. Dar, în esență tolerant și care permite societății să se dezvolte, mai ales dacă merge în direcția bună. Apropo, îmi dau seama că acesta este un mesaj promițător și nu cred să-l considere acum cineva erou pe Carol al II-lea...

Da, nu un erou, ci o figură politică care și-a jucat rolul: a modernizat România.

A fost în mod cert cu mult mai tolerant față de critici, parte din activitatea de cercetare pe care o finanța era foarte critică cu privire la cele ce se întîmplau. Discuțiile erau mult mai deschise decît în oricare dintre regimurile care au urmat.

Incepem din nou cu modernizarea...

Da...

Dar mai întîi aș vrea să discut cu dvs. ce credeți despre decembrie 1989.

Ce s-a întîmplat? Nu știu, pentru că...

Nu ca ziarist, nu ca istoric, ci ca analist politic, ca om de știință.

Pînă nu aflu ce spune Iliescu sau pînă nu consult documente, nu există nici o cale de a ști exact ce s-a întîmplat. În general, este evident ce s-a întîmplat. Detaliile nu sunt evidente. Nu știu, de exemplu, dacă ultimul miting al lui Ceaușescu, cînd se spune că a fost mult zgromot, a fost un complot al armatei, al Securității... Ei bine, se poate să fi fost. Pentru că, la urma urmei, toți acești oameni nu erau proști, își dădeau seama că se prăbușește comunismul. Știau că de rea este situația în România. Știau mult mai bine decît șeful lor, care era foarte izolat, că nu se putea să dureze mai mult. Așa că și-au salvat pielea. Asta e ceea ce cred că s-a întîmplat. Au văzut că totul se sfîrșise în jurul lor. În consecință, trebuiau să se adapteze. Cred că au existat niște oameni din grup care au decis că "Trebue să scăpăm de el sau cădem toti". Cred că asta e ceea ce s-a întîmplat. Așa că e în parte adevărat ce zic oamenii, că a fost o treabă din interior... Au făcut-o și au apelat la Iliescu, pentru că Iliescu era, după cum ați spus chiar dvs., precum Kadar cu o întîrziere de 20 de ani. Părea să promită, le părea...

Cui?

Celor cu funcții înalte în partid și în armată, care voiau să-și mențină pozițiile le apără drept cineva care poate să asigure tranziția... Am auzit tot felul de povesti. Nu atîtea căci ați auzit dvs., dar am auzit că însuși Ceaușescu ar fi știut că trebuie să facă un aranjament și să înceapă să se dea la o parte. Dar nu, cred asta. Cred că...

A fost luat prin surprindere de...

Da. Cred că la vîrstă lui și în situația lui de izolare nimănii nu-i mai spuneau adevărat. Într-adevăr, nu știa ce se întîmplă. Nu am dovezi în acest sens, dar am studiat multi dictatori. Dacă sunt vreme mult prea îndelungată la putere și izolați pierd contactul cu realitatea: Stalin

la bătrînete; Hitler la sfîrșit, cînd trăia într-o lume a viselor – nu și la început, desigur; Franco era senil și nu mai știa ce se întîmplă în ultimii ani ai vieții. Se poate că și Ceaușescu să se fi apropiat de această etapă, judecînd după fotografii pe care le putem vedea. Nu că ar fi fost senil, dar era în mod cert foarte izolat. În orice caz, mulți membri ai elitei își dădeau seama că trebuie să facă ceva. Cred că s-au ținut deoparte sau poate chiar au și pus umărul puțin. Cît despre detalii, acel colonel care... Cum aș putea ști? Trebuie să aflăm din documente sau de la ei.

Generația următoare.

Am auzit că... În 1990 am petrecut o săptămînă în Coreea de Sud, cu ocazia unei conferințe organizate de coreeni. Am fost vreo 12-13 invitați. Eu eram unul dintre ei. Silviu Brucan era un altul. Așa că am petrecut o săptămînă cu el. Am călătorit prin țară. Într-una dintre călătorii – cu avionul – am stat chiar lîngă el. L-am întrebat, iar el mi-a dat varianta lui. Sînt tentat, avînd în vedere faptul că era astăi de apropiat de grup, să spun că e adevărată. Dar... nu cred să fie chiar povestea adevărată. El are varianta lui, altii le au pe ale lor. Este clar că unii membri ai elitei, membri dispunînd de putere, știau că se sfîrșise. În decembrie era deja clar că se sfîrșise. Pur și simplu nu mai putea dura. Odată căzut zidul Berlinului, s-a schimbat Bulgaria – Todor Jivkov a demisionat în noiembrie, Ungaria era complet deschisă. Evoluția nu mai putea fi opriță. România știau în mod cert de la Radio Europa Liberă ce se întîmpla. Știau de la Televiziunea bulgară ce se întîmplă... Cei din Transilvania știau de la Televiziunea maghiară... Deci, Ceaușescu era prea bătrîn și izolat. Dacă ar fost cu 20 de ani mai tînăr, dacă astea s-ar fi întîmplat în 1969 – să presupunem că sovieticii nu invadaseră Cehoslovacia –, Ceaușescu era tînăr, s-ar fi putut adapta.

Ca Iliescu astăzi?

Da, dar asta e, bineînțeles, o pură speculație. Nu poate fi cineva care a fost izolat astăi vreme. Chiar și în țările democrație, chiar și oamenii care nu sunt șefi de stat. Am văzut asta, de exemplu, în universități: șefi de cadre sau persoane cu funcții administrative, dacă rămîn pe postul respectiv o perioadă prea lungă, devin foarte izolați. Nu mai dau atenție... Rari sunt politicienii care se mențin la putere vreme îndelungată și care continuă să se adapteze. În Germania, Kohl a reușit. Dar cei mai mulți își pierd, după o perioadă, capacitatea de a face, de a absorbi informații noi, și atunci sunt ocoliți de fapte. Aceasta e o mare virtute a politiciei democratice. Cind cineva pierde contactul cu realitatea, există întotdeauna cineva... Uitați-vă ce s-a întîmplat cu Margaret Thatcher, care a fost pur și simplu dată la o parte. A fost o lovitură pusă la cale împotriva ei. Dar pierduse contactul cu realitatea. Fusese prea mult la putere. Avantajul democrației este că nu e nevoie de o revoluție, nu e nevoie să împuști mii de oameni... Dar pierduse în mod clar contactul cu realitatea...

Asta se poate schimba numai într-un angrenaj democratic...

Ce călă vreme, cu o persoană ca Nicolae Ceaușescu, într-o dictatură, cînd bătrînul dictator începe să piardă controlul, el este într-o situație gravă dacă nu-l sprijină cineva.

Ce credeți despre procesul lui Ceaușescu?

Ei bine...

Este acesta un mod adecvat de a inaugura o democrație, omorind?

Nu, nu este... Dar

am văzut... Am văzut doar ce s-a arătat la televizor... Si cîteva filme... Am auzit relatari, dar nu cunosc toată povestea. Nu cred că a fost o idee bună. Dar dați-mi voie să recurg la o analogie pe care istoricii o cunosc mult mai bine, deoarece s-a petrecut acum 50 de ani, și anume asasinarea lui Mussolini.

Da.

Nici astănu a fost o idee bună. Dar au existat motive. Oamenii care l-au împușcat nu se gîndeau la democrația viitoare, la istoria viitoare... Voiau să-l lichideze pentru că știa prea multe și era prea compromisator. Comuniștii l-au ucis. Nu voiau un proces public. Mai tîrziu au spus că le fusese teamă că o să scape, că americanii or să-i dea drumul. L-au împușcat pe malul lacului Como, pentru că armata americană era la 20 de kilometri. Le era frică că o să cădă în mîinile americanilor și că, dacă s-ar fi întîmplat acest lucru, ar fi fost un proces public la care s-ar fi scutat în picioare să spună: "Acesta este liderul comunist care a colaborat cu mine, cu care am vorbit, astăi-i ceea ce s-a întîmplat". Mulți voiau să-l termine foarte repede pentru că era astăi de compromisator. Sînt foarte convins că la fel a fost și cu Ceaușescu. Era în mod cert o persoană foarte compromisator. Așa că oamenii care l-au împușcat nu gîndeau pe termen lung istoric, cu siguranță că nu. Sînt de acord că nu e o idee bună, dar aveau propria lor planificare pe termen scurt.

Credeti că după revoluție continuitatea a fost mai puternică decît discontinuitatea, decît ruptura?

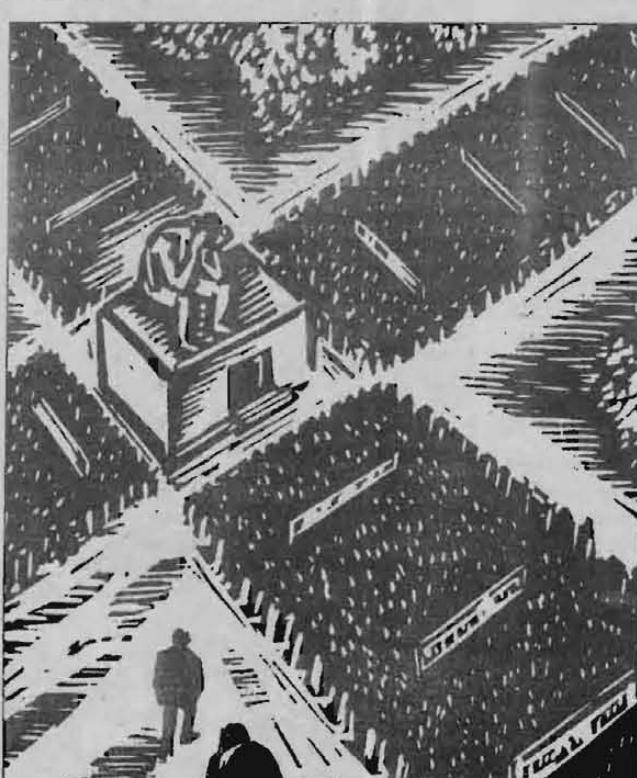
Nu, cred că este într-adevăr o discontinuitate. Doar pentru că Iliescu a fost comunist și pentru că o mulțime de oameni care au avut funcții încă le mai dețin, unii cred că există o continuitate. Cred că a vut loc o schimbare drastică. Sînt uimit! Nu numai în România, ci și în multe părți din Europa de Est, în Rusia, localnicii și unii observatori străini spun că nu s-a schimbat nimic. O prostie! S-a schimbat fantastic de mult! Uitați, sănăti aici, puteți telefona la București și vorbi. Oamenii nu mai sunt arestați. Economia e în curs de privatizare. Chiar dacă în ce privește firmele mari, industria, nimeni nu știe ce-i de făcut cu ele, ce-i drept... Dar viața economică e diferită. Viața intelectuală e foarte diferită. Atmosfera e deschisă. Cred că este vorba de o schimbare dramatică. Cît o să dureze pînă o să deveniți prosperi, astăi e de acum o altă chestiune. Dar, doar pentru că multi dintre acești oameni pe care-i cunosc, care îmi sunt prieteni și au fost comuniști, oameni care erau mai în vîrstă sau puțin mai în vîrstă decît dvs. sunt acum vechi comuniști, dețin în continuare funcții, și ce-i cu asta? Aceștia sunt singurii cu o pregătire. Chiar și după Revoluția franceză, chiar și după Revoluția bolșevică, vă amintiți de Troki, care a chemat cîțiva ofițeri tariști să lupte în Războiul civil din 1919, unii bolșevici spuneau "De ce am avut o revoluție dacă lucrurile stau la fel?". De fapt nu era deloc același lucru, doar pentru că încă erau cîțiva din vechea gardă. Sper că în România nu este vorba de tipul de schimbare care a survenit în Rusia după Revoluția bolșevică, dar faptul că sunt vechi comuniști în diverse posturi nu mă îngrijorează. Nu cred că mă îngrijorează nici măcar faptul că în Polonia, de exemplu, fostul partid comunist, a obținut o victorie politică. Sînt uimiți de faptul că poate cineva să spună că nu există nici o schimbare. Acum, este adevărat că România are o presă proastă în comparație cu alte țări europene, că are o imagine proastă...

De ce?

Probabil pentru că a fost relativ mai izolată. Mai mult decît Ungaria...

Pe plan internațional?

Da. Pe plan internațional. Ungurii s-au ocupat de străini în toată perioada anilor '70-80, iar cei care mergeau în Vest erau niște purtători de cuvînt foarte buni. Întrucît România devenise atât de

Interviu

izolată, prin '85 nu existau prea mulți oameni în stare să facă asta. Îmi aduc aminte însă că în ultima parte a anului 1992 erau la Viena, la un institut numit Institut für die Wissenschaften der Menschen și mi s-a luat un interviu de către Radioul austriac... Aveau o emisiune la care vorbeau oameni care se creșteau la politica externă. Cineva m-a întrebat: "Cum se face că România este singura țară din Europa de Est care nu s-a schimbat?". Am răspuns: "Cine v-a spus asta?". "Toată lumea știe că Iliescu e un fel de Nicolae Ceaușescu." La care am spus: "Nu e la fel, iar situația n-a schimbat în mod radical". Deci, România are probleme cu imaginea ei în lume, dar nu cred că e adevărat că nu s-a schimbat enorm și în bine. Nu cred că Iliescu a vrut vrednată, dar zina în care a apărut la televiziune și pînă astăzi, să recreeze ce făcuse Ceaușescu. Nu cred să fi vrut cineva, cu excepția unor membri ai familiei Ceaușescu. Ei bine, Iliescu mai crede poate în socialism...

Ca Gyula Horn, de ce nu?

Da, de ce nu? Da, de un cu totul alt fel. La urma urmei, nu e prost și toată lumea a aflat care e rezultatul comunismului, nimici nu vrea să se revină la asta, nu în Europa de Est în mod cert, nu în Polonia, nu în Ungaria.

Dar Rusia?

Rusia, nu știu, or fi cîștiva, dar chiar și acolo cred că aceia pe care-i catalogăm de comuniști sau naționaliști care vor să reconstituie o Rusie puternică și un imperiu rus puternic, nu cred că vor să...

...construască comunismul.

Nu cred că vor să construască iar comunismul și să-i omoare pe culaci.

Afi afirmații mai înainte că politica este un joc între elite. Ce credeți despre rolul elitelor după revoluție, pentru că ati spus, în același timp că, desigur, membrii nomenklaturii sănătății la putere? Ce credeți, deoarece

am auzit o explicație cu privire la mersul prea încet al României pe calea modernizării, care sună cam așa: "Știi, elitele dvs. sănătății nu au avut o circulație suficientă a elitelor după revoluție, aceasta e cauza...

...schimbării lente...

...schimbării lente". Ce credeți despre această?

Nu, nu cred că-i adevărat. În primul rînd, elita nu înseamnă nimic. N-am să vă dau nume, dar mă gîndesc la indivizi care au fost comuniști și care s-au schimbat. Da, Ceaușescu la 70 de ani nu se mai putea schimba, dar mulți oameni s-au schimbat. Mulți își schimbaseră părerea încă de pe timpul comunismului. Toți cei născuți, să zicem, în anii '50 și care erau adulți între 1975-1989 trebuie să-si fi schimbat părerea.

După Budapesta, după Praga, după Solidaritatea...

Întocmai. Și văzînd chiar ce se întîmplă în România. Deci, această elita și-a schimbat părerea, în mod clar, și este ea însăși o elită diversificată. Unora dintre vechii membri ai elitei nu le merge bine, iar alții, care sunt acuzați – unii pe care-i cunosc – că au fost membri ai elitei, erau într-o dizgrație totală în anii '80. Inclusiv Iliescu, către sfîrșitul anilor '80. Viața lui Iliescu era în pericol, n-a fost împușcat – de fapt, Ceaușescu nu a împușcat mulți oameni –, dar Iliescu nu mai era un adevărat membru al elitei, era pe linie moartă, cei care aveau contacte cu el erau tracasați de milice, interogați... Astfel, a spune că Iliescu era membru al elitei înseamnă să nu înțelegi situația. Apoi, dacă ne referim la cei cu funcții de rang mai mic, faptul că erau profesori sau că aveau funcții administrative nu înseamnă că făceau parte dintre vîrfurile elitei politice. La vîrf lucrurile s-au schimbat, iar oamenii de rînd și-au schimbat și ei, bineînteleas, părurile. Deci,

nu sunt peste măsură de alarmat, nu cred că o circulație a elitelor ar fi o idee bună. Să-i dai afară pe toți cei care au fost membri de partid este o idee groaznică. Atunci nu ar mai exista oameni cu studii. Așa că nu cred că astă explicație încetineala schimbării. Mai întîi de toate, schimbarea nu e chiar așa de lentă. Toți cred că schimbarea e lentă pentru că viața noastră e scurtă în comparație cu timpul necesar pentru ca să survină mari progrese istorice. Așa cum am spus la început, dacă vă spun "nu vă faceți griji, în 40 de ani totul va fi bine", astă nu-i prea bine pentru dvs. Astă, în primul rînd. În al doilea rînd, nu numai în România, ci – cred – în întreaga Europă de Est se aștepta cu adevărat un miracol. România era o țară extrem de săracă. În 1987 am fost la București și la Sofia – diferența era enormă. Sofia nu era un oraș bogat, dar era cu mult mai bine decât la București. De fapt, am avut și necazuri în Bulgaria pentru că i-am luat un interviu unui anume Iliov, care era mare în partid și care a devenit ulterior unul dintre ultimii conducători ai Partidului Comunist. M-am întrebat: "Cum vă place Bulgaria?". I-am răspuns: "Mi se pare foarte frumoasă, oamenii sunt bine îmbrăcați, se găsește mâncare din belșug în restaurante, și votă...". S-a enervat foarte tare și mi-a spus: "Ce, crezi că sunt un idiot? Nu-i nevoie să mintă... Ești american, nu-mi spui adevărul!". Atunci i-am spus: "Tocmai am sosit de la București". La care a zîmbit și a spus: "Înțeleg!". E oarecum amuzant.

Ce credeți despre schimbarea societății. Este posibil să modernizezi România lucrînd numai cu elitele?

Nu, nu! Membrii elitei actuale – unii dintre ei – sunt foarte capabili. Într-o societate normală – îmi place să folosesc termenul de normal – elitele se schimbă încet, cei capabili urcă, cei mai puțin capabili coboară. Astă e ceea ce se întîmplă acum. Celor capabili le merge

bine, urmează la rînd tinerii, așa că nu-i nevoie să schimbi totul – n-ar fi, oricum, destul de înțelept. Deoarece România a început de la o asemenea săracie și a trecut printr-o perioadă astă de grea în anii '80, o să dureze. Dar nu cred că este o criză mare. De fapt, nutresc o anumită simpatie față de regimul Iliescu. Uitați-vă ce a reușit să evite: războiul cu ungurii – a existat ceva violentă etnică, dar nu masacre pe scară largă, ca în Rwanda sau în Bosnia, care-i foarte aproape. Situația se îmbunătățește încet, tara s-a deschis spre Vest. Ar fi putut fi mult mai rău, ar fi putut fi omoruri în masă, de răzbunare... mii de oameni, zeci de mii de oameni... Ar fi putut fi un război civil în Transilvania, un război cu Ucraina și cu rușii pentru Moldova. O multime de lucruri rele s-ar fi putut întâmpla, dar nu s-au întâmplat. Deci, sunt foarte optimist și știu că există cîteva lucruri bune de spus despre regimul care a fost la putere, chiar recunoscind că nu toate sunt perfecte.

Ce credeți despre viitorul României în viitorii 30 de ani?

Cred că o să fie mult mai bine decât acum.

Despre acest pericol fascist...

Acesta ar fi singurul lucru de care trebuie să vă temeti. Este vorba de mai multe lucruri de care să vă temeti. Dacă extrema dreaptă, anticomunistă, adică grupul fascist, ajunge la putere... Adică dacă oameni care gîndesc ca Nae Ionescu sau Mircea Eliade ajung la putere, atunci lucrurile nu vor merge bine, pentru că se vor opune occidentalizării, integrării cu Vestul...

Există vreun pericol de autoritarism în România?

Autoritarismul antioccidental. Ceva în genul celui din Asia de Sud-Est, Chile...

Vă mulțumesc pentru acest interesant interviu.

Traducere de Andrei A. AVRAM

(urmăre din pag. 15)

Mai mult, dacă se compară amplitudinea aprecierilor explicite (pozitive + negative) în sondajele celor două instituții se constată o diferență sistematică, deci neînțimplătoare, în favoarea IRSOP-ului, în sensul că, în sondajul acestei instituții, numărul celor fără opinie declarată este mult mai mic (la unele personalități cu pînă 15% – vezi cazul Manolescu citat mai sus) decât apare în sondajele IMAS. Faptul poate ridica probleme destul de serioase de interpretare a cifrelor.

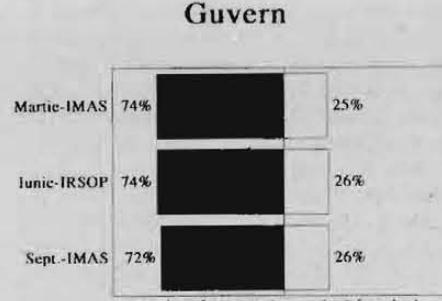
O a treia dimensiune importantă a sondajelor o constituie aprecierile publicului asupra principalelor instituții ale statului și, în special, asupra politicilor executivului. Pe această linie este greu de a decela vreo modificare semnificativă, judecătările severe din precedentele sondaje repetește aida. Astfel, păreri pozitive asupra activității generale a guvernului exprimă, succesiv, circa un sfert din populație: 25%, 26% și, în septembrie, 26% (procentele diminuindu-se însă atunci cînd se precizează domeniile de activitate). Valori ceva mai ridicate de satisfacție, în jur de o treime, se manifestă în raport cu activitatea Justiției: 34%, 38% și 33%, în vreme ce Parlamentul rămîne cu cota cea mai redusă de apreciere pozitivă: 19%, 24% și, respectiv, 21%.

Cum apreciați, în general, activitatea următoarelor instituții?

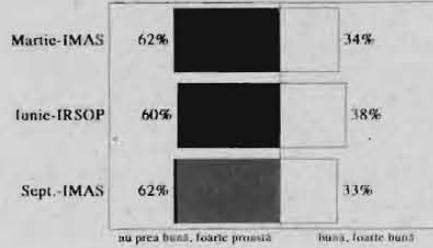
Parlament

Guvern

Justiție

O pondere de 60% o detin răspunsurile celor care cred că guvernul este pentru realizarea privatizării, față de 36% cu părere contrară. Și la această întrebare structura opiniei se menține relativ constantă. Cît privește încrederea în politica economică a guvernului, aceasta, după un recul al celor încrezători în iunie, pare a da semn că se întărește; oricum, procentul neîncrezătorilor se diminuează de la 48% în martie la 46% în iunie și la 42% în septembrie.

În fine, să mai spunem că sondajul din septembrie a conținut două întrebări incide. Prima este legată de intenția unor lideri sindicali de a antrena sindicalele pe care le conduc în activitatea politică. Reacția publicului apare destul de fermă:

57% se pronunță împotriva unei asemenea implicării, în vreme ce aprobarea vine doar din partea a 20% dintre respondenți.

Cealaltă întrebare se referă la efectul pe care îl va avea programul de privatizare al guvernului. Firește că aici răspunsurile transalte au fost destul de puține, oamenii, probabil neavând suficientă informație, au preferat variantele "Nici un efect" și "Nu știu". Totuși, este interesant că, dacă luăm numai răspunsurile negative și pozitive, se observă următoarea diferență: atunci cînd întrebarea se referă la viața personală, balanța înclină spre efecte negative, în timp ce, pe planul economiei naționale este întrevăzut mai curînd un efect pozitiv. Aceasta credem că reprezintă un indicău că populația nu numai că recunoaște necesitatea măsurilor de privatizare – lucru reieșit, de altfel, clar dintr-o întrebare explicită –, dar știe și faptul că astfel de măsuri pot lovi, pe termen scurt, în interesele individuale.

Așadar, al treilea sondaj "barometru de opinie publică", realizat de IMAS, pune, prin oglinda cifrelor statistice, în fața publicului larg, o serie de aspecte importante, de care foarte multă lume va ține seamă în continuare, oamenii avînd un sistem de referință în evaluarea proprietelor judecătări, iar liderii politici pentru ghidarea acțiunilor viitoare. Astfel, sondajele de opinie se impun înecul cu început și la noi, dovedindu-se o componentă fundamentală a oricărui sistem democratic. □

TRAIAN ROTARIU (born in 1947). Graduated from the Faculty of Mathematics and the Faculty of Philology of the University of Cluj-Napoca. Ph.D in Sociology at the University of Sorbonne, Paris, in 1977. He is the author of *School and Social Mobility in Developed Societies*. Currently, head of the Department of Sociology at the University of Cluj.

Subsidiaritatea și criza suveranității

STELA ARHIRE

The globalization of human activities in politics, economics, social and environmental fields contributes, more and more, to the crisis of sovereignty and of the nation-state, as a central component of the international society. The crisis of the authority relationships seems to explain the increasing tensions in the international system. While many voices speak about the transition to a new world order, the present one desperately needs more flexibility, both inside the states and in the international system. By its own experience, Europe may give a viable answer to it. The principle of subsidiarity through its dynamic nature may accommodate the sovereign prerogatives of nation-states in a continuously interdependent world.

Epoca pe care o trăim în prezent – ce a debutat în urmă cu cîteva decenii, dar de a cărei realitate am devenit conștienți abia după dramaticul an 1989 – este, mai întîi de toate, o epocă de tranziție spre o nouă mentalitate, epoca nașterii unui nou model istoric al relațiilor internaționale, care va afecta în timp, devenirea noastră pentru alte cîteva secole: este epoca Tratatului de la Maastricht, a redeșteptărilor naționale, a împărtășirilor globale. Într-un context în care, ca niciodată, toti ne reclamăm de la același ideal și tîndem spre aceeași prosperitate și bunăstare culturală, elitele noastre politice, guvernante și neguvernante, se regăsesc, deseori, în situația paradoxală de a-și afirma iluzorii obiective autarhice și, simultan, de a se se supune presiunii crescîndî a factorilor de interdependentă ce au globalizat nevoile și au universalizat aspirațiile culturale ale oamenilor.

Imaginea cea mai radicală a acestui paradox o reprezintă conflictul din fosta Iugoslavie, ce se desfășoară în imediata noastră apropiere și care aduce o provocare extraordinară mentalităților remanente ale celor ce aspiră la integrarea în universul de valori politice și teluri comune ale lumii occidentale, dar, în convingerile lor intime, împărtășesc "nedreptatea" cu care a fost încălcată, atît de des, suveranitatea și s-au produs astfel intervenții în treburile interne ale fostei federații iugoslave. Este foarte dificil să acordăm teoretic, de o manieră rezonabilă și coerentă, realitatea unei Europe în plină integrare, cu aceea a unui conflict devastator, ce poartă trăsăturile războaielor sfîrșitului de Ev Mediu cînd, prin sacrificii și sînge, popoare și națiuni au urmărit realizarea unor "construcții politice ideale în care națiunea și statul erau identice geopolitic".¹

Acest lucru este cu atît mai dificil, cu cît trăim, astăzi, într-o lume ce globalizează de o manieră progresivă activitățile umane, în care tendințele de "integrare interacționeză cu cele de fragmentare"² și dezintegrează, iar concepțele de suveranitate și stat-națiune³ se modifică permanent, căpătînd dimensiuni și conotații noi.

Provocarea deschisă la adresa suveranității statului, ca actor principal pe scena globală și în sistemul internațional de state, explică teama îndreptățită, de altfel, a autoritatelor statelor cu privire la restrîngerea progresivă a cîmpului tradițional de exercitare a prerogativelor lor.

Ordinea mondială și suveranitatea

Nu mai este un secret pentru nimeni că ordinea juridică internațională, ale-

cărei baze s-au pus în urmă cu trei secole și jumătate, prin Tratatul de la Munster și Pacea de la Westphalia, din 1648 – care au consacrat principiul egalității suverane în relațiile dintre state – a intrat în impas. Se vorbește tot mai des de o "nouă paradigmă în dreptul internațional",⁴ care să reflecte noua ordine politică, în care statul nu mai este singurul actor internațional, ci participă, alături de actori colectivi sau non-teritoriali – structuri și organizații internaționale guvernamentale și neguvernamentale, instituții, corporații și indivizi – la deciziile privind destinele omenirii.

Dezbaterea privind tendința de disoluție a statului suveran, de "erodare" a suveranității sale, rămîne deschisă: este statul-națiune, ca principală componentă a sistemului internațional, capabil să facă față globalizării crescîndî a activităților economice, sociale, politice, de protecție a mediului? Este el în stare să se legitimeze, în continuare, ca formulă politică de reprezentare a intereselor membrilor săi, indivizii, în contextul unui proces de reorientare a loialităților acestora și într-o lume care îi limitează de o manieră crescîndă, capacitatea și eficiența acțiunilor, în interior sau în exterior? Poate acesta să-și apere suveranitatea, care "îi conferă nu numai drepturi, dar îi impune obligații"?⁵

Deși suveranitatea nu mai este absolută, totuși, esența sa a rămas nealterată. La sfîrșitul anului 1992, secretarul general al ONU, Boutros Boutros Ghali arăta: "În timp ce respectul pentru suveranitatea și integritatea fundamentală a statului rămîne centrală, este indiscutabil că doctrina multiseculară a suveranității absolute și exclusive nu mai corespunde, în fapt, ca nefiind niciodată absolută, aşa cum a fost concepută în teorie. O cerință intellectuală majoră a prezentului este să regîndim problematica suveranității nu sâ-i slăbim esența, care este crucială pentru securitatea și cooperarea internațională, și să recunoaștem că poate îmbărcă noi forme și realize mai multe funcții...".⁶

Atributul esențial al statului suveran este *autonomia* sa, în sensul capacitații sale de a nu se supune unei autorități externe, decît dacă consimte prin "voiță" sa, prin autoritatea sa morală și juridică, la aceasta. Avînd în vedere că nici o țară nu este complet izolată de restul lumii, "suveranitatea este puterea, capacitatea acesteia de a alege întră mai multe alternative".⁷

Se afirmă, deseori, că dreptul internațional, participarea la organizații internaționale și, deci, asumarea unor obligații în acest cadru ar limita suveranitatea unui stat. Dreptul internațional a limitat progresiv atribuțile statelor în cel puțin două domenii: al protecției drepturilor omului și al folosirii forței militare; protecția

mediului înconjurător se afirmă ca un domeniu cu trăsături similare. În prezent, "datorită interdependențelor sociale și interesului general care predomină, statele se supun unor obligații mai numeroase decît cele care au fost create prin propria lor voîntă".⁸ Angajamentele politice asumate în cadrul unor structuri internaționale sau obligații ce decurg din participarea la organizații care practică votul majoritar sunt relevante în acest sens.

Dacă "atît timp cît există posibilitatea ca statul respectiv să părăsească organizația respectivă, de a alege întră cel puțin două opțiuni – de a accepta obligații comune sau de a părăsi organizația respectivă – suveranitatea sa nu este afectată".⁹

Dacă un stat membru al Uniunii Europene(UE) își rezervă dreptul de a părăsi Uniunea, suveranitatea sa finală este prezervată, chiar dacă *de facto* calitatea de membru al UE îi reduce din suveranitatea economică și politică. Atunci cînd statele devin membre ale unor structuri, organizații, alianțe regionale sau internaționale, ele cedează, în mod voluntar, din suveranitatea lor *proximă* pentru binele comun, dar atît timp cît există dreptul de a părăsi structura respectivă, suveranitatea lor *finală* rămîne neatinsă.

Atunci cînd se vorbește despre "erodarea" suveranității, trebuie să ne gîndim la modul în care *globalizarea* activităților umane limitează exercitarea autorității de către state, în domeniile ce țin de jurisdicția lor nemijlocită – "economic, privind capacitatea sa de a alege cum să-și administreze resursele creațoare de valoare, *cultural*, legat de libertatea sa de a hotărî asupra propriului mod de viață și de a decide asupra adoptării de obiceiuri, ideologii și valorii ale altor societăți, *juridic*, referitor la autoritatea unei țări de a-și elabora propriile legi și reglementări interfețe externe".¹⁰ Si nu în ultimă instanță, la cel *politic* ce "rezidă în statutul, puterea și independența unui stat-națiune în relație cu cele ale altor state-națiune care i-ar putea afecta, direct sau indirect propria bunăstare".¹¹

Totodată, trebuie să avem în vedere și relația inversă, de reacție la globalizare, și anume de *localizare*, de individualizare și descentralizare a activităților și proceselor decizionale la nivel substatal, regional. Pentru că sub impactul tehnologilor moderne și a altor multe surse care fac lumea și mai interdependentă și contribuie la pregătirea superioară a factorului uman, "modelele de identificare devin din ce în ce mai complexe, pe măsură ce oamenii își afirmă loialități locale, dar vor să împărtășească valori și stiluri de viață globale".¹²

Criza relațiilor de autoritate

"Erodarea" suveranității statului și, implicit, a conceptului de stat-națiune este doar un efect al unor procese dinamice ce se desfășoară în cîmpul relațiilor de autoritate. Aceasta este foarte plastic exprimată de *criza relațiilor de autoritate*¹³ prezentă în sistemul internațional, care rezultă din "capacitatea redusă a statelor și guvernelor de a găsi soluții satisfăcătoare la problemele majore de pe agenda lor politică, parțial, pentru că noile probleme nu sunt în întregime în jurisdicția lor, parțial pentru că vechile probleme sunt legate, tot mai mult, de elemente internaționale importante".¹⁴

Ea se referă, însă, atît la raporturile din interiorul statelor, între stat și cetățenii, ca și în sistemul internațional, în ansamblu. Astfel, în domeniul politic și economic, autoritatea este redirecționată, deopotrivă, către nivelele superioare, spre organizații internaționale, entități supranacionale și corporații transnaționale sau în cîmpul direcție, spre cîșaloanele inferioare, către comunități sau structuri sub-statale. În plan social și cultural, loialitățile sunt reorientate atît către norme și valori globale, cît și spre interese și preocupări locale.

Criza relațiilor de autoritate pare a fi

esența contradicției fundamentale din relațiile politice mondiale: între tendințele de *centralizare și de descentralizare*, ce îmbracă forma proceselor de *globalizare și localizare*, de *integrare și fragmentare* ce se înșînăcă nu numai la nivelul statelor, ci și la nivel substatal sau internațional.

Niciodată în istorie, legile fizice nu și-au găsit mai fidel echivalentul în domeniul proceselor macrosociale din sistemul internațional, ca în prezent. Pentru că relația *acțiune-reacție* (action-reaction) cu esența sa dialectică își găsește reflectarea în dinamica proceselor majore ce se desfășoară în societatea internațională: procesele de globalizare și cele de localizare, ce se dezvoltă ca reacție la dinamica accelerată a globalizării, fenomenele de dezintegre raportate la cele de integrare.

Ca reacție la procesul continuu de globalizare informațională, prin expansiunea în timp și spațiu a ideilor, valorilor, imaginilor, se manifestă o tendință firească a *indivizilor* de apropiere de comunitățile locale și regionale. Deficitul de autonomie produs de globalizare stimulează dezvoltarea de asociații și organizații diverse, întărirea rolului comunităților locale în care individul tinde să-și atingă confortul psihic necesar, *nevoie de identitate*. Aceasta este și o posibilă explicație ce se aduce proceselor dinamice de "consolidare a legăturilor între minoritățile etnice, de creștere a fundamentalismului religios, exemple evidente ale proceselor dinamice de localizare, generate de globalizare".¹⁵ Translația interesului individului spre comunitățile locale – mai apropiate de interesele, grijile și preocupările sale –, ca și preferarea formelor democratice de guvernare bazate pe voîntă sa legitimă exprimată, solicită tot mai mult statul și guvernele sale să se raporteze la interesele dinamice ale cetățenilor săi. Totodată, reprezintă o provocare la adresa autorității statului, nevoit ca, pentru a răspunde presiunilor crescîndî din interiorul sau din afara sa, să delege o parte din prerogativele sale unor structuri sub-statale sau suprastatale.

Intr-o logică similară, fenomenele de *integrare regională* constituie și o reacție la tendințele puternice de globalizare. Nu este întîmplător că ritmurile cele mai înalte ale cooperării regionale, accelerarea proceselor de integrare europeană, apariția structurilor de integrare regională în Asia-Pacific, America de Nord, în alte zone ale lumii s-au produs în ultimele decenii, simultan cu accelerarea globalizării.

Se vorbește azi, tot mai des, de *statele-regiune* ca "zone economice naturale", ale căror granițe sunt trasate de "lumea invizibilă a pieței globale de bunuri și servicii"¹⁶, interdependențe economice regionale fiind acum mai importante decît granitele politice: "În Seattle... Japonia este văzută ca vecin și partener comercial valoros".¹⁷

Si paradoxal, chiar în interiorul structurilor regionale se manifestă tensiuni puternice, din dorința firească a statelor de a-și păstra identitatea națională.

Intr-o Europă aflată în plin proces de unificare, care reduce într-o măsură crescîndă semnificația frontierelor, încurajarea diversității lingvistice este o metodă de a prezerva identitatea unei țări. După ce timp de mai multe secole, autoritățile de la Paris "s-au străduit să impună întregii națiuni o frâncă standardizată... în numele unității naționale... cu engleză străbătină Continentul... guvernul a ajuns la concluzia că limbile regionale ale Franței mai degradă îmbogățesc moștenirea națională, decît amenință identitatea țării".¹⁸

Pledind pentru o arhitectură europeană mai flexibilă, în cadrul dezbatelor ce se desfășoară, în prezent, în Uniunea Europeană, în perspectiva Conferinței interguvernamentale – ce se va desfășura în 1996 și care va realiza o revizuire a întregului sistem comunitar – premierul britanic, John Major, și-a exprimat recent convingerea că "statul-națiune va rămîne unitatea politică de bază în Europa".

Perspectivele statului-națiune

Reașezarea surselor de autoritate în sistemul internațional a condus la apariția unor tensiuni în sistem, ce diminuează autoritatea statului, producând modificări în competențele și funcțiile sale tradiționale. Aceasta nu înseamnă însă o renunțare la statul-națiune: "Statul suveran rămâne pilonul central al sistemului internațional" și își păstrează rolul său, de cel mai puternic actor internațional.¹⁹ El este necesar deoarece continuă să fie principalul izvor de ordine de drept în interiorul societăților pe care le guvernează, dar și pentru a răspunde aspirațiilor și intereselor cetățenilor privind bunăstarea colectivă și securitatea individuală. Si apoi, sub presiunea crescăndă a forțelor schimbării, statele au manifestat o incredibilă capacitate de a se adapta unei lumi în transformare.

Intr-o lume tot mai interdependentă, statul trebuie să se supună legii dinții a supraviețuirii sale în sistem, "înnocarea și adaptarea," trebuie "să învețe să-și părescă propriul drum, dacă peste un timp trebuie să-și recăștige legitimitatea proprie în plenitudinea sa".²⁰

Este, practic, ceea ce a realizat Germania în ultimele decenii. Aceștia îl limită la suveranității sale în aproape toate componente sale, părând a fi părasit drumul său astăzi de bine conturat în istorie, Germania se reîntoarce după cîteva decenii în toată puterea și strălucirea forței economice, politice și spirituale pe care o reprezintă.

Puțini pot să spună cum va arăta noua ordine mondială. Cert este faptul că sistemul creat în urmă cu cîteva secole pare să fi atins limitele flexibilității sale și că sistemul internațional de *transiție* către o nouă ordine mondială trebuie să răspundă, în primul rînd, criteriului *flexibilității*, pentru a face față presiunilor crescănde din interiorul său. Același criteriu trebuie să i se supună și statul, ca obiect al acelorasi presiuni din sistem.

Paradoxal, răspunsul la profunda dilemă a reformei globale pare să dea din nou prioritate Europei, leagănul actualului sistem modern de state, care prin experiența sa din ultimii 40 de ani, în domeniul integrării europene și prin căutările prezente privind viitorul *unității europene* ar putea realiza interferență unor interese și valori cruciale pentru transcendenta sistemului internațional.

Cel mai spectaculos element din arhitectura Uniunii Europene, care răspunde astăzi intereselor statului-națiune, cît și edificiului european în ansamblu este *principiul subsidiarității*, care poate asigura *flexibilitatea* sistemului european, prin conjugarea suveranității statului cu procesele de aprofundare a integrării, ce inevitabil produce o limitare a acesteia.

Subsidiaritatea în dreptul canonice și societatea civilă

Definit și ca principiu al minimei intervenții și folosit, în mod curent, ca principiu politic și juridic în sistemul comunitar, *noutatea* principiului subsidiarității nu e decât relativă, întrucăt în dubla sa perspectivă – raportul stat-cetățean și raportul stat-federal-state membre – a mai fost invocat și aplicat.

Prezent în currențul de gîndire reprezentat de John Locke, John Stuart Mill și Alexis de Tocqueville principiul subsidiarității a culminat în doctrina socială a Bisericii, care cauță să găsească un echilibru între stat și cetățean, între libertate și solidaritate.

După unii autori, originile subsidiarității pot fi identificate în Tratatul minor al lui Marc Aurelius privind relațiile dintre biserică de la Roma și alte biserici, care a reafirmat cererea bisericii africane de autonomie legitimă, în cadrul unei comunități universale.²¹

Prima mențiune papală la adresa sub-

sidiarității apare în 1931, în Enciclica "Quadragesimo Anno", unde Papa Pius al XI-lea afirmă:

"La fel cum este greșit să retragi de la individ și să acorzi unui grup ceea ce intreprinderea și activitatea particulară poate realiza, tot așa este o nedreptate, un mare rău și o perturbare a ordinii de drept, ca o asociație mai largă și mai complexă să-și atragă funcții care pot fi realizate eficient de societăți mai mici și la un nivel inferior."²²

Din acest moment, apreciază specialistii, principiul subsidiarității a început să figureze ca "cel dinii principiu al societății civile", iar datorită valențelor sale deosebite în practica democratică a luării deciziilor în societate, el se asociază valorilor de eficiență, libertate și justiție.

De la principiul federal la principiul comunitar

Principiul are rădăcini adînci în istoria federalismului, fiind apreciat ca mijlocul cel mai potrivit de a asigura o repartiție armonioasă a competențelor între colectivitatea superioară și colectivitatea inferioare, componente.

Pînă la momentul adoptării Tratatului de la Maastricht privind Uniunea Europeană, Comunitatea constituia, conform definiției celebre dată de Curtea de la Luxemburg, "o nouă ordine juridică de drept internațional, în beneficiul căreia statele și-au limitat, deși în domeniul restrînse, drepturile lor suverane"²³, iar doctrina a formulat acest cuvînt – *supranational* – pentru a sublinia, totodată, subordonarea ordinilor juridice naționale unei ordini juridice superioare și pentru a face ca această ierarhie să nu funcționeze decât în domeniul restrînse. Statele au rămas suverane în domeniul apărării, politicii externe și politicii lor monetare.

Tratatul de la Maastricht realizează o schimbare *calitativ fundamentală* în raporturile dintre Europa comunitară și statele sale membre.

Noutatea pe care o primește conceptual, ca principiu al dreptului comunitar – formulat și introdus în Tratatul privind Uniunii Europene (TUE), conform vizionii germane²⁴ – constă în aceea că marchează trecerea de la "o comunitate economică de tip *supranational*, la o uniune europeană, de vocație *federală*".²⁵

Este la fel de adevărat, că unele state membre au prezentat subsidiaritatea ca pe un mijloc de frînare a avîntului presiunii comunitare. Deosebit de relevantă, în acest sens, este poziția Marii Britanii care nu a acceptat introducerea cuvîntului "federal" în textul TUE. Solutia care a permis conservarea "vocației federale" a Uniunii Europene a fost, în posida supremării cuvîntului "federal", introducerea subsidiarității. Însuși premierul britanic a recunoscut, la acea dată, că "subsidiaritatea este cuvîntul ce salvează Tratatul de la Maastricht".²⁶

Doctrina arată că, din punct de vedere istoric, articolul 3B²⁷ a fost introdus în Tratatul de la Maastricht pentru a limita recurgerea la articolul 235(4) al Tratatului de la Roma, pe baza căruia Comisia și-a justificat dezvoltarea competențelor comunitare și astfel, dreptul comunitar s-a extins, în paralel cu restrîngerea capacitatii juridice a statelor în domeniile vizate. Astfel, s-a urmărit realizarea unui "echilibrul între solidaritatea ce unește particularitățile ce diferențiază statele... obiectivul precis pe care noua formulă de construcție europeană cauță să-l atingă, pas cu pas și caz cu caz, în respectul voinței fiecăruia. Iar principiul subsidiarității este expresia autentică a acestei formule".²⁸

Originalitatea principiului

Trăsătura principiului, care îi conferă o poziție privilegiată în construcția europeană – cu astăzi mult în prezent, cînd

se cauță formule noi pentru a acomoda obiectivul *lărgirii*, cu acela al *aprofundării*, al continuării proceselor de integrare, pentru "fortificarea" Europei în competiția globală cu celelalte "blocuri economice regionale" – și care răspunde criteriului "flexibilității" este natura sa "dinamică".

Consiliul European de la Edinburgh a constatat, la 12 decembrie 1992, că "subsidiaritatea este un concept dinamic, care permite lărgirea acțiunii Comunității, cînd circumstanțele o cer și invers, de a o restrînge, cînd ea nu mai este justificată".²⁹

Aceasta înseamnă că decizia va fi luată la nivelul care asigură eficiență maximă a acțiunii vizate, iar acest lucru va fi reglementat printr-o decizie politică a Comunității, ceea ce explică și "dualitatea" principiului, el fiind în egală măsură un principiu juridic și unul politic.

În acest sens, chiar dacă într-o primă fază, dimensiunea subsidiarității ce va prevale va fi aceea după care "puterile naționale reprezintă regula, iar ale Comunității excepția"³⁰ potrivit articolului 3B, așa cum rezultă din articolul G al Capitolului II al TUE: "în domeniile care nu sunt de competență sa exclusivă, în conformitate cu principiul subsidiarității, Comunitatea nu va interveni, decât dacă și în măsura în care, obiectivele acțiunii prevăzute sunt mai bine realizate la nivel comunitar", aceasta nu exclude ca, într-o fază ulterioară, atunci cînd circumstanțele o cer, printr-o decizie politică, Uniunea să procedeze la activizarea celeilalte dimensiuni, care ar da prioritate acțiunii la nivel comunitar.

În plan juridic, această trăsătură a conceptului este exprimată de "reversibilitatea cedării competențelor" neexcluzive³¹ între Uniune și statele membre. În cazul exercitării de către Comunitate a competențelor sale neexcluzive este suficient ca printre-un nou exercițiu al puterii, Comunitatea să anuleze rezultatul exercițiului său anterior, pentru ca reversibilitatea să fie posibilă. În acesti parametri se desfășoară, în prezent, activitatea de dereglementare a activității comunitare, pentru aplicarea principiului subsidiarității.

Mentionarea subsidiarității în TUE mai relevă o componentă deosebit de semnificativă a acesteia, pentru statele membre, și anume, *proximitatea și corolarul ei, diversitatea*.

Această componentă prezervă cîmpul de acțiune al statelor membre, acolo unele ele pot avea o contribuție valoroasă. Astfel, în domeniul educației, Comunitatea nu poate acționa decât respectând plenar responsabilitatea statelor membre, pentru conținutul învățămîntului și organizarea sistemului educativ, ca și diversitatea lor culturală și lingvistică. Acest aspect nu a lipsit nici din spiritul Tratatului: "Uniunea respectă identitatea națională a statelor sale membre ale căror sisteme de guvernare sunt bazate pe principii democratice".³²

*

Astfel, în eforturile deseori dramatice de realizare a noii arhitecturi europene, la intersecția valorilor și intereselor majore ale statelor europene, principiul subsidiarității oferă un cîmp larg de promovare a acestora, pentru finalizarea unității în diversitate a continentalui european. De înțelegere și aplicarea sa depinde, în viitor, prezervarea atributelor ce dau consistență suveranității naționale: prosperitatea și securitatea personală a cetățenilor.

NOTE:

¹ Raymond Pearson, "The Geopolitics of People Power: The Pursuit of the Nation-State in East Central Europe", în *Journal of International Affairs*, Winter 1992, Vol.45, No.2, p.499

² James Rosenau, "New Dimensions of Security: The Interaction of Globalizing and Localizing Dynamics", în *Security Dialogue*, Vol.25, No.3, September 1994, p.256

³ Notă: Conceptul de stat-națiune, așa cum este el folosit în acest studiu, nu exprimă compoziția etnică de ființare a statului, ci indică fundamentarea structurării de stat pe criteriul apartenenței tuturor cetățenilor la națiunea politică respectivă și nu la un anumit grup etnic.

⁴ Vede: Christoph Schreuer, "The Waning of

the Sovereign State: Towards a New Paradigm for International Law?", în *European Journal of International Law*, Vol.4, No.4, 1993

⁵ "Corfu Channel Case (United Kingdom v. Albania)", Individual Opinion by Judge Alvarez, International Court of Justice, 1949, în *International Law Cases and Materials*, American Casebook Series, West Publishing Co., St. Paul, Minn., 1993, p.14

⁶ B. Boutros-Ghali: "Empowering the United Nations", în *Foreign Affairs*, 71/89, Winter 1992/1993, p.98-99

⁷ John Dunning, *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Addison-Wesley Publishing Company, 1993, p.529

⁸ *International Law. Cases and Materials...*, p.14

⁹ John Dunning, *Op.cit.*, p.529

¹⁰ Ibidem

¹¹ Robert Gilpin, "Trade, Investment and Technology Policy", în *Emerging Technologies: Consequences for Economic Growth, Structural Change and Employment*, Giersch H., ed., Tübingen, 1987, p.381-409

¹² Ken Booth, "Security in Anarchy: Utopian Realism in Theory and Practice", în *International Affairs*, Vol.67, No.3, July 1991, p.542

¹³ Notă: Relațiile de autoritate sunt acele moderne ale unei colectivități, în care unii membri au dreptul sau jau inițiativa de a lua decizii, de a elabora legi, de a aloca resurse și de a formula politici pentru restul membrilor, care la rîndul lor le acceptă, le modifică, le resping sau, altfel spus, reacționează la decizii, legi și politici. (Vede James S. Coleman, "Authority Systems", *Public Opinion Quarterly*, No.44, Summer 1980, p.143-163)

¹⁴ James Rosenau, "The Relocation of Authority in a Shrinking World", în *Comparative Politics*, vol.24, no.3, April 1992, p.255

¹⁵ Idem, "New Dimensions of Security...", p.263

¹⁶ Kenichi Ohmae, "The Rise of the Region State", în *Foreign Affairs*, Vol.72, Spring 1993, p.78-79

¹⁷ James Rosenau, *Loc.cit.*, p.260

¹⁸ Marlise Simons, "A Reborn Provencal Heralds Revival of Regional Tongues", în *New York Times*, 3 May, 1993, p.1

¹⁹ Christoph Schreuer, *Loc.cit.*, p.453

²⁰ Richard Falk, "Explorations at the Edge of Time: The Prospects for World Order", citat în *International Law. Cases and Materials...*, p.19

²¹ J.E. Linnon, "Subsidiarity, Collegiality Catholic Diversity and their Relevance to Apostolic Visitations", în *The Jurist*, vol.49 (1989), p.403.

²² Dinah Shelton, "Subsidiarity, Democracy and Human Rights", în *Donna Gomien* ed., *Broadening the Frontiers of Human Rights*, Scandinavian University Press, Oslo, 1993, p.47.

²³ Decizia din 5 februarie 1963, *Van Gend En Loos*, Aff. 26.62 Rec., 1963, p.3.

²⁴ Articolul 72 al Constituției federale germane, referitor la competența legislativă complementară a Parlamentului federal, arată că:

I. În domeniul competenței legislative concurente, landurile au puterea de a legifera, astăzi timp cînă Parlamentul Federal nu va face uz de dreptul său de a legifera.

II. În acest domeniu, Parlamentul federal va avea dreptul de a legifera în măsura în care este necesară o reglementare juridică federală, atunci cînd:

a) o problemă nu poate fi eficient reglementată prin legislația unui singur land;

b) reglementarea unei probleme de către un land ar putea prejudicia interesul în întregime;

c) menținerea uniformității economice și juridice sau a condițiilor de viață dincolo de teritoriul în land, necesită astfel de reglementare.

²⁵ Jean Charpentier, "Quelle Subsidiarité?" în *Pouvoirs*, Nr.69, 1994, p.54

²⁶ S. Barber, "Le principe de subsidiarité et son contrôle", în *Mémoire du Centre européen universitaire*, Nancy, 1993, p.52

²⁷ Notă: Articolul 3B al TUE: "Comunitatea va acționa în limitele ce îi sunt conferite și ale obiectivelor ce îi sunt formulate de prezentul tratat. În domeniile care nu sunt de competență sa exclusivă, în conformitate cu principiul subsidiarității, Comunitatea nu va interveni, decât dacă, și în măsura în care obiectivele acțiunii prevăzute sunt mai bine realizate la nivel comunitar. Acțiunea nu va depăși ceea ce este necesar pentru atingerea obiectivelor prezentului tratat."

²⁸ Jean Charpentier, *Loc.cit.*, p.55

²⁹ "The Principle of Subsidiarity", *Communication of the Commission to the Council and to the European Parliament*, SEC(92), p.3

³⁰ Ibidem.

</

Political and economical co-operation between the Balkan countries

BOGDAN POPESCU NECȘEȘTI

The Balkans have always been one of the most sensitive and political unstable area of the European continent. If we think back at the political and military events like the Balkan War and mainly the World War One, we can notice that the name powder keg is unfortunately justified.

Romania, in its capacity as a Central European country that is adjacent with the Balkans has constantly been a part of the peacekeeping efforts in the region. During the period between the two world wars, Romania's efforts to prevent possible conflicts in the Balkans took very concrete forms.

The first attempt was The Pact of the Little Agreement. At first, it was the expression of an association that was conceived as a limited defensive military association among Czechoslovakia, Yugoslavia and Romania against a possible aggression from the part of Hungary, acting alone or in association with other countries. This alliance was completed by a defensive alliance, concluded between Romania and Yugoslavia against a possible aggression from the part of Bulgaria which may, at its turn take action alone or together with other states.

The whole system of agreements concerning the defensive alliance agreed upon among Romania, Yugoslavia and the Czech Republic was a mean of expressing the determination of the three states to be opposed to any revisionist claims and to defend the territorial status quo established by the peace treaty from Trianon of June 1920 and Neuilly sur Seine of 27 November 1919.

As Mr. Nicolae Titulescu, a famous Romanian diplomat, Minister of Foreign Affairs in the period between the two world wars, stated in his book "Romania's Foreign Policy," "Only in the Organisational Pact of the Little Agreement signed in Geneva on the 16th of February 1933, signed by Mr. Benes and Jevnic and myself we decided to consolidate the unity of action of the states which are members of the Little Agreement stipulating that none of the three states can conclude treaties with other states or to take actions which may modify their present international situation or to sign economic agreements which might have important political consequences without the approval of the other two partners."

Article 1 of the Agreement stipulates that there shall be created a Permanent Council of the states of the Little Agreement composed of the ministers of Foreign Affairs of the three countries or of the special representatives appointed to this end as co-ordinating body of the common policy of the group of the three countries. The decisions of the Permanent Council will be taken unanimously.

Article 7: There will be founded an Economical Council of the Little Agreement in order to progressively co-ordi-

nate the economic interest of the three states either among them or in their relationship with third countries. It will consist of specialists and experts in economic commercial and will financial domains and function as an auxiliary advisory body of the Permanent Council in its general policy.

The Pact of the Balkan Agreement signed among Romania, Turkey, Yugoslavia and Greece in Athens on the 9th of February represents another step towards securing peace in the Balkans that was taken by Romania with other countries in order to prevent conflict and aggression in the Balkans.

Article 1 stipulates Romania, Turkey, Yugoslavia and Greece mutually guarantee themselves the security on all the Balkan borders.

Article 2. The High Contractors commit themselves to concentrate of the measures that are to be taken if some events should occur that could effect their interests as defined in the present agreement. They commit themselves not to take any political action towards other Balkan countries that did not sign the present agreement without a previous mutual agreement and any political allegation towards any other Balkan country without the agreement of the other parts.

These were the major agreements that were meant to ensure the security in the Balkan for same of the Balkan countries between the two world wars.

Balkans and the Cold War Period

The political developments after World War II, were summarised briefly by Pedrag Simic in his article "After the Cold War: Europe, the Balkans and Yugoslavia," published in the "International Spectator," n. 4 October-December 1992: "During the Cold War, the geopolitical configuration of the Balkans was expressed by the 2+2+2 formula: Romania and Bulgaria (Warsaw Pact), Turkey and Greece (NATO), Yugoslavia and Albania (non-aligned or not part of either block). This configuration was essentially accepted by both superpowers although the Soviet Union occasionally made efforts to bring Yugoslavia back into the Eastern block".

The Balkans and Major Changes in Europe

The end of bipolarism is one of the major consequences of the changes that occurred in Eastern Europe after 1989. As Pedrag Simic observed in his article, mentioned above, "the changes resulted in a power vacuum in the Central,

Eastern and Southern areas of the continent". In this area new ethnic and border conflicts many almost forgotten were reasserted in Europe: the integration of Yugoslavia, ethnic and territorial disputes in Czechoslovakia, the Romanian-Hungarian dispute in Transilvania and above all the disputes on the territory of the former URSS have become the source of significant threats to peace and security in the region with repercussion on the Western part of the continent as well.

Under these circumstances, the regional and sub regional co-operation among the European countries has gained a tremendous importance.

Two major political concepts have redefined and revived lately: Mittel Europe and the Balkans. The first indication of the renaissance of Mittel Europe was Milan Kundera's article "Tragedy of Eastern Europe" published in New York in 1984. This concept was clearly linked with two factors: the declining of the global influence of the US particularly on the European continent and the German unification that was a sign for the starting of the strengthening process of Germany's international position. This has encouraged the revival of a specific Central European identity.

On the other hand, the term Balkan has a very precise meaning for the West as a backward area of Europe marked by clashing interests of numerous small nations and ethnic minorities.

Romania's initiatives concerning Economical Co-operation in the Balkans before the Outburst of the Yugoslav Crisis

Taking into account the traditions of over 60 years of collaboration (the organising of the Balkan Conferences from 1930 to 1933, the signing of the Pact of Balkan Agreement which functioned between 1934-1940, the pursing of the collaboration after the Second World War in spite of the existing ideological differences lead the six states Albania, Bulgaria, Greece, Yugoslavia, Romania and Turkey to a reshaping of their multi-lateral relations in the area during the period after the Second World War and at the end of Cold War. They reached also a peak of collaboration in 1991.

The common statement that was adopted at the Conference of the Foreign Ministers of the Balkan states that took place on 24-25 October 1990 in Tirana, was the sign for a start of an institutionalisation process. It was agreed to organise every year the conference of the for-

eign ministers of the Balkan countries. The position of co-ordinator was established. At the reunion of the high ranking officials of the Foreign Minister of the Balkan countries were in favour of the continuation co-operation in the economic and cultural domains and for the extension of this co-operation in the political domain in the future at the military level.

The Balkan collaboration assumed a parliamentary dimension as a consequence of the reunion at the Foreign Affairs Committees of the parliaments of the Balkan countries that took place in Bucharest between the 7-8 of May 1991.

It was decided to institutionalise this type of reunion, on an annual basis. It was also decided to create the Permanent Group for Balkan Co-operation (composed of 3-5 members from every foreign affairs committee that were meant to represent the perspective parliaments to the future parliamentary reunion of the Balkan states. The intensifying of the political and diplomatic relations in 1990-1991 enhanced the co-operation on various levels.

Among other things it was decided to

- organise annual meetings of the ministers of foreign trade or of the economy;

- create a research Institute Economic Co-operation of Balkan Bank and of a Chamber Commercial and Industry;

- create free trade areas in the region;

- annual meetings of defense ministers

- elaborate some confidence measures of a code of good neighborhood;

- install direct telephone connections among the foreign ministers of the Balkan countries for rapid communications;

- elaborate a Convention concerning the cultural, scientific and educational co-operation;

- elaborate a code of co-operation among all the Balkan states in ethical problems and those of minorities and to create a Balkan Institute on these problems.

Romania has set itself as an aim to develop the co-operation actions in the Balkan area according to its traditional role in the region taking into account the possibility offered by the subregional cooperation in the perspective of the European integration. We shall mention only a few actions in this respect.

Romania was the host of many working groups like those for the organization of an Inter Balkan Co-operation on economic problems similar to the CSCE conference in Romania (Bucharest 5-6 November 1991), the organising of an Agricultural data for the co-operation in the domain of economic exploitation of the mountain area (Paltiniș 17-18 May 1991) and those concerning the small and medium size enterprises (26-28 November 1991).

Balkan Co-operation after the Yugoslav Crisis

At the end of 1991, the Balkan co-operation was blocked. This fact led the postponing or cancellation of political and economic reunions. The decision making factors from the Balkan countries decided to "freeze the actions of Balkan co-operation. They are going to be resumed after the political and negotiated solving of the post-Yugoslav crisis. It was considered that it is only them that all the interested parts from the Balkans will be offered the possibility to participate in this co-operation, including those which cut themselves loose from Yugoslavia and express their clear choice in this respect.

Though the efforts of restructuring the regional co-operation have not been put an end to the most significant in this respect being the following.

The Bulgarian proposal launched in February 1992 concerning the convening of an International Conference (Forum) about the Balkans. This initiative aimed subsidiary to obtain pledges from the part of the countries adjacent to Bulgaria that they will have no territorial claims towards that country. Finally, the Bulgarian proposal was rejected by the Federate Republic of Yugoslavia.

The other proposal was the one advanced by the ex-prime minister of Yugoslavia, Milan Panic, during the tour that he made in August 1992 in a number of Balkan states concerning the foundation of a Balkan Economic Union (among Federal Republic of Yugoslavia, Romania and Bulgaria) which should start with an EFTA type of co-operation. The other aim should be the solving on completely modern basis of the problem of the national minorities. Panic's initiative was also aiming to get Yugoslavia out of isolation.

Another important action was the round table organised by the American Helsinki Chamber of Commerce and the Greek government in Athens on the 4th of December with the topic "The Balkans Co-operation and or Confrontation".

The reunion which took place at a time when the post Yugoslavian crisis was deepening underlined contradictory positions of the countries from the area towards the Balkan co-operation.

While the Greek representatives proposed the summoning of a Conference on Peace and Co-operation (with an obvious political contents linked with the Bosnian conflict and the potential conflictual situation from Macedonia, Kosovo, Sandjaj and Voivodina).

The Turkish representative stated in a very point-clack manner that "the conditions for mutual trust in the Balkan are not met, but he explained Turkey's interest for the co-operation in the Black Sea area and with the ex-Soviet republics from Central Asia.

Perspectives of the Balkan Co-operation

A Romanian Point of View

Objectively speaking, the pole of gravity of the relations in the Balkan region has moved away towards the ex-Yugoslav space. Any type of new form of co-operation in the region will be closely linked to the developments from the ex-Yugoslavia space, to its economic

recovery and the anchorage of the new states in the region in a normal network of relationships among themselves and the adjacent countries.

This is why instead of the former Balkan co-operation now we have a new outline of the co-operation area situated in south-eastern of Europe which encompasses Serbia, Montenegro, Slovenia, Croatia, Bosnia-Herzegovina, Macedonia, Romania, Bulgaria, Hungary, Austria, Italy and Turkey.

Among the preliminary measures which are bound to be taken in order to create a new co-operation area, two would be of utmost importance: one aiming at stopping the hostilities and the acts of violence, the re-establishing of trust and stability, and the second one oriented towards economic reconstruction. The reconstruction must be conceived by all the factors involved: the new republics, the neighbouring countries, the European Union, USA and the international institution.

The adjacent countries would confirm their position of equal distance towards all new republics, they will also pledge that they will take actions in order to restore trust and stability in the ex-Yugoslav space, that they will not be involved in any way in the internal conflicts and they will not contribute to their spreading. The neighbouring countries might present proposals in order to reintroduce the new republics in the normal web of relations in the area and in a broader sense in the international community. The process of creating a new south-eastern co-operation area could start by conveying a Conference for the Economic Reconstruction of the ex-Yugoslav Republics.

Romania, which has good relationship with all the five republics, might become a dynamic factor of the process, according to the following scenario. One could propose the summoning in Bucharest of a Conference for the Reconstruction of the New States, the neighbouring countries would be interested because the ending as soon as possible of the Yugoslav crisis is also their interest.

A second stage, which would depend of the way in which an initiative would be met and on the results of the conference would be that of promoting the idea of setting up of a more stable co-operation framework in order to put into practice the conclusions of the conference. This idea could be promoted theoretically in some seminars, round tables or by studies made by experts. Diplomatically, this is possible at the reunion of the European and international institutions (CSCE, NATO, UEO, UNO).

The neighbouring countries might organize themselves in a group of actions as "Friends of the People from Former Yugoslavia" which will support the come-back of Serbia and Montenegro in the European and international organisations, the raising of the sanctions that could still exist, the examination in the international bodies of the problem of the compensations of the damages created by the embargo, the diplomatic recognition of the all the new states, the enhancement of mutual relations.

A special place should be reserved to the opportunity of adopting by the states in the region for a Statement of Stability Life Together and Peaceful Co-operation.

The need to set-up a framework of stability and co-operation in the most sensitive area from Europe will be promoted mainly in the environment of the North Atlantic Treaty Co-operation Council.

After creating the premises, we might propose the summoning of a Conference

for Security and Co-operation in south-eastern Europe. The Conference could be conceived on three levels:

- the elaboration of a Political Statement which might sketch the framework of living together and co-operation among the participant states according to the international law;

- the recognition of territorial integrity and of the newly established borders;

- the identification of areas of common interest (economic trade and transportation activities);

- the establishing of a solid system of political dialogue and consultation which will contribute to the increasing of mutual trust and of the perception of security.

The conference is aiming to establish a co-operation mechanism and programme of activities and concrete projects which would lay the foundation of a new co-operation system.

Another important element of the co-operation in the south-east Europe could be the idea of creating a Balkan Forum.

The Balkan Forum could become a form of institutionalising the Balkan co-operation, and the expression of a new political partnership in the Balkans. It might represent not only a sign of the important political, economical and social changes occurring in Europe, but also an instrument which might be used by the countries involved in order to contribute to the strengthening of security and co-operation in the new political juncture by flexible integration in the structure of the new European architecture.

Romania supports the idea that the Forum must have as a top target the reassertion of the will of firm compliance by the Balkan states of the principles and provisions included in the Final Helsinki Document and in the Charta from Paris for a New Europe.

A possible General Statement of Principles signed by the heads of the states and governments of the Balkan states must refer also to the past achievements of the Balkan co-operation. The document may include also an official denial of territorial claims. This might have the value of a commitment.

The next step might be the Balkan summit. Apart from the states in this area which will sign the statement, there are other states which are situated very closely geographically and representatives of some European and international organisations might participate to the conference as observers.

Romania expresses its total openness towards the participation of all the independent states from the Yugoslav space which are internationally acknowledged. But it must be taken into account the fact the presence of some states should not determine the absence of others.

The future Balkan summit might also approach the idea of setting up a permanent secretariat of the Balkan Forum in Bucharest, for instance, which might include public servants from all the countries.

But ultimately, only the clarification of the situation in Yugoslavia could allow the development of an effective Balkan institutional co-operation on multiple levels.

Conclusions

As Daniel Nelson states in his article "Balkan Insecurities", published in the International Spectator no. 4, October-December 1992, "This is a region where any attempt to obtain or enlarge military or economic strength will threaten others, requiring protection from external

powers and/or resorting to authoritarian solutions from within. Both alternatives are indicative of internal insecurity which greatly heightens sensitivity to perceptions of external threat. The attempts made by any state to enlarge security via enlarged capacities at the aid of an external benefactor thus initiates a threat cycle, a slippery slope of perceived peril and fearful reaction that resolutely pulls the Balkan back into the cauldron of its past."

This quotation not only summarizes the political developments that have been taking place in the Balkans for a long time, but it indicates also the type of changes needed in order not to repeat the same pattern of political, social, economical and military behaviour that leads inevitably to confrontation.

In my opinion, political changes must occur at international level. They have to effect the institutions, the political culture and mentality together with the behaviour of the political actors.

A new institutional approach is needed in order to avoid new tensions in an already tensed international situation.

I think that the key word is the co-operation in competition among European and non-European countries. This type of co-operation aims to ensure in the end the integration of as many countries as possible in the European Union.

But, this integration process presupposes a number of stages of development on political, economical, and social level for all the European countries.

The co-operation in the Balkans area that one regarding the Danube Basin and mainly the economical co-operation in the Black Sea area are opportunities which prepare the countries for their future integration.

This regional and sub regional co-operation reasserts the importance of political and economical entities like Mittel Europe, The Balkans and the Black Sea.

On the other hand, these types of co-operation are an attempt to help at closing the gap between East and West and, at the same time, they represent an important part of the new architecture of the European security.

The institution, cultural and behavioural changes are also required from the Western partners.

They have to find new ways for protecting and promoting their interests without imposing a relationship of domination to other European countries.

The openness of the European institutions and the fair treatment which constantly avoids the doubled standards and states very clearly the rules and regulations for the admittance in the international organizations could be an important factor which might change mentalities, moderate political behaviours and consolidate institutions in Europe.

These changes might change at their turn the political culture of the European states to the extent to which confrontation and war may be replaced by competition, co-operation and integration in a politically and economically strong European entity. □

BOGDAN POPESCU NECSESTI
(born in 1964) Graduated from the Faculty of Foreign Languages Department German and English, 1987. He was also a postgraduate student of the National School for Politics and Administration Department for Political Science (1991-1993). Currently, expert in the Department of Foreign Relations, the Section for Analysis Synthesis and Parliamentary Documentation of the Chamber of Deputies.

C.S.C.E. la moment de bilanț

MIHAIL DOBRE

This article attempts to present the main features of the CSCE process during the Cold War period and to highlight the major developments that occurred after 1989. He considers that nowadays the major role assumed by the CSCE is in the area of conflict prevention, with a special reference to the necessity to act in the earliest possible stage of a potential crisis. In order to be successful, the CSCE needs the political will of the Participating States to act together.

Între 10 octombrie și 2 decembrie 1994 se desfășoară la Budapesta Reuniunea de evaluare a activităților întreprinse în cadrul Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE), iar aceasta va fi urmată de o Conferință a șefilor de stat sau de guvern din statele membre C.S.C.E. (5 – 6 decembrie a.c.). Este fără îndoială cel mai important moment al C.S.C.E. din ultimii doi ani, care își va pune pecetea asupra modului în care această structură pan-europeană – care însă prin componentă depășește ceea ce în mod convențional se consideră a fi Europa – va acționa în perioada ur-

mătoare. În consecință, importanța acestui moment pentru C.S.C.E. considerăm că justifică încercarea noastră de a vedea ce a fost, ce este și spre ce se îndreaptă forumul pan-european.

Vechea C.S.C.E.: O structură specifică perioadei războiului rece

C.S.C.E. a apărut, în anii '70, în urma

unui lung proces de negocieri, ca o acțiune destinată să pună bazele unui sistem pan-european de securitate și cooperare, care, în condițiile specifice ale Războiului Rece, viza inițierea dialogului între statele europene, SUA și Canada, și prin aceasta scăderea tensiunii dintre blocurile occidentale (democratic) și răsăritean (comunist).

Originea ideii privind organizarea unei conferințe asupra securității europene trebuie căutată în încercările URSS de a legitima *statu quo*-ul teritorial și politic prevalent în Europa după sfârșitul celui de-al doilea război mondial, la care statul sovietic a angajat și țările din Europa centrală și de est pe care și le subordonase politic și le înregistrase din punct de vedere militar în cadrul Tratatului de la Varșovia. Drept urmare, "Declarația de la București" a Comitetului Politic Consultativ al Tratatului de la Varșovia, din iulie 1966, a propus un număr însemnat de măsuri pentru întărirea păcii și securității în Europa, inclusiv întrunirea unei conferințe europene cu acest scop¹.

Dacă URSS și aliații săi europeni urmăreau îndeosebi recunoașterea *statu quo*-ului teritorial postbelic, ca și dezvoltarea relațiilor economice între Est și Vest în scopul contracărării declinului economiilor comuniste, țările occidentale erau, cu precădere, preocupate să realizeze progrese în domeniul securității militare și în acela al problemelor umanitare, în mod special în ceea ce privește circulația liberă a persoanelor, informațiilor și ideilor². În ciuda protestelor țărilor răsăriteene față de propunerile occidentale, cu privire mai ales la problemele umanitare, pe care regimurile comuniste le considerau ca fiind de afacerile interne ale statelor, documentul care a pus bazele C.S.C.E. – *Actul Final de la Helsinki* din 1 august 1975 – s-a constituit nu ca un text de compromis între două ideologii, ci ca unul încărcat de valori liberale, afirmate, este adevărat, de o manieră relativ ambiguă, atenuată³. Această stare a lucrărilor este reflectată, mai mult decât în oricare altă parte a Actului Final, în "Declarația cu privire la principiile care să reglementeze relațiile reciproce dintre statele participante", care este cunoscută mai ales sub numele de "Decalogul de la Helsinki". Dacă Principiul VII referitor la respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului reflectă concepția occidentală în această problemă, prescriind nu numai umanizarea relațiilor inter-state, ci și a comportamentului statelor față de individii aflați sub jurisdicția lor, insistența sovietică asupra inviolabilității frontierelor și integrității teritoriale a statelor a fost transcrită în Principiile III și IV, neputându-se însă obține "nici recunoașterea frontierelor existente, nici garanția permanenței acestora"⁴, întrucât textul documentului interzice orice modificare făcută prin violarea principiului nerecupererii la forță și admite (în Principiul I referitor la egalitatea suverană a statelor) că "frontierele pot fi modificate, în conformitate cu dreptul internațional, prin mijloace pasnice și pe calea înțelegerii"⁵.

Drept urmare, procesul început la Helsinki s-a constituit nu pe problematica statică dorită de sovietici, ci pe o problematică dinamică, de inspirație preponderent occidentală, care postula necesitatea schimbărilor pe cale pașnică în Europa. Astfel, el și-a propus un program, cuprinzător în care se regăseau probleme politice de importanță majoră, măsuri de creștere a încrederei și securității, protecția drepturilor omului, întărirea cooperării economice, științifice și tehnologice, protecția mediului înconjurător, îmbunătățirea contactelor umane, libera circulație a informației etc. O asemenea problematică vastă a fost structurată pe trei direcții majore, numite în cucerile diplomatice europene "coșuri", după următoarea formulă: probleme privind

securitatea europeană, cu accent pe aspectele politico-militare ("coșul unu"); probleme privind cooperarea în domeniile economiei, științei, tehnicii și mediu-ului înconjurător ("coșul doi"); probleme privind cooperarea în domeniul umanitar și în alte domenii ("coșul trei")⁶.

Având forma unei conferințe diplomatice cu reuniuni ținute pe o bază *ad hoc*, dar lipsită de organe permanente de natură administrativă sau politică, C.S.C.E. a evoluat, până la prăbușirea comunismului, în sensul consolidării crescănde a filozofiei politice liberale înscrise în *Actul Final de la Helsinki*, iar acest fapt a fost relevat cu precădere de trei documente. Primul dintre acestea a fost *Documentul final al Reuniunii de la Madrid* asupra urmărilor C.S.C.E. (6 septembrie 1983), care a întărit angajamentele relative la drepturile omului și a făcut din acestea obiect al cooperării concrete în viitor. Al doilea text a fost *Documentul conferinței de la Stockholm* asupra măsurilor de încredere și securitate (19 septembrie 1986), care a marcat o cotitură importantă în negocierile militare prin adoptarea unui pachet de măsuri de încredere și securitate, care prevedeau o procedură de verificare pe baza unui regim obligatoriu de inspecții la fața locului. În sfârșit, al treilea pas important a fost *Documentul final al Reuniunii de la Viena* asupra urmărilor C.S.C.E. (15 ianuarie 1989), prin care s-au înregistrat progrese de ordin calitativ în toate domeniile, dar în mod deosebit cu privire la drepturile omului, dezarmare și protecția mediului înconjurător⁷.

Documentul de la Viena a constituit apogeul realizărilor C.S.C.E. în perioada Războiului Rece, iar transparența activităților militare, ameliorarea accesului la piețe pentru economiile planificate și umanizarea relațiilor internaționale și a raporturilor dintre state și propriii lor cetățeni au făcut ca valorile democrației liberale să capete statutul unui ideal valabil pentru ambele părți ale continentului divizat⁸. Reuniunea ca atare, desfășurată între anii 1986 și 1989, a devenit un forum de dialog asupra evoluțiilor din estul Europei, iar prin accentul pe problemele "coșului trei", rebotezat ca "Dimensiune Umană", s-a oferit un sprijin important opoziției democratice din țările aflate sub dominație comunistică. Prăbușirea regimurilor totalitare din Europa centrală și de est în 1989, produsă fără îndoială de falimentul economic, social și moral al sistemului de tip sovietic și facilitată de refuzul lui Mihail Gorbaciov de a folosi armele pentru a apăra *statu quo*-ul, a fost stimulată și grăbită de C.S.C.E., care prin problema respectării drepturilor omului "a ajutat la subminarea stabilității aparente în Europa răsăriteană". Ea a agravat criza de legitimitate a regimurilor răsăriteene, care acceptaseră Principiul VII (al *Actului Final de la Helsinki* – n.n.) dar au fost refractare și incapabile să-l respecte. În același timp, ea a legitimat și stimulat opozitia politică, care și-a putut baza acum cererile pe angajamente internaționale asumate de guverne. În sfârșit, dar nu în ultimul rînd, critica Vestului în cadrul C.S.C.E. față de violările drepturilor omului a mărit prețul politic al represiunii în Est și a permis opoziției din aceste țări să aibă un anumit grad de protecție⁹.

Noua C.S.C.E. și imperativul adaptării la real

Revoluțiile din 1989 au înălțat domnia sistemului sovietic în Europa

centrală și de est și prin aceasta au schimbat premisele geopolitice pe care C.S.C.E. se bazase. Întrucât rațiunea de a exista a C.S.C.E. fusese reducerea tensiunilor și crearea de relații cooperative între Estul și Vestul Europei, iar după 1989 divizarea Europei s-a atenuat, cu tendințe de evoluție către dispariție, C.S.C.E. a fost pusă în situația de a-și redefini profilul și de a-și găsi locul adecvat în cadrul noii arhitecturi de securitate europeană pe cale de a se constituie.

Dezbaterea politică ce a început încă din primele luni ale anului 1990 cu privire la viitorul securității europene nu a putut duce la degajarea unei înțelegeri în sensul că C.S.C.E. ar fi destinat să constituie baza unui nou sistem european de securitate colectivă. Dar în rîndul statelor participante a fost posibilă conturarea unui consens cu privire, pe de o parte, la elaborarea unui sistem de norme, a unor noi angajamente de neconcepțut în perioada anterioară, iar pe de altă parte, în legătură cu crearea unei structuri instituționale care să definească noua C.S.C.E. Din punct de vedere normativ, se remarcă cu precădere *Documentul Reuniunii de la Copenhaga din cadrul Conferinței asupra Dimensiunii Umane a C.S.C.E.* (29 iunie 1990), care consacră triumful la nivelul întregului continent a unei concepții unice asupra raporturilor dintre stat și individ, axată pe noțiunile fundamentale ale *democrației pluraliste și statului de drept*. În cadrul acestui document, un loc aparte s-a acordat problemelor protecției minorităților naționale, fiind condamnate de o manieră categorică fenomenele care în mod tradițional au atentat la existența minorităților naționale și la drepturile persoanelor aparținând acestora (anume "totalitarismul, ura rasială și etnică, antisemitismul, xenofobia și orice discriminare împotriva oricui, ca și orice persecuție pe motive religioase și ideologice") și înscrindu-se prevederi neegalate încă sub raport cantitativ și calitativ¹⁰. Pe plan instituțional, prin prevederile *Chartei de la Paris pentru o nouă Europeană*, adoptată la 21 noiembrie 1990 cu ocazia celei de-a doua reuniuni la nivel înalt a C.S.C.E., au fost create un Secretariat (cu sediul la Praga), un Centru pentru Prevenirea Conflictelor (cu sediul la Viena) și un Birou pentru Alegeri Libere (așezat la Varșovia și transformat ulterior în Biroul pentru Institutii Democratice și Drepturile Omului) și au fost înființate două organisme în scopul dialogului politic: Consiliul Ministrilor și Comitetul Înaltelor Funcționari¹¹.

Evoluțiile politice în Europa după încheierea Războiului Rece nu au confirmat optimismul cu privire la intrarea facilă într-o eră a păcii și stabilității pe continent, profunzindu-se numeroase focare de conflict, ale căror cauze erau mult diferite de cele din perioada anterioară. Astfel a devenit clar că problemele securității europene nu puteau fi soluționate numai prin eforturile unei singure organizații, fapt recunoscut cu ocazia Reuniunii la nivel înalt a NATO de la Roma, din noiembrie 1991, cînd s-a considerat că sfidările la adresa noii Europe pot fi abordate "numai într-o structură de instituții interconectate, care să reunescă țările Europei și Americii de Nord" și în consecință, este necesară constituirea "unei noi arhitecturi de securitate europeană, în care NATO, C.S.C.E., Comunitatea Europeană, Uniunea Europeană Occidentală și Consiliul European să se completeze reciproc"¹².

Drept urmare, fiecare din structurile enumerate este chemată să contribuie la edificarea securității cu mijloacele care-i sunt specifice, conform particularităților sale. În absenta unor mijloace de tratare

a unei crize în desfășurare, nu a fost surprinzătoare orientarea noii C.S.C.E. către activitățile destinate prevenirii conflictelor, cu o privire priorităță asupra fazelor premergătoare transformării unui focar de conflict într-o criză deschisă. În acest scop forumul general european a intrat într-un proces de elaborare a unui număr important de noi proceduri, dintre care se cuvine a sublinia "mecanismul de la Berlin", creat în 1991 pentru consultări și cooperare în regim de urgență în vederea devansării conflictelor potențiale; "mecanismul de la Viena" care abilitățea o țară să solicite explicații cu privire la "activități militare neobișnuite" desfășurate într-o țară vecină; "mecanismul dimensiunii umane", care constă într-un sistem complicat de misiuni de experti independenti sau de raportori; diverse proceduri privind reglementarea pașnică a diferendelor etc¹³.

Mai mult decât astăzi, *Reuniunea de la Helsinki asupra urmărilor C.S.C.E.* (martie – iulie 1992), dincolo de enunțarea pentru prima dată de manieră explicită a conceptului "securității globale", care evidențiază și importanța pentru securitatea europeană a unor noi dimensiuni, precum cooperarea economică, în domeniul mediului înconjurător, în stabilirea de societăți democratice, în lupta împotriva terorismului și altele, dezvoltă în continuare capacitatea C.S.C.E. de acțiune în prevenirea conflictelor. Aceste este sensul creării funcției de *Înalt Comisar C.S.C.E. pentru Minorități Naționale*, al constituirii la Viena a *Forumului de Cooperare în domeniul Securității*, al dezvoltării unui sistem de misiuni de informare și de observare, precum și a deciziei de creare a unei capacitații C.S.C.E. cu privire la operațiuni de menținere a păcii, cu respectarea însă a prevederilor Cartei ONU și a responsabilității ONU în acest domeniu¹⁴.

Ultimii doi ani nu au făcut decât să amplifice această tendință a evoluției C.S.C.E., în condițiile existenței unor conflicte săngeroase în spațiul fostei Iugoslavii și a altora deschise sau în stare latentă pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice. Dezvoltarea instituțională a continuat – a fost creată funcția de *Secretar General*, s-a constituit un *Comitet Permanent* ca organism politic cu activitate continuă, s-au pus bazele unei *Adunări Parlamentare a C.S.C.E.* –, iar caracterul operațional al C.S.C.E. este în continuu creștere. Problema care se pune în prezent este însă aceea a rolului pe care forumul general-european trebuie să îl asume și a locului pe care acesta este menit să-l ocupe în continuare în ansamblul instituțiilor cu responsabilități în problemele securității europene.

Ce rol și ce loc pentru noua C.S.C.E.?

După încheierea confruntării ideologice specifică perioadei Războiului Rece, C.S.C.E. a cunoscut o creștere importantă a capacitații de implicare în probleme relevante pentru securitatea europeană și a dezvoltat structuri și proceduri menite, în principal, să dea glas unei formule celebre deja în viața politică internațională, aceea a *diplomatici preventive*. Evocînd dezvoltarea pe multiple planuri a C.S.C.E., ar fi nerealist să considerăm că acțiunile sale au fost întotdeauna încununate de succes. Mecanismele și procedurile amintite în articolul de față au fost arători folosire, iar reacția politică a structurilor abilitate ale C.S.C.E. a fost nu o dată încercată și mînată

de interesele particulare divergente ale statelor.

Dacă în ceea ce privește situațiile de criză deschisă, forul general-european nu a putut aciona cu succes datorită limitelor impuse de compoziția, structurile și capacitațile sale specifice, în domeniul preveniri conflictelor în faza lor timpurie C.S.C.E. s-a dovedit a fi totuși o structură eficientă, iar în această privință un rol deosebit au avut misiunile trimise în diferite zone cu potențial conflictual și mai ales activitățile desfășurate de Înaltul Comisar C.S.C.E. pentru Minorități Naționale. Motivat de formula "Capitalul investit în prevenirea conflictelor este capital bine cheltuit. Din punct de vedere umanitar, financiar și politic, prevenirea conflictelor este mult mai ieftină decât menținerea păcii sau reconstrucția unei societăți după un conflict violent"¹⁵, Înaltul Comisar a trasat calea pe care C.S.C.E. poate să se exprime în modul cel mai eficient la nivelul securității continentalului european.

Propunerile formulate de diverse țări participante în vederea Reuniunii de la Budapesta converg în direcția indicată de Înaltul Comisar, deși căile de punere în aplicare a unui asemenea rol sunt în mod inherent abordate de pe poziții diferite. C.S.C.E. este deci chemat să joace rolul pe care poate să-l îndeplinească cel mai bine, fără a se suprapune cu celelalte instituții cu atribuții în domeniul securității, cu care se dorește stabilirea unor raporturi de cooperare care să nu lase loc echivocului.

C.S.C.E. de acum diferă mult de aceea specifică perioadei Războiului Rece, C.S.C.E. a cunoscut o creștere importantă a capacitații de implicare în probleme relevante pentru securitatea europeană și a dezvoltat structuri și proceduri menite, în principal, să dea glas unei formule celebre deja în viața politică internațională, aceea a *diplomatici preventive*. Evocînd dezvoltarea pe multiple planuri a C.S.C.E., ar fi nerealist să considerăm că acțiunile sale au fost întotdeauna încununate de succes. Mecanismele și procedurile amintite în articolul de față au fost arători folosire, iar reacția politică a structurilor abilitate ale C.S.C.E. a fost nu o dată încercată și mînată

politică a statelor de a coopera pentru realizarea scopului comun. □

NOTE

1. Arie Bloed, *Two Decades of the C.S.C.E. process: From confrontation to cooperation*, în Arie Bloed (editor), *The Conference on Security and Cooperation in Europe. Analyses and basic documents, 1972-1993*, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1993, p. 4-5.

2. *Ibidem*, p. 5.

3. Victor Yves Ghebali, *Les valeurs de la Grande Europe, produit du laboratoire politique de la C.S.C.E.*, în *Relations Internationales*, 73, printemps 1993, p. 63-64.

4. *Ibidem*, p. 64.

5. *Conference on Security and Cooperation in Europe, Final Act*, Helsinki, 1975.

6. A se vedea Valentin Lipatti, *În transeale Europei. Amintirile unui negociator*, Editura Militară, București, 1993, p. 37-42.

7. Victor Yves Ghebali, *La diplomatie de la detente. La C.S.C.E., d'Helsinki à Vienne, 1973-1989*, Bruxelles, Brulyant, 1989, p. 104 și urm.

8. Idem, "Les valeurs de la grande Europe...", p. 69.

9. Stefan Lehne, *The Vienna Meeting of the Conference on Security and Cooperation in Europe, 1986-1989. A turning point in East-West relations*, Westview Press, Boulder/San Francisco/Oxford, 1990, p. 136-137.

10. Arie Bloed, "The C.S.C.E. and the protection of National Minorities" în ODIHR Bulletin, vol. 1, nr. 3, 1993, p. 1.

11. Arie Bloed, *Two Decades of the C.S.C.E. process...*, p. 12 - 13.

12. *Rome Declaration on Peace and Cooperation*, 8 November 1991.

13. Arie Bloed, *Two Decades of the C.S.C.E. process...*, p. 2.

14. V. Y. Ghebali, "Les valeurs de la grande Europe...", p. 78-80.

15. Max van der Stoel, *Keynote Speech to the C.S.C.E. Seminar on Early Warning and Preventive Diplomacy*, Warsaw, 19 January 1994.

MIHAIL DOBRE - born in Bucharest (1960). He graduated from the Faculty of History, University of Bucharest and holds a Master of Arts degree in Diplomatic Studies from the Diplomatic Academy of London. He currently works with the Ministry of Foreign Affairs.

SEMNAL

**ADRIAN PAUL
ILIESCU**
*Conservatorismul
anglo-saxon*
București, All, Seria Filosofie
politica, 1994, pag. 224,
lei 3.280

Aparută sub egida Centrului de Filosofie Aplicată din Universitatea București, lucrarea își propune să examineze conservatorismul din perspectiva rationalității și a supozitiilor cognitive care îi stau la bază. Sunt analizate tendințele conservatorismului către tradiție, libertate și evoluție "organică".

**SAMUEL
HUNTINGTON**
Viața politică americană
București, Humanitas, Seria
Societate civilă, 1994,
pag. 368, lei 3.500

Cunoscutul cercetător în științe politice, autor al recent-apărutei cări *Al treilea val*, a publicat în 1981 o incitantă prezentare a istoriei politice a Americii și a metodelor de acțiune politică. Cartea analizează decalajul dintre idealurile de libertate, democrație și individualism și realitatea instituțiilor americane.

BERNARD WILLIAMS
Introducere în etică
București, Alternative, Seria
Filosofie & Societate, 1994,
pag. 104, lei 2.000

Una din primele traduceri în română a unei lucrări aparținând domeniului filosofiei analitice a moralei, care prezintă o interesantă analiză a spațiului etic. Autorul tratează diferitele comportamente etice – amoralismul, subiectivismul, relativismul, utilitarismul – încercând să elucideze problema astăzi de controversată a raportării omului la moralitate.

Rugăm editurile ce lansează volume cu tematică politică, politologică, istorică să trimîtă semnale pe adresa redacției pentru a le face astfel cunoscute în țară și străinătate

SEMNAL

Pentru analistul politic care, mai mult decât cititorul obișnuit, ar căuta în cartea publicată recent de președintele Ion Iliescu*) date noi privind Revoluția română, ca și interpretări personale ale acestuia în legătură cu reforma din România, rezultatul ar fi dezamăgitor. În această carte nu apar puncte de vedere care să conducă la noi interpretări asupra evenimentelor politice din decembrie 1989 pînă în prezent, nu există nici unul din amănuntele inedite care fac deliciul istoricului, iar întregul edificiu al cărții ne apare scăldat în sosul deloc îmbigator al *limbii de lemn*.

Structural, cartea cuprinde trei părți: una în care președintele Ion Iliescu își prezintă succint (dar favorabil) activitatea și cariera politică de dinainte de 1989, alta în care se încearcă o analiză a Revoluției și a perioadei care i-a urmat și, în sfîrșit, ceea de-a treia, în care sunt conținute opțiunile președintelui asupra reformei din România, astăzi vizavi de ceea ce s-a făcut, cît și față de ceea ce trebuie să se facă în continuare.

Prima parte, care încearcă astăzi să analizeze sistemul comunist din România, cît și să prezinte (electoral, deci edulcorat) cariera domnului Ion Iliescu în acest sistem, e minău de interesul personal evident al autorului cărții ca participarea efectivă la activitățile sistemului să apară drept o veșnică disidență, ceea ce ar conduce la acumularea unui capital de legitimitate în dorința de a gîra în continuare trecerea României de la comunism la altceva. Numai că formulările eufemistice pe care le folosește atunci cînd descrie sistemul comunist trădează adevăratele poziții ale autorului. Comunismul românesc, cel care a produs sute de mii de victime, a zdrobit atîțea destine, a distrus întregi pătuiri sociale și a mutilat atîțea altele este considerat drept un "sistem ale cărui întruchipări s-au dovedit a fi în contradicție cu principiile pe care le proclama" (p. 20), despre *generația* (generalizare abuzivă, după părerea noastră) care a participat la instaurarea comunismului ni se spune că "era animată de ideea reînnorii sociale, pe baze democratice, de speranța edificării unei societăți noi, mai echitabile și mai deschise tuturor" (p. 29), iar organizațiile comuniste de tineret, care au operat atîțea excluderi pe motive politice din licee și

facultăți, sunt considerate drept "mîșcarea democratică a elevilor și studenților" (p. 30).

În această primă parte a cărții, președintele Ion Iliescu își face cu mare grijă dosarul de *disident* (iar nu de *opozant*, cum încearcă să se autodenumească la p. 17). Grijă se manifestă atunci cînd importante funcții (cum ar fi aceea de secretar CC al PCR) nu apar, iar îndepărțarea din altele de către Nicolae Ceaușescu apare ca o "eliminare politică" (p. 40). Din cîte știm, dl. Iliescu nu a demisionat din nici una dintre aceste funcții, ci s-a lăsat împins treptat în umbră de către dictatorul care puseșe rapid capăt (în 1971!) liberalizări declanșate în 1964. Semnificativ pentru faptul că dl. Iliescu vedea posibilă numai o reformare a sistemului comunist cu oameni dinlăuntrul lui, iar nu o trecere la capitalism, este și faptul că dintre opozanții și disidenții de dinainte de 1989 nu apar numiți în prima parte a cărții decât semnatarii "Scrisorii celor șase" (p. 44), nume de notorietate ca ale lui Paul Goma, Doina Cornea, Mircea Dinescu, Ana Blandiana, Andrei Pleșu, Octavian Paler etc. lipsind. Unele dintre ele apar în carte doar atunci cînd se vorbește de constituirea CFSN.

Nimic nou nu apare în interpretările președintelui Ion Iliescu asupra Revoluției, ca și asupra evenimentelor politice din anii 1990-1994. În afară de afirmația că îl cunoștea pe Petre Roman de dinainte de 1989 (p. 68), afirmație care contrazice interviuri ale președintelui anterioare cărții, viziunea acestuia nu s-a schimbat.

Dacă unele personalități implicate de partea Puterii în evenimentele din decembrie 1989, în venirile minerilor din cursul anilor 1990 și 1991, în numeroasele incidente în care Puterea a luat adesca o poziție clar *antidemocratică* și-ai revizuit punctele de vedere, președintele Ion Iliescu rămîne cantonat în "adevărul" său. Dîndu-ne senzația că acesta e o construcție prea fragilă ca să suporte modi-

Trecutul previzibil

ficări și revizuiri. Riscul unei asemenea atitudini e reprezentat de posibilitatea ca un astfel de eşafodaj să se prăbușească la un moment dat sub loviturile copleșitoare ale argumentelor care, o vedem din 1989 încocace, nu înțîrzie să se ivească. Din păcate, această atitudine trădează și incapacitatea funciară a președintelui de a-și asuma greșeli și de a cere scuze. Chiar vizavi de mulțumirile adresate minerilor care devastaseră Bucureștiul în 14 iunie 1990, președintele persistă în aceleași explicații ridicolă. Ca să nu mai vorbim de soarta pe care o hărăzea lui Ion Rațiu și lui Radu Câmpeanu în același discurs din 15 iunie 1990, la care nu mai face acum nici o referire.

În bună tradiție comunistă, președintele exageră (ca și în discursul tinut în fața minerilor în 15 iunie 1990) pericolul extremismului de dreapta, al legionarilor, considerind că "Activitățile întreprinse dinspre extrema stîngă pentru racolarea de adenți și simpatizanți nu s-au concretizat, deocamdată, în pași semnificativi" (p. 236). Ascensiunea PSM din ultimii ani contrazice evident această afirmație.

În ceea ce privește cea de-a treia parte a cărții, cea dedicată reformei trecute și viitoare din România, președintele Ion Iliescu rămîne mereu sub zodia generalității. Căci afirmațiile generoase nu pot tine locul unui program economic serios, iar jumătățile de măsură se pot dovedi mai periculoase chiar decât nici o măsură.

Mereu previzibil, în raport cu trecutul, dar și cu viitorul, președintele Ion Iliescu ne decodifică, într-un fel, în această carte succesul său electoral din 1990 și 1992, ca și mentalitatea unei părți considerabile a electoratului românesc: vagul și generalul, promisiunile lipsite de acoperire (dar care ascund o realitate foarte greu de suportat) sănătate mult mai ușor decât argumentele economice dure. Pentru cît timp însă?

Florin SICOIE

*) Ion Iliescu, *Revoluție și reformă*, Editura Enciclopedică, București, 1994.

CĂRȚI HUMANITAS pentru cititorii Sferei Politicii

Editura HUMANITAS

propune cititorilor acestei reviste o selecție din recentele sale cărți de sociologie, politologie și istorie.

- *Capitalism contra capitalism* de Michel Albert
- *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu* de Katherine Verdery
- *Concepțiile politice ale secolului XX* de Fr. Chatelet și Evelyne Pisier
- *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu* de Andreas Hillbruber
- *Despre libertate* de J.S. Mill
- *Originile intelectuale ale leninismului* de Alain Beçancon
- *Originile totalitarismului* de Hannah Arendt
- *Revolta maselor* de Ortega Y Gasset
- *Viața politică americană* de S. Huntington
- *Zvonurile* de J.-N. Kapferer

În pregătire

- *Istoria românilor* (ed. 1994) de Vlad Georgescu
- *Români. Tipologie și mentalități* de Claude Karnouh
- *Spațiul rasismului* de Michel Wieviorka

Cărțile Humanitas pot fi procurate de la cele 13 librării Humanitas din țară și de la difuzorii particulari sau comandîndu-le direct la EDITURA HUMANITAS – Cartea prin poștă, Piața Presei Libere 1, 79734 București.

Literatura economică românească s-a îmbogățit recent cu lucrarea *Contradicții ale tranzitiei la economia de piață*, avându-l ca autor pe economistul cu formătate matematică și pe omul politic Varujan Vosganian*. Cartea este prefațată de profesorul universitar Constantin Ionete, care apreciază că "modalitățile de abordare sunt originale, evident neconformiste, încărcate de diagnoză-avertisment și incită la reflecție"; în plus, consideră scrierea simptomatică pentru ieșirea din "ceata și apăsarea vidului teoretic, ce însoțește de cîțiva ani geneza trecerii la economia de piață".

Cartea are șase părți, 1. *Crizele proprietății*, 2. *Reformă spontană-reformă conștientă*, 3. *Restauratie socialistă-restauratie capitalistă*, 4. *Contradicții ale funcțiilor guvernării*, 5. *Principiul eficienței versus principiul egalității* și 6. *Echilibrul economic*, reprezentând, după cum însuși autorul o spune, în *Cuvînt înainte*, componentele unui eseу, evident unitar prin proiectul său: decelarea contradicțiilor continue de actualul proces tranzitoriu al economiei românești.

În povida prezentei unei anumite dialectici în structura textului, orice cititor al cărții poate sesiza cu ușurință caracterul însoțit al demersului ei analitic, care se conturează ca atare atât prin instrumentul pluridisciplinar alcătuit în chip aparte, cât și prin tenta filosofico-economică. Aceasta din urmă este evidențiată cu precădere de prezentarea căilor, oarecum în manieră heideggeriană, de transformare, pe calea reformei, a *onticului* (altfel spus, a unei existente lipsite de sens, respectiv, a "economiei socialiste") în *ontologic*, recte într-o existență cu sens, în spătă în "economie de piată liberă".

Sub raport doctrinar-economic, eseul poartă o pecete neoliberală, neoliberalismul fiind socotit de autor, pe bună dreptate, singura doctrină compatibilă cu tranzitia necesarmente obiectivă, intervenită după crahul economiei coercitive instituite de sistemul politic totalitar "rosu".

În analiza crizelor proprietății, autorul are în vedere proprietatea îndeosebi sub aspect juridico-economic; ansamblul formelor ei existente, dacă se evaluatează lucrurile din unghiul exigențelor formării unui sistem economic bazat pe piață liberă, este structurat inadecvat. Crizele sunt, în consecință, de tip constitutional, operațional, decizional și instituțional, cărora li se adaugă criza morală, întregindu-se astfel un sir patologic-economic, aflat în indisolvabilă legătură cu deturarea normei (juridice și morale) firești

O analiză insolită a contradicțiilor tranzitiei

și, deci, cu deturarea comportamentului natural al agenților economici. Deși crizele respective sunt generate politic, ele au, în fond, o determinare economică; cauza rezidă în alocarea antieconomică a resurselor pentru satisfacerea trebuințelor membrilor societății, alocare ce persistă datorită perpetuării vechii alcătuiri morfice a proprietății și datorită supraviețuirii economiei coercitive de factură totalitară "roșie". Cele cinci crize ar putea fi considerate probabil drept o criză pluriformă a normativului inadecvat procesului economic dezirabil și necesar, și ele au, după cum relevă autorul, implicații negative și în privința nașterii unei structuri sociale corespunzătoare.

O analiză comparată dezvăluie faptul că autorul se înscrise, prin maniera sa analitică, în spiritul actual al abordării proprietății, mai ales dacă luăm în considerație corelația dintre structura morfică a proprietății și alocarea resurselor aferente satisfacerii trebuințelor membrilor societății (a se compara cu tema *La propriété*, abordată în studiile publicate în *Revue économique*, volume 38, număr 6, noiembrie 1987, pp. 1081-1202).

Considerind cele cinci crize decelate de autor drept tot atâtea contradicții și admisind dialectica conform căreia dezvoltarea contradicțiilor pînă la paroxism poate conduce la prăbușirea sistemului economic hibrid existent, s-ar putea conchide asupra caracterului van al oricărei politici de conservare obstinată a unei structuri nefrești a proprietății în economia românească; o asemenea politică ar fi, evident, generatoare de suferințe pentru națiunea noastră și inevitabil favorizantă constituirii unei stări de instabilitate a societății.

În legătură cu reforma sistemului economic și social existent, autorul lansează două concepe, *reforma spontană* și *reforma conștientă*, primul desemnând o mutație reactivă, izvorată nemijlocit mai ales din determinism economic, iar al doilea desemnând o mutație constructivă-negativă, izvorată, în ultimă analiză, din conservarea credinței în rațiunea presu-

pus obiectivă a vechiului sistem economic – sistemul economiei coercitive. Văzute nu doar conceptual, ci și acțional, reformele în cauză, deși principal necontradicțiorii, se află totuși în contradicție, deoarece, ca să folosim sintagma metodologică a autorului, prima servește realmente transformarea onticului în ontologic, pe cînd a două încearcă o adaptare a onticului lipsit de sens la persistență funcțională, prin control, dirijare și inhibare a accederii ontologice.

Perioada tranzitorie actuală a economiei și societății românești consemnează prezența a trei restaurări: socialistă, capitalistă și mixtă. Reforma conștientă întreprinsă de forțele politice guvernanțe, arată autorul, servește, încă din decembrie 1989, restaurația socialistă, fără să se omită practicarea restaurației mixte, care conduce, îndeosebi în cîmp economic, la asocieri hilare și paradoxe.

Contradicțiile funcțiilor guvernării, decelate în partea a patra a cărții, sunt puse în legătură nemijlocit cu persistența esenței monopartite a instituțiilor statului. În aceste condiții, arată autorul, funcția executivă servește, chiar abuziv, crearea unei concurențe nelioiale între sectorul de stat și cel privat, faptul fiind ilustrat îndeosebi prin politicile monetară, bugetară, bancară, în domeniul veniturilor și în cel fiscal, sugestiv și perspective analizate.

O contradicție a tranzitiei este considerată și cea dintre principiul eficienței și principiul egalității; autorul o leagă de preponderența intereselor ce promovează "proprietatea socială"; acestea se coreleză cu anumit imobilism politic, în care, subliniază autorul, clasa politică guvernătoare, nelegată juridic de patrimoniul economic, îl domină prin forță statului și, bineînteleas, îl și irosește, în măsură semnificativă, prin gestiune neficientă și prin consumul parazitar al unei întinse birocratii și clientele.

Remarcăm din ultima parte a lucrării amprenta axiologică pe care autorul o conferă echilibrului economic.

În concluzie, se poate aprecia că eseul recenzat reprezintă o valoaroasă și surprinzătoare contribuție la analiza economiei românești în tranzitie și are un caracter novator pregnant sub raport teoretic, îndeosebi în cîmpul ontologiei și epistemologiei economice.

Virgil IONESCU

* Varujan Vosganian, *Contradicții ale tranzitiei la economia de piață*, Editura Expert, colecția *Economia României*, București, 1994.

SEMNAL

MICHEL DIDIER
Economia: regulile jocului
București, Humanitas, Seria Economie, 1994, pag. 320, lei 4.700.

O introducere în știința economiei, accesibilă și convingătoare, care oferă informații despre mecanismele pieței și limitele statului, modul de funcționare a pieței unice europene, impactul inflației asupra salariilor, nașterea, viața și moartea întreprinderilor și multe alte asemenea probleme care privesc orice cetățean.

CRISTIAN IONESCU
Sisteme constituționale contemporane
București, Șansa, 1994, pag. 224, lei 3.000

Lucrarea analizează cadrul general al sistemului constituțional în lumea contemporană și, în particular, sistemele constitutionale ale Marii Britanii, Canadei, Statelor Unite, Franței, Italiei, Republicii Federale Germania, Portugalia și Spaniei. Sunt oferite informații despre istoricul instituțiilor politice și despre sistemele de partide specifice acestor state.

IOAN MĂRGINEAN
Politica socială și economia de piață în România
București, Centrul de Informare și Documentare Economică, 1994, pag. 110

Propunându-să contribuie la definirea rolului politicilor sociale în condițiile tranzitiei de la economia de comandă la economia de piață, carteaua sociologului Ioan Mărginean prezintă o retrospectivă a evoluției acestui domeniu în cei patru ani de la Revoluție.

MIRCEA ELIADE
Imagini și simboluri
București, Humanitas, Seria Mari autori români, 1994, pag. 240, lei 2.750

Apărută inițial la Editura Gallimard în 1952, carteaua conține eseuri axate pe ideea că simbolismul este prezent pre tutindeni în gîndirea religioasă, ca și în oricare alt domeniu al gîndirii.

Rugăm editurile ce lansează volume cu tematică politică, politologică, istorică să trimîtă semnale pe adresa redacției pentru a le face astfel cunoscute în țară și străinătate

SEMNAL

Sidney Hook și inteligența democratiei

...În 1988, cel puțin, la Institutul Hoover al Universității Stanford, din California, ceaiul de după-amiază oferă prilejul de întâlnire zilnică a tuturor membrilor ilustrei instituții conservatoare. În jurul măștutelor pe care se aflau, de regulă, ultimile ziare și reviste, se așezau la întâmplare și nu chiar, cei interesați să continue o discuție începută cîndva, cei curioși să întrebe cîte ceva pe vreunul din "marii clasici" ai anti-comunismului aflati acolo, ori cei ce vroiau numai să asculte, dacă nu și să participe la dezbatările pe temele cele mai diferite ce se nașteau acolo – de la enigmele (să spunem încă) nedezlegate ale proceselor staliniste și pînă la problemele (pe atunci fierbinti) ale campaniei electorale americane. La "ceaiul de după-amiază" într-o zi din primăvara lui 1988 mi-am făcut intrarea oficială, firește emoționant, în venerabila instituție, prezentat tuturor de maestru meu de atunci, celebrul istoric britanic Robert Conquest. Si, după obiceiul casei, după ce am strîns multe mîini și am auzit multe nume înscrise pe cărți celebre, am fost lăsat... în voia mea, maestrul meu fiind imediat "provocat" la o discuție privind, dacă nu mă înșeală memoria, rolul lui Stalin în moartea lui Kirov, subiect care mi-era desigur complet străin, și care nici nu prea interesa...

La masa de alături se discuta în contradictoriu dacă nu știu ce schiță a lui Bulgakov, de curînd (re)descoperită, nu dădea și "chieia" asasinării lui Lenin de către Stalin... Iarăși, o temă foarte departe de mine... Relațiile dintre putere și privilegii în tările comuniste erau desigur interesante, dar la masa unde se dezbattea tema nu era nici un loc liber. Mai departe se auzeau comentarii nu tocmai flatante la adresa candidaților în alegerile prezidențiale ce urmau să vină – din nou un subiect în care un oaspete, ca mine (aveam pașaport românesc), era mai potrivit să nu se amestece, nici măcar trăgînd cu urechea... Si, timid, m-am apropiat de o masă la care nu se afla decât un domn în vîrstă, venit mai tîrziu – și căruia nu-i fusesem prezentat – aplecat asupra... ziarului "Wall Street Journal". Mi-a zîmbit și m-a invitat să iau loc, explicîndu-mi cu seriozitate: "Nu este un ziar grozav, dar este mai puțin rău decât celelalte. Parcă exagerereză mai puțin..." Si a adăugat: "Eu sunt Sidney Hook...".

...Așa l-am întîlnit pentru prima oară pe unul dintre cei mai influenți gînditori ai Americii moderne. Mărturisesc sincer că nu auzisem pînă atunci de S. Hook. Deși avusesem profesori onorabili de filosofie la Facultatea de Matematică, gînditorii contemporani nemarxiști erau

criticați mai degrabă în treacăt, împărțiti în "bîetti" – care nu ajunseră încă la înțelepciunea marxistă – și "ticăloșii" – care îndrăzneau să discute ori chiar să nege acea "culme" de netrecut – și probabil S. Hook nu era considerat destul de marcant spre a fi băgat în seamă și introdus într-o din aceste distințe categorii (deși bănuiesc că, american fiind și elev al pragmatismului J. Dewey, locul lui era printre ultimii...). Cărțile filosofului american nu fuseseră desigur traduse în românește, și nu-mi erau cunoscute. Iar gînditorii occidentali pe care îi frecventam prin contrabandă, în lecturi ilicite, erau, poate ca urmare a eurocentrismului nostru tradițional, mai toți francezi, germani și (rar) britanici (ca Sir Karl Popper), dar mai deloc americani (cu excepția autorilor de succes sigur ca A. Toffler, de pildă). Bănuiesc că și alii români erau ori mai sănătoși în aceeași situație. O sumară fișă biografică îmi pare astfel un gest de elementară poliție față de cititorul meu român, chiar mai bine informat în 1994 decât eram noi cu zece ani în urmă. Născut la 20 decembrie 1902 în New York, elev al lui J. Dewey la Universitatea Columbia, după publicarea tezei de doctorat preferată chiar de acest clasic al pragmatismului ("The Metaphysics of Pragmatism", 1927) S. Hook devine profesor la New York University și conduce catedra de filozofie a acesteia timp de 35 de ani (1934-1969), retrăgîndu-se ca "profesor emerit" în 1972. Din 1972 și pînă la moartea sa (12 iulie 1989) a fost membru al Institutului Hoover (numele complet: Institutul Hoover de studii asupra războiului, revoluției și păcii de la Universitatea Stanford). Din cele mai mult de o mie de lucrări apărute sub semnatûră sa, menționez John Dewey: His Philosophy of Education and Its Critics (1959), Political Power and Personal Freedom (1959), Reason, Social Myths and Democracy (1965), Academic Freedom and Academic Anarchy (1970), Revolution, reform and Social Justice – Studies in the Theory and Practice of Marxism (1975), The Hero in History: Myth, Power or Moral Law? (1978), Philosophy and Public Policy (1980), Marxism and Beyond (1983), Out of Step (1987), și Convictions (1989). Prestigioasa colecție Prometheus's Great Books in Philosophy Series îl include printre clasici, și tipărește cartea sa Paradoxes of Freedom într-o serie ce cuprinde nume ca Platon, Aristotel, Descartes, Spinoza, Kant, Hegel, Fuerbach, Rousseau, Berkeley, Burke, Paine, Bentham, Mill, Locke, Hobbes, Marx și Engels, Hume, Nietzsche, Machiavelli – lista "modernilor" fiind extrem de redusă (W. James, B. Russel și încă cîțiva). S. Hook a prezentat American Philosophical Association (Eastern Division), a fost numit în 1985 Jefferson Lecturer pentru National Endowment for the Humanities, iar în 1986 a primit cea mai înaltă decorație civilă americană – și anume Medalia Libertății. Într-o singură viață, aş zice că nu este ușor să faci și să obții mai mult...

...Întâmplarea a făcut aşadar să-l întîlnesc pe acest clasic al filosofiei sociale și politice americane înainte de a-l fi cîtit, și nu invers, cum se întâmplă de cele mai multe ori. Este aceasta numai un dezvantaj? Si da și nu. Desigur un profesionist nu poate fi decât cîștigat atunci când în discuțiile "pe probleme" se arată că li se curent cu literatura. Dar, îngă S. Hook am avut adeseori impresia că profesorul era ușor agasat de cei ce îl cîteau ostentativ ori îi cereau să vorbească despre teme din opera lui. "Eu scriu mai bine decât vorbesc", spunea odată; "și nu am nimic de adăugat la ceea ce am spus atunci". La discutabilele dar de neevitat "avantaje" ale cunoașterii omului înaintea operei, pe care le-am trăit lîngă S. Hook, menționez însă posibilitatea de a mă fi bucurat din plin de extraordinarul farmec nu de tot lîvreșc al acestei mari personalități. Mai degrabă amuzat de discuțiile savante, care bănuiesc că îi păreau plăcitoase și adesea naive, S. Hook era extrem de in-

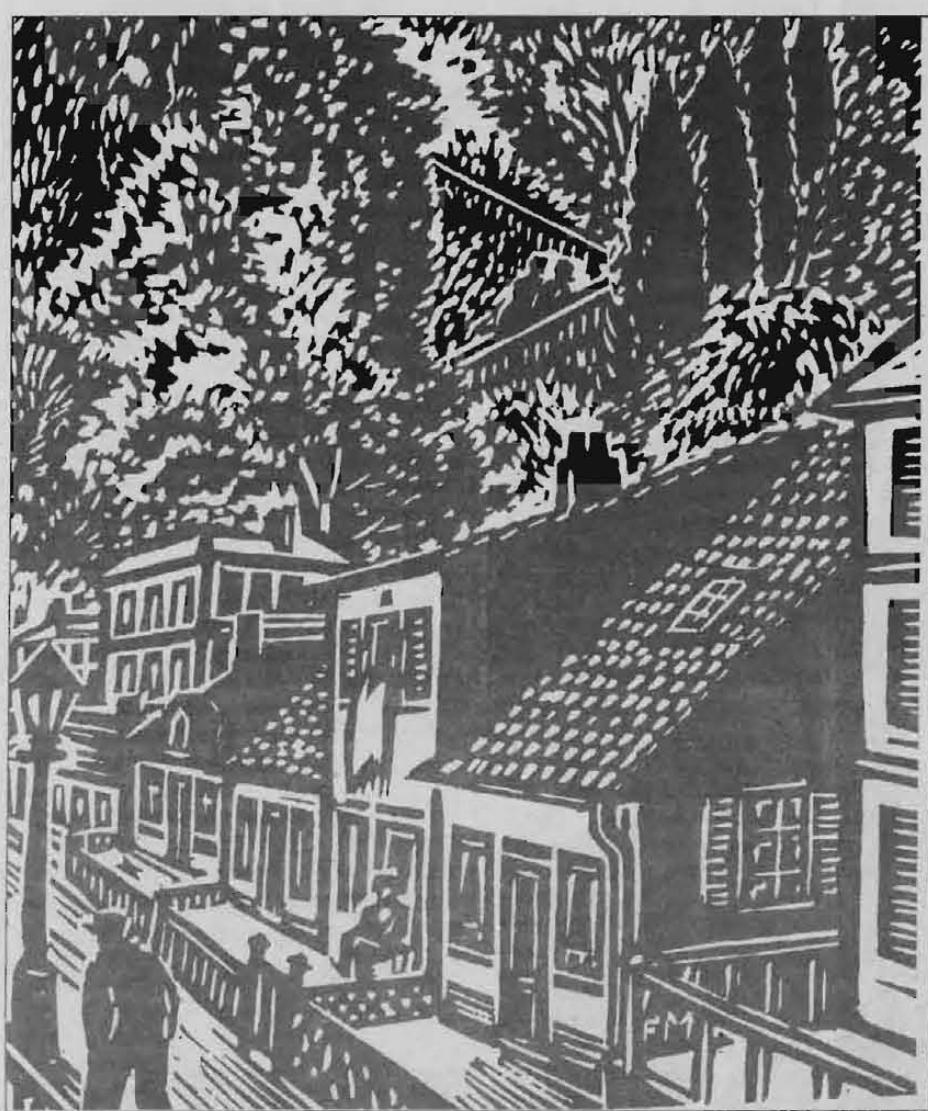
teresat de ceea ce se întâmplă acum, în lume, și ascultă cu extremă atenție cele mai diverse și uneori chiar diletanți pări. Era de o seriozitate extremă în tratarea oricărei probleme intelectuale ori politice; și era iritat cînd auzea expresia "asta nu are nici o importanță". Ce arăgașă! – l-am auzit odată zicînd, după ce cineva spuse ceva legat, dacă nu mă înșel, de programele analitice ale unor cursuri la Universitatea Stanford, pe atunci într-o fază de reformare poate excesivă (se propunea depășirea euro-centrismului cultural și reorientarea unor cursuri pe tradiția afro-asiatică, lucru cu care S. Hook era mai în parte de acord); și bătrînul profesor adăuga: "Cine oare poate spune cu certitudine ce este important și ce nu este, mai ales dacă se referă la educație?" Iar în discuțiile pe temele comunismului și eu, așa cum am văzut mai tîrziu ce se întâmplă și cu ceilalți interlocutori ai lui S. Hook, eram sfîrjeinit: aveai impresia că acest filosof newyorkez ce nu trăise o singură zi sub dictatura proletariatului ori urmașelor neleguiurilor acesteia știa deja tot – în particular, și ceea ce ai fi vrut tu să spui... Si abia mai tîrziu, cînd am citit textele profetice ale acestui vizionar, care "știa totul" mult înaintea altora – de pildă, a "noilor filosofi" francezi – am înțeles acea tristează așezată și acea umbră de umor, luminat de bunătatea și generozitatea marei inteligențe, cu care urmărea "boala roșie"...

L-am văzut ultima oară pe S. Hook cu numai cîteva luni înainte de plecarea sa dintre noi, cînd i-am solicitat, la îndemnul prietenei M. Latynskaia de la centrul W. Wilson al Institutului Smithsonian, să prezideze o masă rotundă privind intelectualii din Europa de Est. Mi-a zîmbit trist – oare său surîdea și Anatole France? – și mi-a spus că, la vîrstă lui și cu sănătatea sa subredă, nu vrea să provoace inutil Providența, cu ajutorul avionului (cu alte cuvinte, că la vîrstă lui nu mai poate călători). Spre mirarea mea însă, mi-a recomandat drept posibil înlocuitor pe unul dintre adversarii săi declarati întru idei, și anume pe liberalul I. Howe. "Deși am pornit împreună, sănătatea de cînd nu mai sănătatea de cînd nu mai sunt de acord cu el; dar cred că i-ar folosi să vă întîlnească pe voi, cei "proaspeti" din Est, care știu ceea ce el nu vrea să știe – și anume că socialismul lui (și al nostru, de tinerețe comună), pur și simplu nu funcționează"...

L-am auzit o singură dată pe S. Hook ridicînd vocea: atunci cînd cineva a încercat să "scuze" o dictatură militară sud-americană (atitudine din păcate destul de întîlnită atunci în cercurile anti-comuniste) prin necesitatea de "a se apăra de comunism", cu un adaos derisoriu la adresa "slăbiciunii democrației". "Dictatura rămîne dictatură. Iar cu democrația nu se glumește", a spus răspicat bătrînul întelept; și a părăsit ostentativ încăperea.

Cititorul român se va putea convinge singur, din paginile care urmează, de adîncă încredere a filosofului american în valorile fundamentale ale democrației. După părerea mea, acest text profetic, publicat înaintea celui de-al doilea război mondial – deci înainte de Auschwitz și de dezvăluirile lui Soljenîțin, ca și de confuziile astor strălucitori "tovarăși de drum" care ne-au rătăcit tinerețea – își păstrează întreaga actualitate. Repertoriul de concepte, de pildă, poate fi preluat de orice introducere elementară în fascinantul subiect al democrației ca mod de viață. Iar precizia analitică a expunerii rămîne exemplară. Adevaratele "pagini fundamentale" ale gîndirii moderne americane.

Mihai BOTEZ
New York, aprilie 1994

Cel mai mare omagiu democratiei, ca ideal de viata sociala, este adus involuntar in *apologiiile* dictatorilor lumii moderne – Hitler, Stalin si Mussolini. Pentru ca toți aceștia insistă, în cele mai acute tonalități, că regimurile pe care le controlează sunt de fapt, în ciuda aparentelor, democrații “într-un sens superior”. De exemplu, într-un discurs rostit la Berlin, în septembrie 1937, Mussolini proclama faptul că “cele mai mari și mai solide democrații care există astăzi în lume sunt Italia și Germania”; în timp ce Stalin, după cea mai sângeroasă epurare din istorie lăuda constituția care îi poartă numele – o constituție care stipulează în mod expres (secțiunea 126) controlul tuturor instituțiilor social-politice de către Partidul Comunist minoritar – ca fiind cea mai democratică din întreaga istorie. Chiar aici, în America, datorită necesităților politice externe ale diverselor dictaturi, partizanii acestora își drapează în steagul american programul lor de “singe și oțel”, prezentând zgromotos că sunt apărătorii democrației americane. Astfel, într-o scrisoare către *New York Times* (20.07.1938), Fritz Kuhn vorbește despre americanii care au devenit membri ai “Bund”-ului german (naziști), “datorită credinței lor în devotamentul acestuia față de instituțiile SUA”. Cu și mai multe surse și trăimițe, Partidul Comunist American și-a proclamat dragostea pînă la moarte pentru democrație, cu presupunerea că americanii fie nu citesc, fie nu au memorie. Ambele afirmații reflectă doar necesitățile politice externe a Germaniei, respectiv a Rusiei.

Faptul că și cei mai mari dușmani ai democrației se simt obligați să-i aducă o recunoaștere demagogică este un semn elovent al potrivirii firești a idealurilor democratice la spiritul modern și al audi- enței lor universale.

Dar constatarea că dușmanii democrației, pare-se cu oarecare succes, au îndrăzneala de a expune cu arătanță principiile pe care le-au trădat astăzi de flagrant în practică, este un semn elovent că aceste principii sunt ambigui.

Acordul asupra ideilor neclare *ascunde* doar diferențele, nu le și *rezolvă*. Mai devreme sau mai tîrziu, acest acord generează confuzie, iar confuzia alimentează neîncredere. În final, se dezvoltă o ranchiuă veninoasă care este astăzi de preocupată în a distrugă dușmanul, încât este oarbă la deosebirile reale.

Analiza conceptului de democrație nu este doar o problemă teoretică pentru academicieni. Omul obișnuit care își afirmă credința în democrație trebuie să înțeleagă clar ce semnificație îi atribue. În caz contrar, problemele reale care îi despart se vor pierde în confuzia de cuvinte emotionante pe care demagogii le evocă cu abilitate pentru a-și ascunde adevărata intenție.

Există o etică a cuvintelor. Si dintre toate cuvintele vocabularului nostru politic, nici unul nu are o mai mare nevoie de analiză precisă și folosire riguroasă ca acela de “democrație”. Oricine poate utiliza un cuvînt ca semn pentru orice idee, cu condiția de a face suficient de clar ce înțelege prin acel cuvînt. De pildă, dacă cineva spune: “Prin democrație înțeleg un guvern în care numele conducătorului începe cu un «D»” putem zîmbi la această originală definiție. Nu trebuie însă să punem în discuție modul de folosire al termenului, dacă acesta este însoțit de o paranteză prin care autorul explică înțelesul atribuit aceluia termen. Totuși, dacă respectivul introduce termenul într-o discuție politică, fără a declara explicit sensul pe care îl are pentru el, avem tot dreptul moral și științific de a obiecta.

Pentru că atunci cînd cuvinte de o anumită categorie sunt deja în circulație, a

le folosi ca semne pentru noi înțesuri, fără a o declara public, ca să spunem așa, înseamnă a fi vinovat de fals. Se pot găsi înțotdeauna semne verbale noi, pentru înțesuri noi.

Democrația este un termen care, în mod obișnuit, este asociat cu anumite practici istorice și cu anumite scrieri în istoria culturii. În loc să se înceapă cu definiții nominale arbitrate, ar fi preferabil să fie deschisă și evaluată critic evoluția dezvoltării democrației în Europa de Vest, de la originile sale în statele-cetate grecești (slavagiste) pînă în prezent. Dar acest lucru ar putea fi încercat numai într-un tratat sistematic.

A treia alternativă – pe care o vom urma aici – este să începem cu o definiție care este formal acceptabilă de cei mai mulți oameni care disting democrația de la alte forme de organizare politică și care este în consonanță cel mai puțin cu folosirea tradițională a termenului de către americani. Așadar, vom indica, ce implicații are democrația în ceea ce privește structura altor instituții sociale actuale, la ce tehnici de reglementare a diferențelor ne obligă și ce valori etice fundamentale sunt avute în vedere.

În acest fel, vom combina avantajele unei tratări analitice cu una “contemporan-istorică”.

Definiția explorată

O societate democratică este una în care guvernul se sprijină pe consimțămîntul liber acordat al celor guvernați. O anumită ambiguitate caracterizează fiecare termen în această definiție preliminară. Cel mai puțin ambiguu este termenul de “guvernați”. Termenul “guvernați” semnifică acei membri participanți adulți ai comunității, împreună cu cei întreținuți de ei, al căror mod de viață este afectat de ceea ce face sau nu face guvernul. Prin “guvern” înțelegem în primul rînd, instituțiile care fac legea și politica, legislativul, executivul și judecătarul, ale căror activități controlează viața comunității. Deci, în primă instanță, guvernul este un concept politic; dar în anumite circumstanțe termenul se poate referi la organizații sociale și economice ale căror politici afectează viețile unui număr mare de indivizi.

Afirmînd că guvernul se sprijină pe “consimțămîntul” guvernaților, înseamnă că la anumite perioade fixe, politicele sale sunt supuse celor guvernați spre aprobare sau dezaproba. Prin consimțămînt “liber acordat” de guvernați se înțelege faptul că nu se exercită nici o constrîngere directă sau indirectă asupra acestora, pentru a determina aprobarea sau dezaproba lor.

Un guvern care “se sprijină” pe liberalul consimțămînt al guvernaților este unul care, de fapt, se conformează exprimării acestei aprobări sau dezaproba.

O consecință directă a acestei definiții poate fi aceea că nu există democrație deplină nicăieri în lume. Aceasta nu ne împiedică să folosim termenul în mod intelligent și să facem o evaluare comparativă, așa cum faptul că niște nu e “perfect sănătos” nu ne împiedică să facem din conceptul de “sănătate”, baza practicii și teoriei medicale. Nu există om absolut gras, dar putem spune cu usurință dacă un om este mai gras decît celălalt.

Astăzi cînd definiția noastră ne dă posibilitatea să ordonăm comunitățile existente într-o succesiune, după criteriul “mai multă sau mai puțină democrație”, ea este adevarată.

Dacă un guvern democratic se sprijină pe un consimțămînt liber acordat de guvernați, atunci acesta nu poate exista acolo unde aranjamentele institutionale – fie ele politice sau nepolitice – obstruc-

CREDO: Modul de viață democratic

tionează în mod evident consemnarea sau aplicarea consimțămîntului comun.

Nu este nevoie să rezolvăm vreo problemă metafizică despre natura libertății ca să fim capabili să spunem cînd consimțămîntul nu este liber.

Un plebiscit sau niște alegeri care sunt tînute sub amenințarea baionetei ori la care este voie să se voteze doar cu “da”, sau la care nu sunt admisi candidați ai opoziției, evident nu exprimă un consimțămînt liber acordat. Acestea sunt doar violări dintre cele mai brutale ale idealului democratic, dar sunt suficiente să facă ca pretenția că regimurile actuale din Italia, Rusia și Germania de azi sunt democratice, să sună aproape obscură.

Există căi de influențare prin constrîngere a exprimării consimțămîntului, mai puțin evidente, dar nu mai puțin eficiente. O amenințare, de exemplu, de scoatere din slujbele lor a guvernaților, ori deposadarea de mijloacele de existență, exercitată de un grup care are putere să facă acest lucru, ar submina o democrație, chiar dacă i-am reține acest nume. De fapt, orice formă fătășă de presiune economică, astăzi cînd este trăită

direct de individ și cît timp atîtea laturi ale vieții sale depind de siguranța economică, reprezintă o provocare deschisă la adresa democrației.

Acolo unde formele politice ale democrației funcționează într-o societate în care controlul economic nu este supus controlului politic, există înțotdeauna o amenințare permanentă la adresa democrației. Pentru că într-o asemenea societate există posibilitatea ca presiunea economică să influențeze puternic exprimarea consimțămîntului. Atunci cînd aceasta nu poate influența exprimarea consimțămîntului, poate submina sau împiedica exercitarea acestuia. Acest lucru este valabil în mod deosebit în societățile moderne în care instrumentele sociale de producție, necesare existenței celor mulți, sunt proprietatea celor puțini. O democrație politică nu poate funcționa normal acolo unde diferențele în forță economică sunt astăzi de mari încînți un grup poate determina bunăstarea sau suferința altui grup prin mijloace nepolitice. Democrația politică autentică implică, prin urmare,

(continuare în pag. 30)

(urmare din pag. 29)

dreptul guvernărilor, prin reprezentanții lor, la controlul politicii economice. În acest sens, s-ar putea spune, că acolo unde nu există democrație economică – fraza care va fi implicată mai târziu – nu poate exista democrație politică autentică, cuprinzătoare. Nivelul exact al controlului economic necesar democrației politice va varia în funcție de condițiile în schimbare. Este evident că organizarea economică modernă de azi joacă un rol atât de dominant în viața socială, încât democrația politică nu poate fi implementată dacă nu este aptă să controloze politica economică.

O altă consecință a “consumămintului liber acordat” este absența unui monopol al educației, în categoria educației incluzând toate agențiile de comunicare culturală, mai ales presa.

Oricăr de important este principalul majorității pentru o democrație, exprimarea consumămintului majorității nu este liberă dacă aceasta este privată de accesul la surse de informații, dacă poate citi doar interpretarea oficială, dacă poate auzi doar o voce în clasă, la amvon sau la radio – dacă, pe scurt, orice opoziție critică este etichetată drept o trădare care trebuie extirpată prin procese de erzie, prin reeducare în lagăre de concentrare și prin plutoane de execuție.

Individual nu are mai multă libertate de acțiune cînd mintea sa este în mod deliberat constrînsă la ignoranță, decât atunci cînd mîinile îi sunt legate cu frânghe. Însăși dependența omului modern de cînvîntul tipărit, mai mare ca oricăr pînă acum în istorie, conferă dreptul public la dezacord critic și mai multă necesitate, dacă vorbim despre libertatea consumămintului. Nu cu mulți ani în urmă, aceasta ar fi fost o banalitate. Astăzi, apologetii au tulburat astăzi de mult apele adevărului încît trebuie accentuată reafirmarea acestuia.

Condiții pozitive pentru democrație

Pînă acum am examinat condițiile în absenta căror democrație nu poate exista. Dar realizarea efectivă a unei democrații cere prezența unui număr de alte condiții. Printre acestea, participarea activă a guvernărilor în procesele de guvernare este primordială.

Prin participare activă se înțelege nu încercarea de a face munca specifică a oficialităților, ci discutarea liberă și consultarea privind politicele publice și cooperarea voluntară în executarea mandatelor la care s-a ajuns prin procesul democratic. Atunci cînd guvernării simt că nu au o pondere în guvernare, apare indiferență. Și indiferența politică poate fi numită alterarea democrației. Așa cum bine spune Mill, “sentimentul se hrănește din acțiune... Lasă pe cineva să nu aibă nimic de făcut pentru tara sa și nu-i va păsa de ea.

Totuși, tara sau comunitatea nu sunt niciodată un întreg omogen. Pot exista interese comune, dar concepțiile privind interesul comun nu sunt comune niciodată. De fapt, în lumea aceasta, nici interesele nu pot fi toate comune. Dacă ar fi, guvernul ar reprezenta un simplu detaliu administrativ.

Varietatea de interese care există totdeauna face necesar ca nici un interes să nu fie exclus de la a-și exprima cererile, deși acestea pot fi reduse sau respinse în procesul deliberării democratice. Singura alternativă istorică la participarea maselor în procesele de guvernare este vechea, inginoasă și nesigură tehnică “pîine și circ”. Că pîinea modernă este unsă cu margarină și că circurile moderne sunt cinematografe, nu reprezintă o diferență

esențială. O astfel de tehnică ascunde diferențe și puncte de tensiune; în vreme ce metodele de participare și consultare le descoperă, articulează noi nevoi sociale și sugerează instrumente pentru abordarea lor. Cea mai înțeleaptă politică nu poate reuși în fața indiferenței populare sau a ostilității. Chiar și cei care cred că profesioniștii sau expertii sunt cei care trebuie să guverneze exclud pe propriul lor risc pe acela care i-ar guverna după sfaturile lor.

O altă cerință pentru funcționarea efectivă a democrației este prezența mecanismelor care permit o acțiune promptă, prin intermediul autorității delegate, în situații cruciale. Nu poate fi însă stabilit în avans cîte constituie o situație crucială și ce mecanisme administrative specifice sunt cele mai bine adaptate pentru a-i face față. Dar este clar că delegarea liberă a funcțiilor specifice către o autoritate nu este deloc incompatibilă cu democrația, cu condiția că, la anumite intervale fixe, să se dea socoteală celor guvernați, singurii care au prerogativele reînnori sau retragerii autorității.

Astăzi, însăși existența democrației depinde de abilitatea ei de a acționa în mod decisiv în propria sa apărare. Apărarea eficientă împotriva unui dușman străin totalitar poate cere măsuri de coordonare și control extraordinare și exceptionale. Unii se tem că acesta este drumul spre totalitarism. Poate fi. Dar, alternativa este, în mod sigur, totalitarism. Atât timp cît comunitățile democratice sunt amenințate de statele totalitare, ele trebuie să fie gata, după dezbateri și în mod liber pentru delegarea de autoritate unor persoane responsabile să-și asume apărarea din punct de vedere tehnic în caz de criză.

Este de la sine înțeles că de astfel de investiri cu autoritate se poate abuza. Este iarăși de reținut că nu există o garanție absolută împotriva riscului uzurparii. Dar, dacă aceste riscuri nu sunt uneori asumate, guvernarea democratică poate fi distrusă de pericole a căror iminentă nu va aștepta pînă la încheierea unor dezbateri prelungite. Bunul simț recunoaște acest lucru în caz de inundații și molime. Inundațiile și molimile au analogii sociale corespunzătoare. Dar orice fel de criză ar fi, recunoașterea că este vorba de o criză trebuie să vină de la guvernări sau de la reprezentanții lor delegați; acordarea puterii trebuie reînnoită în mod democratic; și guvernării nu pot proclama permanentă crizei, fără să-și distrugă democrația.

Faptul că apărarea democrației cere uneori delegarea unei autorități largi și că deținerea unei astfel de autorități poate corupe pe cei care o exercită, înțărăște o altă cerință pozitivă a democrației. Pentru a înțelege această cerință trebuie să ținem seama de efectele psihologice ale deținerii puterii și de experiența istorică, care arată că multe organizații democratice, devin, mai devreme sau mai târziu, instrumente ale unui grup minoritar care, identificîndu-și propriile interese specifice cu cele ale organizației în ansamblu, își păstrează puterea prin fraudă, mit și forță. Luată *ad-literam*, maximă Lordului Acton “puterea corupe întotdeauna și puterea absolută corupe în mod absolut” – este o exagerare.

Ea conține însă suficient adevăr ca să ne facă să ezităm cînd suntem pe punctul de a investi indivizi sau grupuri cu putere mare, chiar și temporar. În mod similar, se extinde interpretarea a ceea ce Robert Michels numea “legea de fier a oligarhiei”, conform căreia democrații pot fi victorioși, dar democrația niciodată. Nimeni însă, nu poate să citească temeinicele sale studii de caz sau datele prezentate de alții autori, cum ar fi Pareto, Machajaski și Nomad, fără a-și da seama cît de plauzibilă este aserțiunea lui

Michel. Și cînd la aceasta adăugăm degradarea, sub ochii noștri, a Revoluției Rusești – o revoluție care a debutat declarativ ca o democrație a muncitorilor, transformată în dictatura Partidului Comunist asupra proletarului și care, în final, a luat forma unei guvernări sin-geroase a unei camarile ce a adunat în cîțiva ani, mai multe cadavre decât împărații romani în atîțea secole de persecuție creștină – lecția ne aduce la realitate cu o forță dezgustătoare.

Concluzia este aceea că o cerință pozitivă a funcționării democrației este o neîncredere inteligentă în conducătorii ei, un scepticism obstinat, dar nu orb, privind orice pretenții de largire a puterii și un accent asupra metodei critice, în fiecare etapă de educație și viață socială. Acest scepticism, ca și alte forme de vigilență, poate părea adesea iritant liderilor care sunt conviși de bunele lor intenții. Totuși scepticismul nu derivă din intențiiile lor, ci din consecințele obiective ale puterii lor. Cînd scepticismul e înlătuit de entuziasm lipsit de simț critic și de zeificările multiple pe care societatea noastră complexă le face posibilă, premissa emoțională favorabilă dictaturii este pregătită. Cel mai convingător aspect al analizei ciclului de decadere politică, a lui Platon, în cea de-a opta carte a Republicii sale, este tranziția de la o democrație idolatratoare de eroi, la o tiranie absolută.

O altă cerință pozitivă a democrației, la care am făcut referire deja, este democrația economică. Prin democrație economică se înțelege puterea comunității, organizată ca producători și consumatori, de a decide asupra problemei de bază a obiectivelor dezvoltării economice. O astfel de democrație economică presupune o anumită formă de proprietate și planificare socială; dar, dacă economia trebuie organizată într-o singură sau mai multe unități, dacă trebuie să fie puternic centralizată sau nu, acestea sunt chestiuni experimentale.

Există două criterii pentru a decide asupra acestor probleme. Unul este măsura în care o formă specifică de organizare economică sau proprietate face posibilă o abundență de mărfuri și servicii pentru cei mulți, fără de care democrația politică formală este în mod necesar limitată în funcțiile sale, dacă nu chiar pusă în pericol. Celălalt este măsura în care o formă de organizare economică menține și întărește condițiile procesului democratic, deja deschis.

Anumite tipuri de planificare economică pot oferi siguranța unei închisori – în care, în schimbul libertății, celor deținuți li se dă hrană, îmbrăcăminte și un fel de adăpost. Dar orice tip de societate planificată care nu “furnizează” cel mai liber criticism, diversitate, individualitate creatoare, universalitate a gustului, nu poate garanta vreodată securitate reală. Într-o asemenea societate, “securitatea” este dependentă de acceptarea deciziei birocratice arbitrate ca o lege a existenței. Acest lucru este evident adevărat, oriunde instrumentele de promovare sunt specializate de un stat nedemocratic. Cînd Stalin spune că “dictatura proletariatului este în mod substanțial dictatura Partidului (Comunist)”, el afirmă că muncitorul rus poate obține o securitate problematică, doar în măsura în care acceptă dictatura* acestui partid.

Așadar, concluzia analizei noastre este că aşa cum democrația politică este incompletă fără o anumită formă de democrație economică, tot astfel nu poate exista democrație economică autentică fără democrație politică. Unii pot numi aceasta socialism. Dar, în mod cert, nu socialismul lui Hitler sau Stalin. Nici a lui Roosevelt, în ciuda temerilor răspîndite prin povești înfricoșătoare.

Argumentul împotriva democrației

Discuția noastră ar fi incompletă dacă nu am lăsat în considerare principalele obiectii ridicate împotriva democrației, de care unii dintre gînditorii cei mai mari ai trecutului și prezentului. Cea mai mare parte a acestor obiectii reprezintă variante ale celor două argumente fundamentale – practic și teoretic.

Argumentul practic, încă din vremea lui Platon, subliniază imperfecțiunile actualei funcționării a democrației. El relevă o incriminare detaliată a insuficiențelor grave ale democraților, influența demagogiei și prejudecății în formularea politicilor lor și funcționarea anumitor mecanisme politice care plasează, de fapt, puterea de selecție a conducătorilor comunității în mîinile unei minorități. Si din această descriere, în mare măsură exactă, a modului în care democrațile funcționează în realitate, se trage concluzia că democrația trebuie să fie înlocuită cu alta alternativă.

Descrierea poate fi admisă fără justificarea concluziei. Pentru că dacă nu cunoaștem natura precisă a alternativei și cum se rezolvă problemele în practică, putem să replicăm în mod logic că vindecarea relelor democrației este o mai bună democrație. Aceasta nu este o lozincă. Pentru că într-o democrație mai bună se înțelege realizarea condițiilor și cerințelor deja expuse – sau, în ultimă instanță, lupta pentru ele.

Si care sunt alternativele la democrație cu toate imperfecțiunile lor? Analizate, toate alternativele se dovedesc a implica o anumită formă de despoticism binevoitor – al unei persoane, al unei clase sau al unui partid. Acum, obiectiunea esențială la un despoticism binevoitor de orice fel – lasând la o parte faptul că oamenii cu interese diferite au idei diferite privind conceptul de “bunăvoie” – este că nimeni nu știe cît timp despoticismul va rămnă binevoitor, nici despotul însuși. Poți să rogi pe cineva să-și schimbe felul de a fi, dar cine garantează că această schimbare va dura?

Istoria a înregistrat nu puține cazuri cînd un act de bunăvoie al unui despot a fost însoțit de zeci de acte răuoitoare. Pentru fiecare vinovat pe care un dictator îl crută, sunt condamnați mii de oameni nevinovați. Despotismul binevoitor ideal este doar o născocire a imaginatiei; și chiar ca ideal, nu este mai promițător decât democrația ideală. Mai mult decât astăzi, este greșit să se compare forma ideală a despoticismului binevoitor cu practica efectivă a democrației. Dacă comparăm în mod intelligent practicarea amîndurora, fie în antichitate, fie în lumea modernă, iubitorilor democrației nu trebuie să le fie teamă de rezultat.

Al doilea tip de argument contra democrației, cel teoretic, este într-adevăr presupus de primul. Rezultă ca scopul final al guvernării fiind bunăstarea omului, doar cei care dispun de cea mai bună cunoaștere și de inteligență, și întrucât o democrație efectivă presupune atât cunoaștere și inteligență cea mai ascuțită sunt calificați pentru dificila urmărire a descoperirii naturii bunăstării omenești.

Întrucât problemele de guvernare sunt în mare măsură administrative, cînd cunoaștere și inteligență, și întrucât o democrație efectivă presupune atât cunoaștere, cît și inteligență din partea majorității populației – ceea ce chiar și iubitorul democrației trebuie să admite că este un lucru rar – acest argument conduce la ideea că democrația trebuie respinsă. Platon a sintetizat disputa într-o metaforă: Cine ar propune ca, pornind

într-o călătorie periculoasă, să alegem pilotul navei? Iar pilotul navei statului are o sarcină încă cu mult mai grea, drumul navei fiind amenințat de mult mai multe pericole. Ce sens sau rățiune am avea, deci, pentru a-l alege? Pentru că aşa cum spunea Santayana, un descendant spiritual direct al lui Platon, "cunoașterea și numai cunoașterea poate guverna în virtutea dreptului divin".

Spațiul nu ne permite decât o sumară punctare a "călcăriului lui Achile" al acestui argument. În timp ce pot exista specialiști în cunoașterea faptelor, nu există și experti în înțelepciunea politicii. Bunăstarea supremă presupune că există un "bine suprem". Dar nimic nu ar semăna mai mult cu Turnul lui Babel decât un conclave de filozofi adunați laolaltă pentru a stabili natura "binelui suprem". Înțelepciunea politicii depinde de cunoașterea intereselor. Este adevărat că unor oameni nu le este clar care le sunt propriile interese. Dar este o presupunere absurdă că alții oameni să pretindă că știi care le sunt "cu adevărat" interesele sau care ar trebui să fie. Un părinte care se ocupă de copii poate să aibă uneori dreptate afirmando că el știe mai bine decât copiii care le sunt interesele reale; însă orice conducător care-și justifică abrogarea controlului democratic, susținând că știe mai bine decât guvernajul care le sunt interesele reale, practic le spune acestora că nu sunt mai responsabili decât copiii. Pe lângă că îi opresc, îi și insultă, socotind că vor rămâne copii toată viața. Nu întâmplător numim dictatorială guvernanța paternală. În guvernanța paternală există totuși mai multă autoritate decât afectiune. Conducătorul de tip paternal își tratează adesea copiii politicii drept cobai pe care poate încerca experimente specifice. Specificitatea lor constă în faptul că indiferent de rezultate, actuala generație de cobai nu se mai recuperează niciodată.

Este adevărat, e posibil să nu fie o chestiune de înțelepciune alegerea unui pilot sau a unui cizmar. Dar, în ultima analiză, aşa cum și Platon a fost obligat să recunoască, cel mai bun judecător al lucrului făcut este cel care îl folosește și nu cel care îl face. Cel care poartă pantoful stie cel mai bine în ce loc îl bate. În fața acestui adevăr simplu, orice atac teoretic la adresa democrației, se năruie.

Valorile și metoda democrației

Democrația este mai mult decât un model de comportament instituțional. Democrația este o afirmație a anumitor atitudini și valori care sunt mai importante decât orice grup de instituții, pentru că acele atitudini și valori trebuie să servească drept controale sensibile de orientare a schimbării institutionale.

Fiecare mecanism al guvernanței democratice are un punct critic în care poate scăpa de sub control. El poate fi perfect din punct de vedere formal dar, de fapt, criminal. De pildă, principiul guvernanței majorității este o condiție necesară a unei democrații care funcționează. Dar o majoritate poate opri o minoritate. Nici cunoașterea și cu atât mai puțin numerele nu conferă drept divin sau imunitate împotriva prostiei.

Un guvern care se sprijină pe consimțământul majorității poate să nu fie prin aceasta un guvern bun – aşa cum stă mărturie istoria opresiunii minorităților. La lectiile acestei istorii nimeni nu poate fi indiferent; pentru că fiecare membru al comunității este parte a unei minorități dintr-un anumit punct de vedere, sau într-o anumită problemă. Persecutarea evreilor în ultimii două mii de ani este o evidentă suficientă că formele politice

prin ele însle nu sunt garanții pentru o minoritate – chiar cînd aceasta este neinovată, neînarmată și creativă din punct de vedere cultural.

Este necesar, dar nu și suficient să insistăm că comunitățile democratice trebuie să se pregătească pentru autoguvernare prin minorități organizate voluntare, gata să intervină în toate problemele care privesc minoritatea, mai mult decât comunitatea în ansamblu. Acest lucru nu este însă și suficient, din motivul că minoritățile sunt adesea în opoziție în probleme de interes comun și însăși dorința de a extinde autonomia la probleme "locale" este condiționată de acceptarea valorilor democrației ca mod de viață.

Există trei valori asociate care sunt cruciale pentru democrație ca mod de viață.

Prima este formulată în multe variante, dar ideea comună acestora este credința că fiecare individ ar trebui privit ca posedind valoare sau demnitate întrinscă. Corolarul social al acestei recunoașteri este că tuturor indivizilor ar trebui să le fie oferite oportunități egale de dezvoltare, pentru realizarea talentelor și capacitaților individuale. A crede în egalitatea oportunităților nu înseamnă a crede în egalitatea talentelor. Dar ele semnifică recunoașterea faptului că, în condițiile tehnologiei moderne, inechitați notabile în distribuirea bogățiilor sau în standardele de viață prejудiciază egalitatea oportunităților de dezvoltare. Dacă este absurd să cerem ca oportunități tehnice identice să fie acordate artistului și inginerului, mașinistului și administratorului, nu este absurd să ne aşteptăm ca condițiile lor de a trăi să fie aproximativ aceleași. Idealul egalității nu este ceva care se aplică în mod mecanic. Dar el trebuie să funcționeze ca un principiu regulator al distribuirii. În caz contrar, conflictele endemice, latente în toate asociațiile omenești, iau forme astă de acute, încât pun în pericol însăși existența democrației.

Credința în dreptul egal al tuturor membrilor comunității de a-și dezvolta personalitățile, trebuie să fie completată cu credință în valoarea diferenței, a varietății, a unicitatii.

Într-o democrație, diferențele de interes și realizări nu trebuie să fie doar tolerate, ele trebuie să fie și încurajate. Însuflețirea sănătoasă izvorind din conflictul și schimbul de idei și gusturile personale este, într-o societate liberă, o sursă mult mai fertilă de experiențe noi și semnificative decât liniștea plăcăsului, uniformitatea moartă. Desigur, există limite ale diferenței ca și ale specializării. Pentru că orice de diferiți sunt oameni, ei trăiesc într-o lume comună, trebuie să comunică într-un limbaj comun și să accepte conștiințele comune care salvează specile de la dispariție. În societățile nedemocratice, faptul că oamenii sunt întotdeauna legați într-un fel de necesități ale traiului în comun este folosit ca o premisă de construire a unor tehnici vaste de represiune, pentru înălțarea diferențelor, pe aproape orice cale. În societățile democratice, totuși, același prim fapt trebuie să servească mai degrabă ca o condiție de largire a orizontului, de variație, joc liber, creștere și experiment.

Indiferent de valorile promovate de o democrație vor apărea situații în care aceste valori intră în conflict sau sunt în competiție cu alte valori de aceeași natură. O decizie luată într-o situație nu este valabilă în mod necesar pentru toate celelalte situații. Obligația supremă a unei democrații, deci, trebuie să fie credință într-o metodă prin care se soluționează aceste conflicte. Întrucât metoda trebuie să fie testul tuturor valorilor, nu ar fi inopportun să o numim valoare fundamen-

tală al modului de viață democratic. Această metodă este metoda inteligenței, a investigației critice și științifice. Într-o democrație ea trebuie direcționată către toate problemele, către toate conflictele, pentru ca democrația să nu sucombe în fața pericolelor care o amenință astă din interior, cît și din exterior. Nu este doar o întâmplare faptul că cel mai mare filosof al empirismului experimental – John Dewey – este, de asemenea, cel mai mare filosof al democrației. A spus că metoda inteligenței este esențială pentru procesul democratic pare să frizeze banalitatea. Dar nu și atunci cînd ne dăm seama că de revoluționar ar fi impactul, dacă i s-ar confira metodei inteligenței forța instituțională în educație, economie, lege și politică. Politicile ar fi tratate ca ipoteze, nu ca dogme; practicile uzuale, ca generalizări, nu ca adevăruri divine. O generație instruită în școli unde s-a pus accent pe metodă, metodă și iar metoda ar putea fi cu greu influențată de actuala propagandă. Înseși libertățile acordate prin instituțiile libere dintr-o democrație oferă unor interese speciale ocazii să făurească instrumente puternice pentru subminarea ei. Cel mai perfid dintre toate proiectele de răsturnare a instituțiilor democratice este acela de a dobîndi coloratura protecțoare prin adoptarea ipocrită a democrației, de a ocupa posturi strategice și a deschide porțile după ce calul troian este în siguranță în interiorul orașului. Nu există nici o protecție pentru aceasta, cu excepția unei minți dotate critic care să fie imună la retorică și parizi și care să nu dea fanaticului un gen de credit tolerant doar pentru sinceritatea acestuia în credință sa că scopul justifică orice mijloace.

Cei care cred în democrație trebuie să distingă cu inteligență și să acționeze cu hotărîre. Mai întîi, ei trebuie să facă diferențe între opoziția onestă în interiorul cadrului procesului democratic și opoziția subvenționată și controlarea de dușmanii ei totalitariști, care reprezintă o formă de trădare a tot ceea ce este scump democraților. Opoziția de primul fel, oricără de greșită, trebuie tolerată, fie și pentru simplul motiv că nu putem fi siguri dacă nu noi suntem aceeaia care greșim. De opoziția de al doilea fel, indiferent de culoarea protecțoare pe care o poartă – și de regulă va fi găsită înbrăcată în simboluri contrafăcute de patriotism sau în recent achiziționatele veșminte ale Declarației Drepturilor Omului – trebuie să ne ocupăm rapid, pentru supraviețuirea democrației.

Minoritățile știu că majoritatea poate fi tiranică. Tirania maselor decurge din insensibilitatea la consecințele mijloacelor și metodelor, nu numai pentru minoritate, cît și pentru ea însăși. Insistentă asupra evidenței, relevanței și deliberării nu este incompatibilă cu acțiunea; este incompatibilă doar cu acțiunea oarbă. Metoda inteligenței limitează fanatismele care fac un fetiș din scopuri, prin sublinierea condițiilor și consecințelor folosirii acestora. Aceasta relevă și impune responsabilitățile în viață socială. Ea și numai ea poate distinge între conflictele sociale care sunt negociabile și cele care sunt ireconciliabile, și tot ea poate stabili amploarea fiecărora. Cînd conflictele sunt negociabile, abordează problemele sociale ca dificultăți care se rezolvă prin experiment și analiză, nu ca bătălii care se dau în fierbințeala pasiunii sangvinare.

Ce metodă alternativă poate fi îmbrățăsată de o societate care permite și încurajează valori și asociații multiple? Cu cît inteligența este mai descațușată într-o comunitate democratică, cu atât este mai mare controlul ei asupra naturii și a surselor de avuție; cu cît controlul asupra naturii este mai mare, cu atât posibilitatea de diversificare a intereselor, valorilor și asocierilor este mai mare; cu atât devine mai necesară funcția inteligenței de a media, integra și armoniza. □

În românește de
Carmen și Petru DUMITRU

* Citatul este dintr-un discurs al lui Stalin. A se compara cu lucrarea sa *Leninism*, New York, 1928, pagina 33. Că dictatura Partidului nu este o doctrină specific rusă, ca parte integrantă a teoriei leniniste (nu marxiste) rezultă clar din "Tezele și Revoluțiile" Internaționale Comuniste. A se compara, de asemenea, pentru varianța americană, următorul pasaj din lucrarea lui William Z. Foster *Towards Soviet America*: "sub dictatura (proletariatului), toate partidele capitaliste – republican, democrat, progresist, socialist (sic!) – vor fi lichidate, Partidul Comunist funcționând singur, ca un partid al maselor care muncesc" (pag. 275). Si totuși, Partidul Comunist are un atât de profund dispreț pentru inteligența publicului american și propriii lui membri, încât se proclamă în public drept moștenitorul tradițiilor lui Jefferson.

Mitul american este o prezență continuă din anii '40 începând. El a traversat multiple forme, s-a manifestat în diferite cadre (cultura oficială/neoficială, viața privată/publică, cultura urbană/rurală etc.) și a luat valori diferite. Ar merită scrisă o istorie a societății românești din ultimii 50 de ani ecranată de mitul american, de imaginea americanilor, de prezența culturii și politicii americane în România. Am aflat multe lucruri despre așteptările, iluziile, dezamăgirile, despre cultura și poziționarea noastră față de anumite valori și atitudini. (Henry Tudor, *Political Myth*, 1972, pp. 13-7, 132-40)

Revoluția poate fi privită și ca un conflict deschis între două sisteme de valori: cultura oficială versus cultura neoficială. (Antonio Gramsci, *Notebook from prison*, 1971, p. 55). Prima a încercat să dea revoluției un conținut anticomunist, cealaltă să-i dea unul anticomunist, prooccidental. Cultura neoficială, anticomunistă a avut momentul ei de vîrf în decembrie 1989. Această cultură nu a devenit dominantă în postcomunism, aşa cum s-a întîmplat în Polonia, Cehoslovacia, Germania de Est, Ungaria.

În aceste țări cultura oficială a anilor '80 a fost periferizată de emergența culturii contestației. Simboluri și ceremonii pînă în 1989 periferice trec în centrul sistemului. Deschiderea spre Occident este transanță, valorile europene, occidentale devin dominante, iar cultura anticomunistă hegemonică. Acest fenomen se face simtît în tranzită mult mai rapidă, mai largă, mai radicală din acele țări spre societăți deschise, de tip vest-european. Am putea spune că "americanismul" devenise un mod de viață împărtășit de o bună parte a cehilor, ungurilor, polonezilor încă în anii '80.

Fenomenul nu s-a petrecut și în România. Este una din cauzele pentru care revoluția a pierdut repede din ampliere. Reacția antioccidentală a venit neașteptat de repede și de amplă. (Vezi evenimentele din 12 ianuarie, 28-9 ianuarie, 18 februarie și în continuare.) Ruptura începută în decembrie '89 a fost antrenată într-un proces de accelerată uzură prin care s-a limitat dinamismul natural al unei revoluții. Limitele transformărilor depășesc cu puțin comunismul reformist, de tip NEP sau perestroika sau propunerile eurocomunismului din anii '70. În România deschiderea spre Occident este "o politică, dar nu încă o cultură" (Gail Kligman, 1990, EEPS). Trebuie să constatăm faptul că această cultură este încă departe de a deveni dominantă. Explicația stă în faptul că în anii '80 cultura de tip occidental, neoficială, s-a manifestat marginal și fără consistență. Mitul american s-a menținut la marginea societății, pe o ară mult mai mică decât cultura oficială și limitată sever de aceasta. Mitul american, cultura occidentală au avut o existență care a pendurat între condiția de semiclandestinitate și situația precară de a fi tolerată. De aceea și luat forme destul de rudimentare: dorința de a poseda bunuri de consum made USA, visul de a trăi conform *american way of life*; și aceasta sub presiunea, în general, a serialelor TV, filmelor (din ce în ce mai puțin în cinematografe, dar răspîndite prin retele video – cel mai puternic focar de răspîndire a culturii prooccidentale în anii '80). Acest segment însă nu a câpătat niciodată conotații politice și nu a contestat hegemonia celeilalte culturi, ca în Polonia, unde ceremoniile, valorile, simbolurile Solidarnosc și ale Bisericii concurredau puternic miturile bolșevice (*The Power of symbols against the symbols of power*, 1994, pp. 103-183).

La sfîrșitul anilor '80, mitul american avea ca ară de răspîndire populația urbană (mai ales în marile orașe și în centrele universitare, în tînără generație și parțial în mediile intelectuale). Harta desfășurării revoluției marchează exact aceste orașe unde mitul american, simpatiile prooccidentale erau consistente. Cultura oficială era hegemonică mai ales în zonele rurale și în zonele lumpen-proletare din

Mitul american

STELIAN TĂNASE

jurul platformelor industriale (circa 2/3 din populație). O dată cu 1990, conflictul celor două culturi ieșe în stradă, se vizualizează. Mitul american trece din zona exclusivă a vieții private în cea a vieții publice. El nu devine însă o cultură dominantă. Este frecventat de mediile intelectuale și universitare, de unele cercuri politice și de afaceri. Dominant rămîne în România sistemul de valori impuls de propaganda ante '90, un amestec de antioccidentalism colorat de acente xenofobe și tendințe autarhic-isolacioniste. Acestor trăsături li se adaugă un zig-zag de atitudini conjuncturale, de reposicionare a societății românești față de Occident, Balcani, Rusia, vecini. Se conturează din nou vechea polemică "a fi sau a nu fi european" (se înțelege occidental), întrre sustinătorii "specificului național" și cei ai "integrării în Europa". Ambiții și-au articulat punctele de vedere în timp. Aș aminti aici orientarea antioccidentală a lui Constantin Noica în anii '80, pe filonul interbelic al unei influente grupări de intelectuali (Nae Ionescu, Emil Cioran, Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu). Amintesc acest lucru pentru a ne feri de o tipologie dogmatică și simplificatoare. Antioccidentalismul românesc nu este un

asta (Chalmers Johnson, *Revolutionary Change*, pp. 88-119): confruntări deschise, radicale în întreg spațiul social, cultural, politic, economic. Răspunsul trebuie să cuprindă astă partea spontană a fenomenului, cît și *raporturile organizaționale*, conștiente ale determinării acestui proces. Or, ceea ce s-a întîmplat după căderea lui Ceaușescu a fost declansarea unei puternice campanii antioccidentale. Scopul era de a îngheța procesul revoluționar pentru a păstra puterea politică. A fost o mutare strategică de sacrificiu pentru a atinge obiective tactice. Grupul dirigent impuls în 22 decembrie a renunțat pentru un timp la sprijinul și la posibilele alianțe occidentale, pentru a cîștiga rapid pe plan intern o bază politică, identitate și legitimitate. În acest sens, s-a atras sprijinul "culturii dominante", antioccidentală. Tinta principală a campaniei a fost opozitia (politică, intelectuală, civică) pentru că aceasta exprima valorile occidentale în societatea românească. În jurul ei se conturau valori, simboluri, atitudini diferite de cele ale "puterii postrevoluționare" și exista pericolul că acestea să se impună, ca în Cehoslovacia, Ungaria, Polonia. Lupta pentru putere nu a însemnat numai controlul instituțiilor și al

extremiste și a sentimentelor naționaliste, incitarea la violență (și folosirea acesta), crearea unui climat social de nesiguranță și teamă, de suspiciune. România este prezentată în acest interval ca "o țară în primejdie", "amenințată de pericole" din direcția Occidentului. Occidentalii, în spatele căror se aflau, firește, americanii (unul din partenerii "tenebroasei intelectuali de la Malta" care a "sacrificat România și un lider politic de anvergura lui Ceaușescu intereselor marilor puteri") tîntea – aşa cum scria o bună parte din presa timpului – să "cumpere țara, pămînturile, bogățiile", să aducă înapoi moșierii și capitaliștii" etc. Programele TV au introdus masiv în emisiuni clișee, imagini, slogană tipic antioccidentale și antiamericană. S-au folosit aceleași imagini, clișee, slogană din perioada Războiului Rece. Acestui arsenal î se adaugă cel antioccidental, corporatist și naționalist al extremității drepte românești din perioada interbelică. Nu era o nouătate, și Ceaușescu a recurs la el, dar amploarea a crescut mult.

A fost resuscitat (a căta oară?) alt mit: al României aflate "în calca tuturor silnicilor", pîndită de străini, tintă a difertelor intrigă internaționale. Chiar și revoluția este percepută ca o conspirație străină. Nimic nou. Toate revoluțiile sunt traversate de mitul conspirației care "amenință cuceririle poporului răsculat". "Țara merge prost, se spune, pentru că străinii conspiră împotriva noastră." "Undeva la graniță se pune la cale un complot." "Complicii sunt printre noi." "Străinii sunt vinovați de ce ni se întîmplă." "Nu ne vindem țara." "Afară cu străinii!" Un inventar al obiectivelor atacate de minori în expedițiile lor indică puternice reflexe antioccidentale și antiamericană: sedii ale partidelor de opozitie, ziare cu atitudine critică față de puterea instalață, Universitatea etc., toate focare și simboluri ale culturii de tip occidental. Mecanismul este același în toate revoluțiile: cei care împărtășesc alte valori decât "central", decât cultura hegemonică, sunt identificați cu dușmanii poporului. Ei sunt astfel delegitimați de a mai vorbi în numele revoluției (cel mai puternic simbol), de a avea o imagine publică. În împrejurări critice pentru putere, ei pot deveni tăpi îspăsitor (Rene Girard, *Le Bouc Émissaire*, pp. 67-78). Oricum, adversarii politici sunt diminuați în lupta pentru putere. Ceea ce și urmărește. Societatea românească a avut comportament tipic al oricărei societăți, într-o situație revoluționară. Conflictele relevă clivaje care – odată sistemul dezechilibrat – se manifestă la scară întregii societăți. Competiția pentru putere nu este doar una între persoane și grupuri de persoane, puterea (ca valoare centrală a sistemului politic) conține un nivel simbolic. Acesta, în perioade pașnice stabilizează sistemul, iar în perioade de răsturnări marchează linii de demarcare între culturile conținute. Exemplul mitului american (mitului occidental) este numai unul dintre exemple. Pentru ca natura regimului politic să se schimbe este necesară o schimbare a raportului dintre cultura hegemonică și celelalte culturi pînă la inversarea raporturilor dintre ele. □

fenomen marginal sau numai un dat al propagandei bolșevice.

Raporturile centru/periferie, ca și influența pe care cele două culturi o exercită la momentul răsturnării vechiului regim au determinat raporturile dintre ele mai tîrziu. Granitele pe care s-au stabilit sunt o consecință normală, spontană a unui proces? Răspunsul ar fi da, dacă ar neglija condiții speciale ale unei revoluții. Cu masele mobilizate în stradă, cu căderea unei dictaturi și tot ce înseamnă

punctelor de comandă. S-a dat o luptă și pentru afirmarea unor simboluri și valori, pentru impunerea lor în opinia publică. Atacul împotriva "Occidentului" va utiliza în 1990 tehnici din totdeauna ale propagandei dintr-un regim autoritar sau totalitar. Instrumentele prin care "alternativa occidentală" a fost împinsă spre periferia sistemului (mai exact a fost împiedicată să devină dominantă) au fost: sloganurile războiului rece, demonizarea Occidentului, exaltarea pornirilor radical-

ERATĂ:

La editorialul *Despre mase* din numărul trecut al revistei se va citi pe primul rînd al celei de-a doua coloane 1991 în loc de 1989.

STELIAN TĂNASE (born 1952), writer. He graduated from the Faculty of Philosophy of the Bucharest University. He published two novels. Founder of 22 weekly magazines in January 1990. Vice-President of the Chamber of Deputies of the Parliamentary Foreign Affairs Committee. Editor of *Sfera Politicii*.